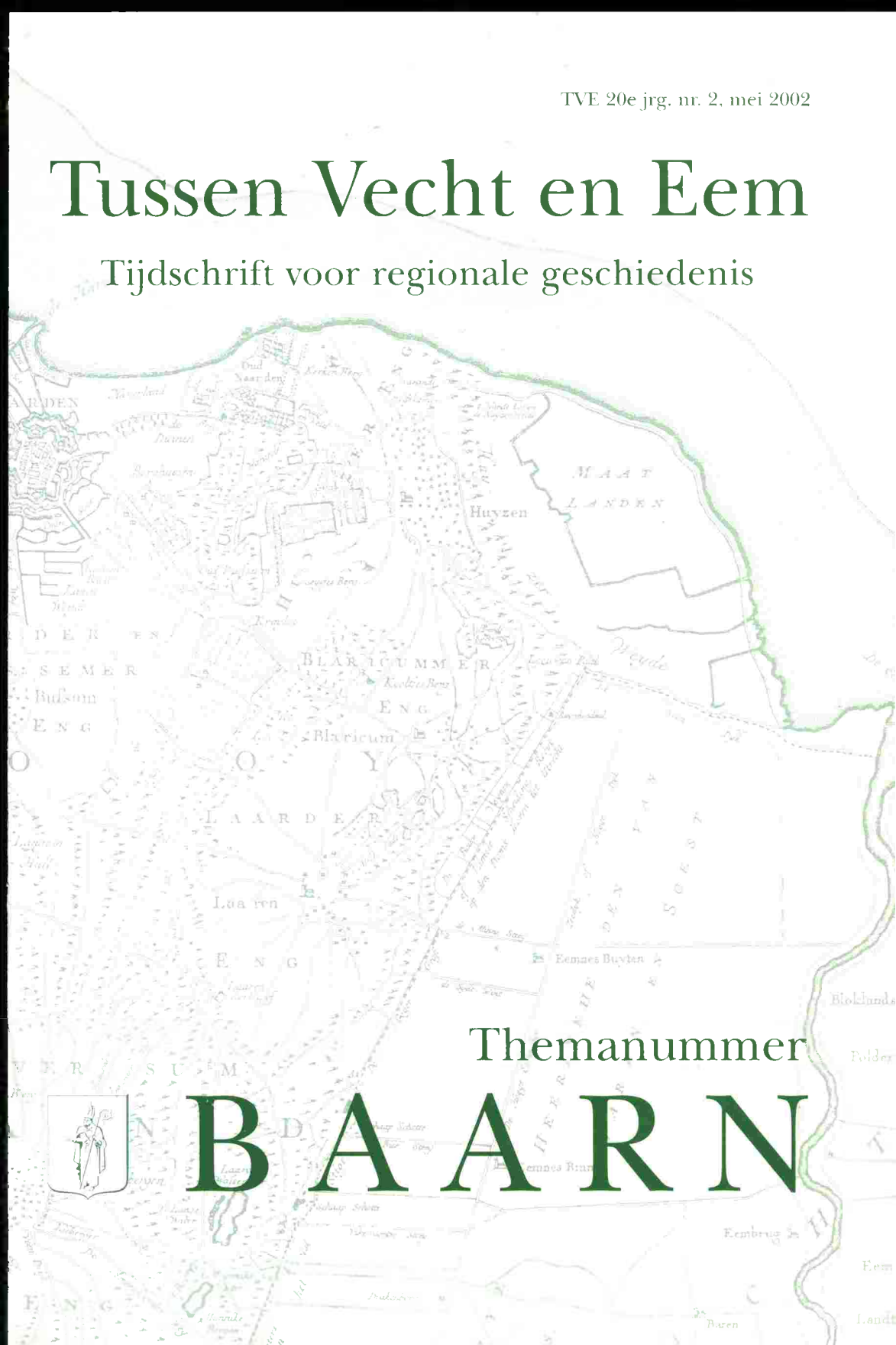

Tussen Vecht en Eem

Tijdschrift voor regionale geschiedenis

Themanummer

BAARN

 Hilversum

Groeten uit Hilversum

KERKBRINK 6
1211 BX HILVERSUM
TELEFOON 035 6292826
WWW.GOOISMUSEUM.NL

GEOPEND:
DINSDAG T/M ZONDAG
13.00 TOT 17.00 UUR

2 februari t/m 2 juli 2002

GOOIS MUSEUM

Tussen Vecht en Eem

Tijdschrift voor regionale geschiedenis

Uitgegeven door de Stichting Tussen Vecht en Eem

Redactioneel

Op 8 juni aanstaande vindt de jaarlijkse Open Dag van TVE plaats in Baarn. Naast een drietal inleidingen over lokale historische onderwerpen zijn er excursies langs villa's en landhuizen en het Cantonpark. Om u alvast wat in de stemming te brengen staat dit nummer geheel in het teken van Baarn.

Verder wil ik u vertellen over enkele wisselingen binnen de reactie. Oud-archivaris van Naarden, Muiden en Bussum Dirk Dekema heeft zijn stokje doorgegeven aan de nieuwe archivaris Anne Medema. Daarnaast heeft ook Marijke Visser de redactie verlaten.

De redactie bedankt Dirk en Marijke voor hun jarenlange inzet voor TVE en heet Anne hartelijk welkom in haar midden.

Wellicht tot ziens op de Open Dag!
Namens de redactie,

Ingeborg Laarakkers

Titelpagina: De voorgevel van Pijnenburg naar een ontwerp van Philips Vingboons (1608-1678). Museum Flehite, Amersfoort. Atlas Coenen van 's-Gravesloot. A.C. 12-92-1. Kopergravure. Zie het artikel van Hans Bronkhorst vanaf p. 64.

Inhoud

M.R.Th.J.G. Wolterink-Oremus Voorwoord	55
Open dag 8 juni te Baarn	56
Leo Boudewijns De muzikale villa van Baarn Herinneringen aan 'Hoog Wolde'	57
Hans Bronkhorst Pijnenburg, 'uw gevels rijzen uit de bomen met hun kruinen' Een landgoed uit de zeventiende eeuw	64
Charlotte J.C. Broer De Sint-Paulusabdij in Utrecht en haar rechten in Baarn en omgeving	71
Jaap Kruidenier Lieu de mémoire Het verdriet van het paard	81
Henk Michielse Drakenburg Gemeenschapsoord en volkshogeschool te Baarn Oprichting en eerste jaren (1938-1955)	84
Frits Booy Conimex, een 'exotische' conservenfabriek te Baarn	93
Gerard Brouwer De gobelins en paneelschilderingen van Cuno van der Steene. 'Hij was een perfectionist in zijn werk'	98
Matthijs Andreas Archiefnieuws De archieven van de gemeente Baarn	105
Bestuur en redactie Tussen Vecht en Eem	106

Het tijdschrift *Tussen Vecht en Eem* is een uitgave van de Stichting Tussen Vecht en Eem en verschijnt vier maal per jaar.

Redactieadres Huizerweg 9, 1401 GD Bussum – 035-6918978 – e-mail: e.c.schild@hccnet.nl
Productie Uitgeverij Verloren, Hilversum
Druk Drukkerij Wilco, Amersfoort

©TVE 2002. Gedeeltelijk overnemen van artikelen is slechts toegestaan met uitdrukkelijke bronvermelding. Geheel overnemen is pas mogelijk na schriftelijke toestemming van het redactiesecretariaat.

ISSN 0169-9334

Voorwoord

Vrienden van het gebied tussen Vecht en Eem!

Enige eeuwen geleden, zo moeten wij constateren, stonden de grenzen van het gebied tussen de rivieren Vecht en Eem omwille van economische belangen – turf en hout – onder voortdurende druk.

De heersers, heren van Aemstel, graven van Holland en bisschoppen van Utrecht lieten zich in hun aanspraken op dit gebied niet ontbeugd.

Grenstwisten bleven feitelijk voortduren tot in de achttiende eeuw. Wie de huidige grens bekijkt, zal tot de conclusie komen dat de grondslag daarvoor eigenlijk al gelegd is in 1356 bij het akkoord tussen bisschop Jan van Arkel en graaf Willem van Beieren.

Tussen de (verdwenen) Leeuwenpaal en het Goois Natuurreservaat (opvolger van 't Gooierbos) loopt de grens in een rechte lijn op de Domtoren toe, in het gebied van de Vuursche aangegeven door de Gooiergracht ofwel Hollandse sloot. Nieuwe grenspunten zijn Kievitsdal en Bosoord geworden.

Thans mag een ieder deze grens overschrijden zonder het risico van geseling en verbanning!

Uit de geschiedenis van dit gebied heb ik begrepen dat Erfgooiers de neiging hebben korte metten te maken met te eigengereide burgemeesters die naar hun oordeel onvoldoende aandacht schonken aan hun belangen. Zoals bijvoorbeeld in 1900 toen onder Floris Vos uit Huizen het burgemeestersbestuur het beheer over erfgooiersgronden werd onzegd. Hij vormde met zijn achterban een nieuw bestuur van Erfgooiers, mannelijke bewoners van het Gooi, van Gooise ouders en wonend in het Gooi ofwel "Man uit man in het Gooi geboren".

Voorts bleek mij dat slechts tijdens de periode van de abdisen van Elten (tussen 968-

±1280) vrouwen enige zeggenschap over de grond van dit gebied hebben gehad.

Voorwaar, het is gelukkig historie waarover ik spreek. Het zou anders wellicht enige risico's met zich brengen de Gooiers als burgemeester, en notabene een vrouw, te ontvangen.

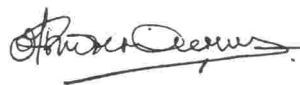
Pogingen om de grenzen af te bakenen met geweld, knoestige knotsen en twee- of drietandige vorken, alsmede spionageactiviteiten zijn gelukkig boeiende verhalen geworden, hoeiend zowel om passief hiervan te genieten als actief (verder) te onderzoeken.

Wij leven in pais en vree met elkaar ook al worden nog steeds grenzen tussen Utrecht en Holland verlegd.

Het is daarom ook goed dat er 'grenzeloze' banden zijn tussen onze Historische Kring "Baerne" en de Stichting Tussen Vecht en Eem.

Na een aantal jaren is Baarn graag wederom gastvrouw en middelpunt van de 'open dag' en het speciale nummer van *TVE*.

Ik wens u op 8 juni 2002 een evenzoveel grenzeloos genoegen toe.

de burgemeester van Baarn,
Mw. drs. M.R.Th.J.G. Wolterink-Oremus

*Tussen Vecht & Eem, in samenwerking met
de Historische kring Baerne*

OPEN DAG
8 juni 2002 te Baarn

Locatie: 'Het Brandpunt', Oude Utrechtseweg 4a te Baarn.

Dit gebouw ligt vlak bij het NS-station en er is ruimte voor parkeren op het terrein van de naast gelegen Gereformeerde kerk.

Thema: Aspecten van de Baarnse geschiedenis

Programma:

- 9.30 uur: Ontvangst met koffie/thee
- 10.00 uur: Opening door dr. H.C.M. Michielse, voorzitter van TVE
- 10.10 uur: *Welkomstwoord* door mw. drs. M.R.Th.J.G. Wolterink-Oremus
- 10.20 uur: Een drietal inleidingen over de geschiedenis van Baarn
- dr. Charlotte Broer, *De rechten van de Utrechtse Kerk (Sint-Paulusabdij) in Baarn en Eemland*
 - Hans Bronkhorst, *De Pauluskerk te Baarn*
 - Jaap Kruidenier en Huub van der Aa, *Geschiedenis en flora van het Cantonspark* (de vroegere hortus botanicus van de Utrechtse Universiteit)
- 12.30 uur: *Aperitief*, aangeboden door de Gemeente Baarn, en *lunch*
- 14.00 uur: *Excursie* langs een aantal fraaie landhuizen en villa's (aan de hand van een geïllustreerd gidsje) en *rondleiding door het Cantonspark*
- 15.45 uur: *Concert* in de fraai gerestaureerde Gereformeerde kerk, naast 'Het Brandpunt'
- 16.15 uur: *Afsluiting en een drankje*

De deelnameprijs bedraagt €11,50 (incl. lunch), over te maken op girorekening 3892084 t.n.v. Tussen Vecht en Eem, Bussum.

Aanmelden, schriftelijk: TVE, Antwoordnummer 549, 1400 VB Bussum; telefonisch: F.H. Bos, tel. 035-6941382.

De muzikaalste villa van Baarn

Herinneringen aan 'Hoog Wolde'

Leo Boudewijns

Wanneer, in begin 1950, het gemeentebestuur van Hilversum wat toeschietelijker was geweest en aan de wensen van Philips' Phonographische Industrie was tegemoet gekomen, had Baarn geen schijn van kans gemaakt. Hilversum was de eerste keus van de Eindhovense gloeilampengigant. Er werd gezocht naar een kantoor van waaruit de muzikale plannen konden worden vormgegeven en uitgevoerd. Hilversum leek ideaal, het was immers de radiostad, de plek waar 'de populaire artiesten' woonden, en die bovendien niet te veraf lag van het culturele centrum Amsterdam, met zijn theaters en concertzalen.

De heer P.R. Dijksterhuis, technisch directeur en kwartiermaker van de jonge firma, vond aan de Oude Utrechtseweg, tussen Hilversum en Utrecht, een villa die geschikt leek: 'De Zegetocht'. Een niet al te ingrijpende verbouwing en een kleine uitbreiding waren nodig om van het huis een kantoor (met technische faciliteiten) te maken. Dijksterhuis moest voor een commissie verschijnen om zijn plannen toe te lichten. Hij kreeg al meteen het gevoel dat zijn bedrijf niet welkom was. Zo gingen men wel akkoord met enkele verbouwingsplannen, maar mochten de elektrische aansluitingen niet meer dan twee kilowatt bedragen, absoluut onvoldoende voor het gestelde doel. De afkeer van de commissie voor het platenbedrijf bleek overduidelijk uit de uitspraak van haar voorzitter: 'Wij vinden in Hilversum een boom belangrijker dan een industrie.' Dat deed voor Dijksterhuis de deur dicht. Hij antwoordde: 'Gaat u dan met z'n allen in die boom zitten', en verliet verontwaardigd de vergadering.

Na verschillende andere villa's te hebben bekeken vond hij in Baarn de Villa 'Hoog Wolde', die leeg stond. Dijksterhuis wendde zich tot de burgemeester en ontving twee dagen later al een positieve reactie: de nieuwe firma was hartelijk welkom en mocht op alle mogelijke steun rekenen.

En zo kwam het dat de platenactiviteiten van Philips werden gehuisvest in Baarn, een mooi, groen en rustig dorp, waarvan echter geen enkele wereldster ooit had gehoord. Jarenlang moesten de medewerkers aan hun internationale relaties uitleggen waar Baarn lag. 'In de buurt van Hilversum', bleek meestal een afdoend antwoord.

Kunst uit de badkamer

Toen ik in 1954 voor het eerst naar Baarn reisde voor een sollicitatiegesprek en de villa naderde, klonk er uit de openstaande ramen muziek. Het was wel niet mijn muziek, want ik hield niet zo van het ensemble 'Vrij en Blij', maar het stemde me toch vrolijk en hoopvol.

Ik werd aangenomen voor de afdeling Publiciteit, die onder leiding stond van de flamboyante Piet Beishuizen. Zijn assistente, Margreet Korsman, hield zich bezig met de vervaardiging van de hoezen voor klassieke langspeelplaten. Aan haar werd ik toegevoegd, als hoezenmaker voor wat toen nog 'lichte muziek' heette.

De afdeling huisde in de vroegere badkamer van de villa. Waar in betere tijden dus de familie Sandberg zich had opgefist, werd nu verhit gewerkt aan opvallende, moderne hoezen, die, zoals later bleek, wereldbekendheid zouden verkrijgen.

In de toch al kleine ruimte ontvingen we regelmatig bekende Nederlandse ontwerpers, schilders en fotografen, die hun schetsen en andere visuele ideeën kwamen aanreiken. Cornelius van Velsen, Emmerich Weninger, Max Keuris (vader van de later bekende componist Tristan Keuris), Ger Vink, Flor Silvester, Wim Bijmoer, Max Velthuys, Jan van Keulen en Dick Elffers waren geregeld terugkerende bezoekers.

De onlangs overleden fotograaf Paul Huf was hier een geziene gast. Zijn medewerking

Een van de eerste internationale conventies van Philips' Phonographische Industrie, gehouden in Baarn. In dit artikel genoemde namen: v.l.n.r. Theo van Dongen (1), Nico Boer (7), P.R. Dijksterhuis (11), E.B.W. Schuitema (14), K.K. Daan (16), Jack Philips (17), Piet Beishuizen (19), Otto Glastra van Loon (21), Coen Solleweld (24). (coll. Leo Boudewijns)

leidde in 1956 tot een opvallende serie kleurenhoezen voor klassieke platen. Hij fotografeerde het Engelse fotomodel Ann Pickford in allerlei standen en tegen verschillende, aansprekende achtergronden, voor muziek van Bach, Beethoven, Brahms en vele anderen. Miss Pickford werd door deze reeks een bekende figuur in Nederland, met als koosnaam Annetje. Ter gelegenheid van Huf's vijftienvestigste verjaardag werd de complete serie hoezen tentoongesteld in het Groninger Museum (1999); daarmee waren deze Philipshoezen eindelijk tot kunst verheven, hetgeen wij altijd al vonden.

Ook de grafische hoogstandjes van genoemde ontwerpers ondervonden veel bijval. Een aantal creaties van Cornelius van Velsen – onder andere voor een spectaculaire jazzserie – werd met veel lof besproken, terwijl Emmerich Weninger internationaal hoog scoorde met zijn inmiddels beroemde ontwerp voor de lp van Lotte Lenya, die liedjes van Kurt Weill zong.

Dat de eigentijdse aanpak van de lp-hoezen ook tegenstanders kende, werd duidelijk door kritiek uit de hoek van de altijd wat conservatief ingestelde grammofonplatenwinkeliers. Hoezen waren er uitsluitend om de consument te strikken, vonden zij, en er was nu eenmaal een groot aantal muziekliefhebbers dat niet van 'die abstracte kunst' hield.

Wij dachten daar geheel anders over. We vonden eerder dat de muziek van de plaat een extra dimensie kreeg als een grafisch kunstenaar daar zijn fantasie op los liet. Het formaat van dertig bij dertig centimeter was ideaal voor een pakkende illustratie. De tijd van de grauwe, onartistieke, kraftpapierhoezen was definitief voorbij.

Lp-hoezen moesten vooral opvallen in de etalage en in de platenbakken. Daar stond tegenover dat de Philipsplaat natuurlijk niet het odium op zich mocht laden dat hij weliswaar fraai was opgenomen, muzikaal aan de hoogste eisen voldeed, kunstzinnig was verpakt, maar vervolgens niet te verkopen bleek. In de

badkamer van 'Hoog Wolde' is over dit onderwerp vaak en langdurig gediscussieerd: hoever konden we te ver gaan?

Music Herald

Philips Eindhoven bezag de ontwikkelingen van die kleine, nog onaangepaste fonografische kwajongen met enige reserve, maar liet hem gelukkig voldoende levensruimte. Muziek verkopen, wat een platenbedrijf in wezen doet, was fundamenteel anders dan het slijten van gloeilampen, radio's en zelfs grammofoons. Eindhoven was techniek, Baarn was muzikale emotie, en die twee zouden het dan ook op weinig punten met elkaar eens worden.

In maart 1950 werd de heer E.B.W. Schuitema benoemd. Hij zou, als mededirecteur, de commerciële verantwoordelijkheid op zich nemen. Gelukkig bezat hij gevoel voor kunst en muzikale belangstelling. Het eerste wat hij ooit tegen me zei, was: 'Zo, bent u onze nieuwe kracht? Vergeet niet dat wij Philips' Phonographische Industrie met drie maal ph schrijven. En de rest zal de heer Beishuizen u stellig bijbrengen.'

Piet Beishuizen was een kleurrijke figuur, die eigenlijk niet paste in een streng georganiseerd Philipsbedrijf. Het was maar goed dat er in die eerste tijd veel geïmproviseerd moest worden, zodat de hiërarchische banden niet al te zeer konden knellen.

Beishuizen was een erudiete man, die hield van film en showbusiness, van jazz en klassieke muziek, en vooral van de artiesten en kunstenaars die daarin werkten. Daarnaast bezat hij een voortreffelijke pen, waarmee hij onder andere een gevreesde, wekelijkse column in *De Groene Amsterdammer* schreef. Wanneer de inspiratie eens stakte en de deadline naderde, mocht niemand zijn kantoor meer binnen en werd de telefoon niet opgenomen. Want hoe wel zijn column nooit over het werk ging, vond hij het de gewoonste zaak dat hij hem zo nu en dan in kantooruren schreef. Margreet Korsman en ik hebben nog wel eens een aardig onderwerp aangedragen, dat natuurlijk in eerste instantie werd verworpen, maar soms, in tijdnood, toch werd gebruikt.

Beishuizen vond dat het nieuwe platenbe-

drijf, vanwege zijn internationale ambities, een visitekaartje moest krijgen en hij koos daarvoor de vorm van een prestigieus kwartaalschrift, getiteld *Philips Music Herald*. Zelf benoemde hij zich tot hoofdredacteur, een klein team stond hem bij en de vormgeving werd toevertrouwd aan het Baarnse reclamebureau Van Borssum Waalkes. Met dit bureau onderhield PPI al vanaf het eerste begin een goede relatie; ook op hoezengebied heeft VBW prachtige ontwerpen geleverd.

In het eerste nummer van de *Music Herald* sprak Beishuizen zijn nog onbekende internationale lezer als volgt toe:

'Welcome reader!

This magazine, which will appear four times a year, comes to you from Baarn, a beauty spot in The Netherlands, and the home of the central organization of Philips' international records community.'

Het klonk iets grootser dan het in werkelijkheid was, maar wel geheel in overeenstemming met wat het later zou worden.

De vroege nummers van het tijdschrift geven een beeld van de muziekactiviteiten van Philips in de jaren vijftig. Een greep: een artikel over Mahalia Jackson door Wim Ibo (!), een verslag van een optreden door het Concertgebouworkest in de Scala te Milaan, een gesprek met de dichter-zanger Georges Brassens door Ben Levi, indertijd een bekende chansondeskundige, een verhaal over de Spaanse volksmuziek door Melle Weersma en een essay over verschillen en overeenkomsten tussen Italiaanse opera's en Amerikaanse musicals door Goddard Lieberson, indertijd directeur van Columbia Records in de Verenigde Staten.

Geïllustreerd met prachtige foto's of prenten, sommige speciaal voor de *Music Herald* gemaakt, gedrukt op kunstdrukpapier en modern vormgegeven, was het blad zijn tijd ver vooruit. Het werd gratis aan muziekliefhebbers, lees: actieve platenkopers, aangeboden, opdat zij nooit zouden vergeten dat Philips-platen stonden voor kwaliteit, muzikaliteit, gedurfd repertoire en moderne vormgeving.

Het was voor mij een feest aan een zo fraaie uitgave mee te werken. En het werd pas echt spannend, toen mijn mentor op een dag plotseling aankondigde: 'Ik ga woensdag naar We-

nen om een interview te maken met Robert Stolz, en jij gaat mee.' Ik geloofde mijn oren niet. Ik was nog nooit in Wenen geweest, had zelfs nog nimmer gevlogen. Beishuizen zat daar niet mee, hij was een man van de wereld, voelde zich overal thuis. Ook bij Stolz dus en zijn charmante gade Einzi. Er werd die middag veel slivovitsj geschonken en ik ruilde vaak mijn nog volle glaasje snel met Beishuizens lege. Na afloop van het gesprek overhandigde de maestro ons elk een exemplaar van zijn autobiografie, met daarin een uitermate hoffelijke opdracht.

In de wolken vloog ik naar huis. Maar steeds vroeg ik mij af, of we onze tijd (en de mijns inziens grote bedragen die we hadden gespendeerd) wel voldoende zakelijk hadden besteed. Was er nu wel genoeg uitgekomen? Had ik het nodige materiaal om er een interessant en vooral overtuigend artikel voor de *Music Herald* van te maken? Kon je zo'n aangenam verpozen nog wel onder werk rangschikken?

Uitbreiding

Ondertussen groeide het bedrijf snel. De villa werd te krap en in de achtertuin verrees een nieuwe vleugel, die via een verbindingsgang naar 'Hoog Wolde' voerde. De officiële ingang verplaatste men toen ook naar die gang; de mooie voordeur van de villa, met de luifel erboven, werd nog maar zelden gebruikt. Ook het aan de Oude Utrechtseweg gelegen koetshuis werd nu als kantoor ingericht. De rechterhelft daarvan bleef echter nog lange tijd het woonhuis van de directiechauffeur, die in vroeger tijd de familie Sandberg had gediend en door PPI was overgenomen. Het koetshuis werd nu het terrein van de creatieve afdelingen Reclame, Publiciteit, Hoezen en Public Relations.

Directeur Schuitema had de gewoonte om iedere morgen even in het koetshuis langs te komen, naar boze tongen beweerden om te kijken of de creatievelingen wel aan het werk waren. Op een ochtend, tegen tien, arriveerde Piet Beishuizen, juist nadat de directeur zijn rondgang was begonnen. Schuitema riep hem van verre toe: 'Zeg Piet, vind je niet dat je met jouw salaris tenminste op tijd kunt

beginnen?' Waarop Beishuizen, ad rem als altijd, antwoordde: 'Salaris, meneer Schuitema, bedoelt u dat bakkie kippenvoer?'

Aan de Torenlaan was in 1951 een moderne platenfabriek gebouwd op het terrein van de NV Zilgroba, een fabriekje in tl-armaturen. In de jaren die daarop volgden, werden alle fabrieksactiviteiten die tot dan nog in Doetinchem geconcentreerd waren, naar Baarn gehaald. Zo kon Philips eindelijk beginnen met het professioneel veroveren van de wereldmarkt voor muziek, vanuit één strategisch gelegen hoofdkwartier: Baarn, The Netherlands.

Ondanks alle artistieke en commerciële spanningen bleven er aanvankelijk ook ontwappende provinciale elementen in de dagelijkse gang van zaken merkbaar. Twee willekeurige voorbeelden: de eerste employé die PPI ooit aannam, was een tuinman! Deze had, op eigen initiatief, het gras rond 'Hoog Wolde' gemaaid en daartegen waren protesten gezeten van de georganiseerde hoveniers uit de omgeving. Om van het gezeur af te zijn heeft directeur Dijksterhuis toen deze tuinman, de heer Muts, in dienst genomen. Hij heeft vele jaren het groen rond de villa verzorgd.

Het vervoer van platen tussen de fabriek en het hoofdkantoor gebeurde sinds 1951 met een bakfiets, die daarvoor speciaal was aangeschaft, zoals de annalen vermelden. Er is naar alle waarschijnlijkheid geen enkel muziekbedrijf ter wereld dat op deze folkloristische wijze de communicatie tussen zijn fabriek en kantoor onderhield.

De essentie: muziek!

PPI kon niet voor alle voorkomende problemen putten uit de bron van kennis in Eindhoven. Het hoofdkantoor bezat wel veel ervaring op gebieden als commercie, distributie en natuurlijk techniek, maar op artistiek terrein waren het leken. Men keek er zelfs met enige scepsis naar. Artiesten vond men 'aangeklede aapjes'. Toen besloten werd om 'in de muziek te gaan', stond voorop het idee om met deze activiteit de naamsbekendheid en verkoop van Philipsgrammofoons te vergroten. Het was er dus niet in eerste instantie om begonnen met muziek winst te maken. Men zag de

Margreet Korsman, hoezenmaakster van het eerste uur, in haar kamer in 'Hoog Wolde'. (1955, coll. Leo Boudewijns)

plaat als hulpmiddel om meer afspeeltoestellen te verkopen, de opname als muzikale software dus.

Het betekende dat de Baarnse medewerkers van het eerste uur zichzelf dit moeilijke vak moesten eigen maken. Er werden artiesten gecontracteerd, klassieke en vooral populaire, er moesten opnametechnici komen en studio's. De fabriek diende een eerste klas grammofoonplaat te produceren, die vervolgens op adequate wijze werd gepresenteerd. Nationale verkooporganisaties waren nodig. En tegelijkertijd een internationale afstemming van repertoire, om te voorkomen dat veel geld werd uitgegeven voor allerlei lokale uitvoeringen van dezelfde muziekstukken.

Otto Glastra van Loon, musicoloog en dirigent van het Philipsorkest en -koor, werd aangezocht om de klassieke catalogus op te bouwen. Hij maakte snel contact met het Residentie Orkest. Eind 1950 werd de eerste opname al gemaakt: Tsjaikowski's *Vierde Symfonie* en de *Peer Gynt Suite* van Grieg, onder leiding van Willem van Otterloo.

Het was Van Loons opzet om het klassieke

repertoire centraal te regelen. Een grote moeilijkheid daarbij was dat vrijwel alle gearriveerde kunstenaars in de wereld al een platencontract hadden met een van de concurrenten. En PPI kon nog niet veel meer bieden dan enthousiasme, technische topkwaliteit en een loyale ondersteuning. Wie nu die eerste catalogi bestudeert, kan niet anders dan tot de conclusie komen dat Van Loon en zijn medewerkers volledig in hun opdracht zijn geslaagd.

Nederlandse kunstenaars hebben er volop van geprofiteerd. Het is niet overdreven te stellen dat hun internationale carrière zonder Philips een langere tijd had gevegd, zo hij al ooit tot stand was gekomen. Het Nederlands Kamerkoor, de fluitist Hubert Bahrwasser, pianisten Cor de Groot, Hans Henkemans en Theo van der Pas, vocalisten als Gré Brouwenstijn en Aafje Heynis, de violist Herman Krebbers en vele anderen hebben hun grote artistieke kwaliteiten via de Philipsplaat naar gebieden uitgedragen waar zij zelf nooit hadden opgetreden. Ook latere ervaringen onderstrepen dit. De sopraan Elly Ameling werd bij

Michiel A. de Ruyter, jazzproducer (links) met Leo Boudewijns in de Phonogramstudio in 'Hof van Holland' te Hilversum, tijdens de opname van de lp Jazz behind the dikes. (1956, coll. Leo Boudewijns)

haar eerste concert in Canada met een uitbundig applaus verwelkomt: haar platen waren haar vooruitgereisd.

De klassieke afdeling wilde echter niet alleen Nederlands talent. Van Loon begaf zich persoonlijk binnen het Europese muzikale milieu en slaagde erin orkesten, ensembles en solisten vast te leggen. Niet altijd de eerste keus misschien, soms nog geheel onbekend, maar er bleken zowel artistieke als commerciële verrassingen uit voort te komen. Zo werd het Italiaanse kamerorkest I Musici exclusief gecontracteerd, met als wereldbestseller Vivaldi's *Vier Jaargetijden*, en werden er vele mooie opnamen gemaakt met de Wiener Symphoniker, het Orchestre des Concerts Lamoureux, de Berliner Philharmoniker en uiteindelijk met het Concertgebouworkest, onze nationale trots.

Naast begeesterde medewerkers op artistiek gebied heeft een platenmaatschappij natuur-

lijk ook commerciële talenten nodig. Van begin af aan had Schuitema zich met de beste krachten omgeven. 'Hema-boy' Coen Solleveld voerde de commerciële afdeling aan. (Bij Philips Eindhoven had men een groep jonge, veelbelovende commerciële mensen in dienst, die allemaal hetzelfde verdienden, en daarom 'Hema-boys' werden genoemd. Als zich een gelegenheid voordeed, werden zij ingezet.) Samen met Evert Garretsen, ex-VARA-omroeper, en Ernst van der Vossen, ex-verkoop leider van Vroom & Dreesmann, die het productmanagement voor respectievelijk populaire en klassieke muziek uitoefenden, bepaalden zij het internationale gezicht van de jonge firma. Ook Theo van Dongen en Melle Weersma droegen daar veel toe bij.

Ze ontdekten al gauw dat men nog zulke prachtige opnamen van klassieke meesterwerken kan maken, zelfs met eerste klas uitvoerenden, maar dat een erg groot deel van de mensheid nu eenmaal niet van serieuze mu-

ziek houdt. In Nederland was de verhouding tussen de genres ongeveer 15% klassiek en 85% populair. In Amerika haalde de klassieke muziek nog geen vijf procent. Het was dus essentieel om veel aandacht te besteden aan populaire platen, er moesten zo gauw mogelijk hits komen!

Terecht zag men in dat wereldhits niet in Baarn zouden ontstaan. Daarvoor had PPI haar landelijke organisaties nodig. Inmiddels waren er succesvolle filialen opgericht in vrijwel alle Europese landen, in Zuid-Amerika en het Midden-Oosten. Voor de Verenigde Staten had PPI een uitwisselingscontract gesloten met Columbia Records.

In Nederland was Phonogram actief, en hoe! Met kleurrijke figuren als Jack Philips, Reinhard Klaassen, Rolf ten Kate, Nico Boer, Jan de Winter en Rine Geveke beheerste Phonogram al vrij snel de Nederlandse platenmarkt. Ook hiervan profiteerde het Nederlandse talent volop: Willy Alberti, The Kilima Hawaiians, The Three Jacksons, Annie de Reuver, Thom Kelling, Tom Erich, het orkest Malando, de Ramblers, het Trio Pia Beck, de Sky-masters, Eddy Christiani, zij allen maakten hits in grote regelmaat, die soms ook in het buitenland werden gekocht. Malando zou later een bijna religieuze adoratie in Japan genieten...

Hoewel Phonograms kantoor in Amsterdam gevestigd was, kwamen vele artiesten graag naar de villa 'Hoog Wolde'. Daar werden internationale promotieplannen besproken, daar werd gediscussieerd over de vormgeving van hun volgende langspeelplaat, van daaruit werd zo nu en dan een bezoek aan de fabriek gebracht, om het altijd weer boeiende productieproces van de lp persoonlijk te aanschouwen.

In de kamertjes van 'Hoog Wolde', te midden van het groene loof, is in het begin van de jaren vijftig de basis gelegd voor een van de meest interessante en zeker een van de meest succesvolle platenbedrijven van de wereld. Een maatschappij die de moeilijkste weg van alle moest gaan: zonder enige ervaring in de showbusiness en met een moeder die de frivole kanten daarvan eigenlijk verafschuwde, een volwassen, internationale muziekproducent te worden. Een bedrijf dat natuurlijk commer-

cieel was, maar dat tevens, zeker in het begin, een avontuurlijk programmabeleid voerde, waardoor talloze onbekende werken werden uitgebracht en vele onbekende kunstenaars hun kansen kregen.

'Baarn wordt een internationaal muziekcentrum,' schreef de *Baarnsche Courant* van 25 september 1951. Op die dag werd in Hotel Zeiler en later in kasteel De Hooge Vuursche Philips' Phonographische Industrie voorgesteld. Onder de aanwezigen waren Philips' president ir. Otten, mr. J.M.L.Th. Cals, staatssecretaris van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, Eduard van Beinum, Willem van Otterloo, Theo Uden Masman en Jan Corduener. Een illustratieve gastenlijst, lijkt me: een beetje Philips, wat overheid maar vooral muziek.

Geraadpleegde bronnen

Cassandra Bosters, *Van 'Minigroove tot multimedialia', De geschiedenis van Polygram 1950-1997* (niet gepubliceerd).

K.K. Daan, *Kroniek van Philips' Phonographische Industrie* (niet gepubliceerd).

K.K. Daan, *Serie op band vastgelegde interviews met medewerkers van PPI* (niet gepubliceerd). *Philips Music Herald*, Baarn, jaargang 1955/56 nos 1 t/m 4.

Philips Music Herald, special Piet Beishuizen issue, Baarn, voorjaar 1986.

Disco Discussies, Amsterdam, jaargang 1952.

Leo Boudewijns (geb. 1931) studeerde na de middelbare school M.O. Engels te Amsterdam. Hij bekleedde vanaf 1954 verschillende functies bij Philips in Baarn en bij Phonogram in Amsterdam. In 1974 werd hij benoemd tot directeur van Phonogram.

In 1977 vroeg de Nederlandse platenindustrie hem directeur te worden van de overkoepelende organisatie NVPI.

Hij heeft een aantal publicaties over het platenvak geschreven, o.a. *'n Hele Kunst, Honderd Jaar Rond, Hoozenmakers, Muziek uit was en Paul Huff Record Covers*. Daarnaast verschenen van zijn hand de muziekverhalenbundels *Verliefd op Polynië, De To-vercirkel, Matthäus Passion, Een fonografisch geheugen* en onlangs *De geest van Maju*.

Pijnenburg, 'uw gevels rijzen uit de bomen met hun kruinen'

Een landgoed uit de zeventiende eeuw

Hans Bronkhorst

Verscholen achter hoge sparren en beuken ligt aan de Biltseweg, de weg van Paleis Soestdijk naar Bilthoven, aan de rechterkant, schuin tegenover het Spieghuis, het eeuwenoude landhuis Pijnenburg. De bouwgeschiedenis van dit huis gaat terug tot het midden van de zeventiende eeuw. Al sinds 1860 is het in het bezit van de familie Insinger, die al die tijd ook het uitgestrekte bijbehorende landgoed heeft beheerd. Dit landgoed, voornamelijk bos, heeft een oppervlakte van 350 ha. Het is voor wandelaars, fietsers en ruiters toegankelijk. Het is een van de mooiste Baarnse natuurgebieden.

De tegenwoordige bewoner en eigenaar, Mr. J.H.O. Insinger, is ambassadeur geweest in Madrid en Brussel.

Twee huizen

Als je de lange oprijlaan van Pijnenburg opgaat, kom je, tegenover een groot groen gazon, bij de tegenwoordige ingang, in het linkerdeel van het gebouwencomplex. Het geheel bestaat uit twee huizen, die tegen elkaar aangebouwd en onderling verbonden zijn. Het linker huis is in oorsprong een zeventiende-eeuwse woning, die echter in de negentiende eeuw, en vervolgens nog eens in deze eeuw, ingrijpend veranderd is.

We komen de bel-etage van dit oudste huis nu binnen via een fraaie stenen buitentrapp, en naast de deur zijn aan iedere kant twee hoge vensters met groene houten luiken. Naast de trap is het souterrain, met nog eens twee vensters aan iedere kant. Op het afgeplatte schilddak, gedekt met dakpannen, zien we twee dakkapellen en vier schoorstenen (als die op het dak van het voormalige Baarnse huis *Mes Délices*). Deze linkerhelft is dus het oorspronkelijke Pijnenburg, maar dat vroegste huis is er nauwelijks in te herkennen, tengevolge van de latere wijzigingen.

Een schepping van Vingboons

Hoe Pijnenburg er in de zeventiende eeuw uitzag, weten we van een fraaie kopergravure in een boek uit 1665 met de bouwkundige scheppingen van de Amsterdamse architect Philips Vingboons (1608-1678). Dit groot formaat boek is in 1665 uitgegeven door Clement de Jonge in de Amsterdamse Kalverstraat, en het is getiteld: *Gronden en Afbeeldsels der voornaamste Gebouwen van alle die Philips Vingboons geordineert heeft*.

Onder de prent met de voorgevel van Pijnenburg staat links: 'P. Vingboons, inventor', waarmee gezegd werd, dat Vingboons het ontwerp had gemaakt. We zien op deze prent een gevel van drie traveeën, waarvan de middelste, die hoger is dan de andere twee, bekroond is met een fronton, met een versiering in het timpaan. Deze classicistische gevel doet denken aan die van de Amsterdamse grachtenhuizen die door Vingboons gebouwd werden. Pijnenburgs Vingboonsgevel bevond zich aan de tegenwoordige achterzijde van het oude huis.

In het boek over de werken van Vingboons staat Pijnenburg beschreven als: 'Een bequaem Huys met veel Vertrecken daerin, en is zeer sterck en weldeurtimmer. Het is van buyten rondom even schoon'. In het boek is ook een plattegrond van het huis afgebeeld.

Vingboons had in 1647 voor de bouw van Pijnenburg opdracht gekregen van Sara de Wael (1591-1652). Zij was de weduwe van Jacob Hinlopen, een Amsterdamse lakenhandelaar, die ook in koloniale waren deed, en schepen van Amsterdam was. De gefortuneerde Sara de Wael, die in Amsterdam op de Herengracht woonde, liet Pijnenburg bouwen als een buitenplaats en een zomerhuis, zoals andere rijke Amsterdammers omstreeks die tijd in Baarn buitens lieten bouwen. Toen Sara de Wael in 1652 overleed werd haar zoon Jan Hinlopen, ook schepen van Amsterdam, eige-

naar, en het huis is tot 1720 in handen van de familie Hinlopen gebleven.

Een hofdicht van Vos

Op het Pijnenburg van de Hinlopens is door de Amsterdamse dichter Jan Vos (1620-1667), een tijdgenoot van Vondel, een kort hofdicht gemaakt, dat in 1662 werd gepubliceerd in zijn verzamelde werken *Alle de gedichten*. Het is een buitengewoon retorisch gezwollen vers, waarin de dichter talrijke goden, als Pomona, Flora, Bacchus, Ceres, Pan en Diana, te voorschijn haalt om dit 'landprieel' te prijzen. In zijn gedicht spreekt Vos Pijnenburg toe alsof het een persoon is en ieder couplet eindigt met een levensles, of moraliserende uitspraak.

Hij vertelt hoe mooi Pijnenburg is gelegen:

'Uw gevels rijzen uit de bomen met hun kruinen,
en steigeren naar de zon, waar die op 't heerlijkst
straalt'

En hij meldt hoe ver je vanuit de bovenste vensters van Pijnenburg kunt kijken:

'Hier ziet men van uw trans het oude Utrecht
brallen,

waar 't woeste volk voorheen vergeefs op heeft ge-
woed.

Ginds nadert Amersfoort, omheind door groene
wallen.

Daar doet zich Naarden op, geverfd in burger-
bloed.'

(In 1572 werd Naarden door de Spanjaarden uit-
gevoerd).

De Hinlopens, die in het stadsbestuur van Amsterdam een zware verantwoordelijkheid hadden, konden op hun buitenplaats Pijnenburg wat op adem komen, of zoals Vos dicht:

'De Hinlopens, door de zorg voor d'onderdanen
Van d'Amstel afgesloofd, verluchten hier 't ver-
stand.

De zorg wordt best verpoosd in schaduwrijke la-
nen.

Geen zwaarder lasten dan de last van stad en
land.

De staatszorg laat zich niet dan voor een tijd be-
palen.

Wie anderen dient, moet voor zichzelf ook adem
halen.'

Op 29 juli 1720 heeft de laatste Hinlopen die het huis in eigendom had Pijnenburg voor f4750 verkocht aan Everard van Harscamp, secretaris van de stad Utrecht.

Pijnenburg (achterzijde met links de ingang). Foto: Hans Bronkhorst.

Een prent naar Cornelis Pronk

In 1731 is een prent verschenen van L.P. Serurier naar een tekening van C. Pronk. De Amsterdammer Cornelis Pronk (1691-1759) was een kunstenaar uit het tweede kwart van de achttiende eeuw, die naam heeft gemaakt als tekenaar van topografisch natuurgetrouwe afbeeldingen van kastelen, buitenplaatsen, dorpen en steden, onder meer van de Vuursche. De tekening van Pijnenburg is door Pronk ter plaatse gemaakt op dinsdagmiddag 12 juni 1731, toen hij, op weg van Amsterdam naar Kleef, ook tekeningen maakte van Drakestein en Soestdijk. Op Soestdijk dronk hij een kopje thee bij Prins Willem IV en diens familie, aldus een reisverslag van Pronk.

Op de prent van Pijnenburg herkennen we duidelijk het Pijnenburg van Vingboons. De zomerse voorstelling is verlevendigd met enkele figuren. Rechts loopt een jongen langs een heg, waarop zijn schaduw valt. Links op de voorgrond staat een dame in een lange wijde japon, met naast haar een hondje. Het is wellicht de vrouw van Everard Harscamp, de toenmalige eigenaar.

Van Harscamp gaat het landgoed op 3 september 1738, voor f8300, over op Jacob van Dorssen, 'Canunnik ter Dom te Utrecht', die het op 30 september 1750, met een kleine winst, voor f8500, verkoopt aan Hendrik Coenraad Comman, de Intendant van het aangrenzende Soestdijk. Vervolgens doet Comman het voor f22.000 op 5 oktober 1763 over aan Elias Augier, die het op 22 september 1790 verkoopt aan Mr. Franciscus Henricus Moorrees, 'Advocaat in den Hove van Holland' (De nieuwe eigenaar krijgt, met het landgoed, het recht op 'een gestoelte' – een herenbank – in de kerk van de Vuursche). Daarna komt het buiten in 1806 in het bezit van Mr. Nicolaas Henricus Strick van Linschoten, die het op 23 juni 1810 voor f16.000 overdoet aan Jurian Tetterode te Amsterdam.

Op 3 juli 1810 heeft Lodewijk Napoleon, op weg van Haarlem naar Oostenrijk, op Pijnenburg gelogeed. Twee dagen tevoren had hij, als Koning van Holland, afstand gedaan van de troon, nadat zijn broer Keizer Napoleon het hem onmogelijk had gemaakt verder te regeren.

Een nieuwe bouwheer

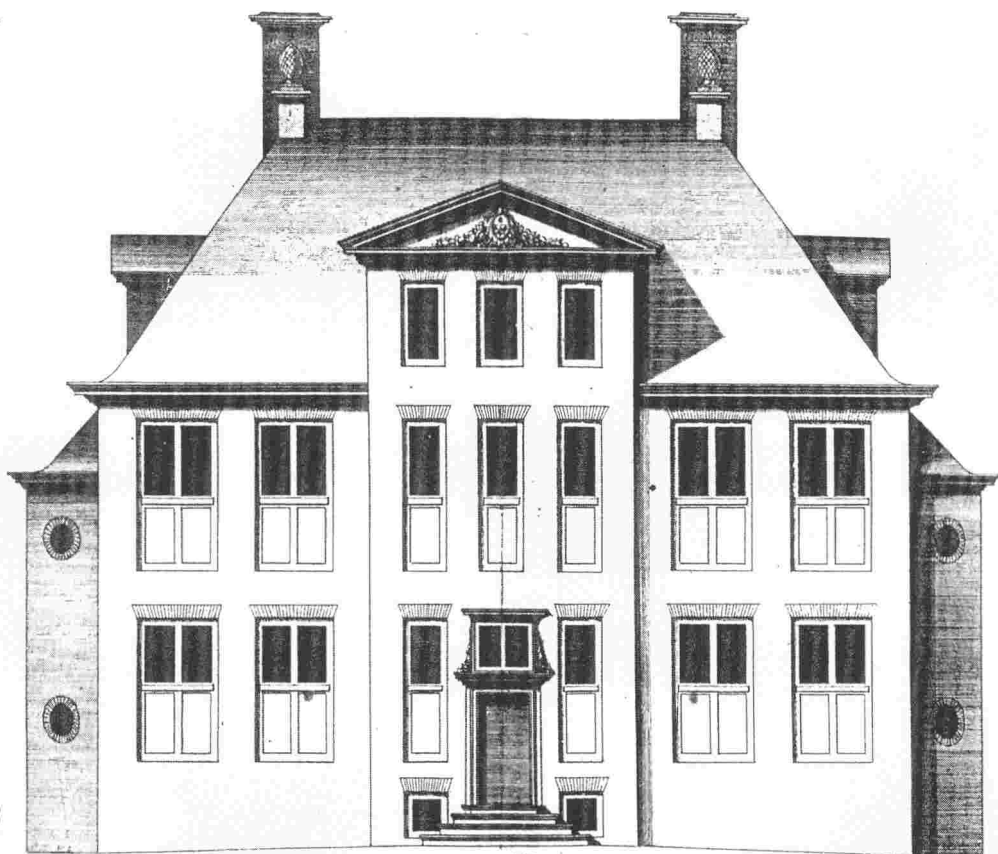
Een gedenkwaardige datum in de geschiedenis van Pijnenburg is 18 december 1823. Voor f24.800 werden het huis en het landgoed van de toenmalige eigenaar, Jacob Marcus Rozenik, gekocht door Andries de Wilde (1781-1865). Hoewel De Wilde toen nog pas tweeëntwintig jaar oud was, had hij, als planter in Nederlands-Indië, al een veelbewogen leven achter de rug. (Over zijn overzeese avonturen is door Cora Westland een 'vie romancée' geschreven: *De levensroman van Andries de Wilde*).

De Wilde, die voor de wintermaanden een huis in Utrecht bezat, kocht Pijnenburg als zomerverblijf. Hij had een groot gezin met negen kinderen en hij constateerde, dat het zeventiende-eeuwse Pijnenburg te klein was om door zoveel mensen bewoond te worden. Dus liet hij, door de architect Erik Homan, de villa verbouwen en vergroten met een tweede huis, dat haaks op het oude gebouw kwam te staan.

Als we tegenover de ingang van Pijnenburg staan is dat het rechter huis. Aan de achterkant van het gebouwencomplex zien we nu nog, hoog in de muur, de eerste steen van 6 april 1835. Aan een gevel van het negentiende-eeuwse huis is een bordes, een open portiek, waarvoor vier zuilen staan met Ionische kapitelen. Hier was tot 1914 de hoofdingang.

Andries de Wilde heeft, in de eerste helft van de vorige eeuw, ook voor een nieuwe aanleg van het park van Pijnenburg gezorgd, en hij had daarvoor de Utrechtse tuinarchitect Hendrik van Lunteren (1780-1848) aangehouden, die ook een tuin voor Drakestein ontwierp. Voor De Wilde was zijn landgoed Pijnenburg het 'Herwonnen paradijs'.

Andries de Wilde, was een zeer veelzijdig, erudiet en ondernemend man. Hij was arts, zakenman, jager, kunstliefhebber en schrijver. Zo publiceerde hij in 1841 het eerste *Nederduits- Maleisch en Soendasch Woordenboek*. Hij heeft op zijn landgoed Pijnenburg verscheidene boerderijen laten bouwen en hij heeft van heidegrond landbouwgrond laten maken. Omstreeks 1850 heeft hij zijn bezit uitgebreid met de hofsteden Veenhuizen en Ravenhorst. Hij had tientallen werklieden in dienst. Hij liet de Wieksloot, de scheiding tussen Soest en Hees, verder uitgraven. Volgens Hans Kruijswijk, schrijver van een studie over Pijnenburg,

De voorgevel van Pijnenburg naar een ontwerp van Philips Vingboons (1608-1678). Museum Flehite, Amersfoort. Atlas Coenen van 's-Gravesloot. A.C. 12-92-1. Kopergravure.

was De Wilde wellicht de eerste forens van Soest en Baarn. Hij reisde soms wel enkele malen per week naar Amsterdam om zijn zaken te regelen. Hij overleed op 27 april 1865 in Utrecht, waar hij met zijn gezin 's winters verbleef. Hij werd begraven op het kerkhof van de Lage Vuursche, nadat het personeel van Pijnenburg de kist naar het open graf had gedragen. Zijn schoonzoon, de Utrechtse hoogleraar prof. J.J. van Oosterzee, hield de grafrede, waarbij hij zijn schoonvader beschreef als een mensenvriend die afkerig was van ijdele praal. De echtgenote van De Wilde, Cornelia Neitzel overleed pas zevenentwintig jaar later, in 1892, ook in Utrecht, en ook zij werd in de Lage Vuursche begraven. Hun graf is nog op het kerkhof te vinden, dichtbij dat van het geslacht Insinger.

De tijd van de Insingers

Het huis Pijnenburg en het bijbehorende landgoed werden op 15 september 1860 door Andries de Wilde verkocht aan Herman Albrecht Insinger (1827-1911), de overgrootvader van de tegenwoordige eigenaar. Insinger ontving soms koning Willem III, als die in de bossen kwam jagen. H.A. Insinger, die Pijnenburg als zomerverblijf bewoonde, was directeur van de Amsterdamse Kanaalmaatschappij, die in 1876 het Noordzeekanaal zou aanleggen. Hij was achtereenvolgens gemeenteraadslid van Amsterdam, lid van de Provinciale Staten van Noord-Holland en in 's-Gravenhage lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal. Hij woonde 's winters in Amsterdam. Als hij 's zomers op Pijnenburg verbleef, ging

Abraham de Haen (Amsterdam, 6.4.1707 – Amsterdam, 18. 1748) 'Pijnenburg', 12.6.1731. Gewassen pentekening 106 x 185 mm, Schetsboek III van C. Pronk, Rijksprentenkabinet, Amsterdam.

hij, vanuit het station Baarn, met de trein naar Amsterdam of Den Haag. Op latere leeftijd, toen hij inmiddels weduwnaar was geworden, is hij in Parijs gaan wonen. Pijnenburg bleef toen enige jaren onbewoond.

Toen H.A. Insinger op 20 februari 1911 in Parijs overleed, bleek hij Pijnenburg te hebben vermaakt aan zijn negentienjarige kleinzoon Edmond H.D. Insinger (1892-1951). Deze nieuwe eigenaar heeft Pijnenburg permanent bewoond, dus ook in de wintermaanden. Hij liet in 1913 en 1914 het huis door de architect J.W. Hanrath verbouwen. De hoofdingang werd van de zuilengevel verplaatst naar de achterzijde van het oudste deel van het huis.

Deze E.H.D. Insinger, de vader van de tegenwoordige eigenaar, heeft niet alleen aan het huis maar ook aan het landgoed veel verbeterd. Zo liet hij in 1917, door de Haagse architect J.A. Cramer een koetshuis, tevens dienstwoning bouwen. Het is dat fraaie gebouw dat we vanaf de Biltseweg, aan de oprijlaan van Pijnenburg, zien liggen. Ook voor hotel-restaurant Groot-Kievidsdal aan de Hilversumsestraatweg was E.H.D. Insinger de opdrachtgever. Het werd in 1923 door de Hilver-

sumse architect J.H. Slot gebouwd. Een gedenksteen in de muur herinnert daaraan. Vermeldenswaardig is nog dat deze Insinger in de wijk Hees van Soest een school liet bouwen, die nu dan ook de Insingerschool heet. Insinger was getrouwd met A.W.C.E.M. Freiin von Uslar Gleichen, met wie hij op 17 november 1917 in Wageningen in het huwelijk was getreden.

Insinger was lid van de gemeenteraad van Baarn en voorzitter van het waterschap De Pijnenburgergrift. Wegens zijn hulp aan joodse onderduikers in de bezettingstijd werd hij na zijn dood postuum onderscheiden met het Verzetshedenkingskruis.

Na het overlijden van E.H.D. Insinger in Baarn op 24 december 1951, kwam Pijnenburg toe aan diens zoon, mr. J.H.O. Insinger, die het nu dus bewoont. Hij beheert zelf het huis, en hij heeft de zorg voor het landgoed overgedragen aan zijn zoon mr. E.P. Insinger te Bilthoven.

Een wandeling door het park

Het park van Pijnenburg heeft een oppervlakte van 31 ha. Door een bos met loofbomen en

Het landgoed Pijnenburg. Uit: C. Westland, De levensroman van Andries de Wilde, Wageningen z.j.

coniferen, waaronder zeldzame exemplaren, als een tulpenboom en vroege Amerikaanse eiken, slingert zich de serpentinevijver. Vroeger kon men over dit water met een punter een tochtje maken. Nu en dan is er een bruggetje om over te steken. Zo heeft men herhaaldelijk een fraaie doorkijk. Op een eiland is een ondoordringbaar bos ontstaan. Een van de lanen is nog door de tegenwoordige eigenaar aangelegd. Waar eens een rozentuin was, zien we nu een fraai groen gazon, omzoomd met oude bomen. Er staan in het park enkele oude kassen.

Wandelend door dit uitgestrekte park ziet men soms, tussen het geboomte boven een vijver, in de verte het huis Pijnenburg opdoemen.

Onder een met gras bedekte heuvel zien we de gerestaureerde gemetselde ingangspoort met een vergrendelde deur van een mooie

oude ijskelder. Het ijs dat 's winters uit de vijvers werd gehakt, werd hier opgeslagen en het kon de hele zomer, tot en met september, worden gebruikt. In deze ijskelder huizen nu vleermuizen, wier gedrag door biologen bestudeerd wordt.

De Pijnenburgergrift

In dit verhaal over de geschiedenis van Pijnenburg is uitgegaan van het huis, zoals het er nu staat, waarbij het ontstaan is beschreven sinds de zeventiende eeuw. Maar de naam Pijnenburg is ouder.

Al in 1239 kreeg het Utrechtse Kapittel van Sint Jan van de bisschop van Utrecht Otto de Derde verlof een wetering te graven van de venen van de Vuursche naar de Eem, die uitmondde op de Zuiderzee. Zo kon in een plat-

boomschuit, een vlet, of praam, de turf verbeterd worden. Die wetering is omstreeks 1600 verbeterd door 'die van Pijnenburgh', Jan van Cuyck en Johan Bol, kennelijk de toenmalige eigenaars van het landgoed. De wetering heet dan Pijnenburgergrift. Om deze historische reden bepleit de tegenwoordige bewoner van Pijnenburg, dat de naam *Pijnenburgergrift*, die dus al honderden jaren oud is, weer algemeen gebruikt wordt, in plaats van de naam Praamgracht.

Graven in de Vuursche

Op het kerkhof van de Hervormde Kerk in de Lage Vuursche vinden we het graf van Andries de Wilde (21.11.1781-27.4.1865), die dus 84 jaar oud werd, en zijn echtgenote Cornelia Neitzel (19.4.1803-16.12.1892). De Wilde was eigenaar van Pijnenburg van 1823 tot 1860.

Op dit kerkhof zijn twee grafmonumenten van de familie Insinger, die sinds 1860 Pijnenburg in bezit heeft. Een grafmonument van 1918 toont een viertal reliëfs met afbeeldingen uit het oude Egypte: geknielde jonge vrouwen met lotusbloemen. De Egyptoloog J.H. Insinger (1854-1918), die hier begraven ligt, heeft in Egypte gewoond en is in Caïro overleden. (Hij was de zoon van Herman Albrecht en de vader van Edmond. H.D., maar hij is zelf geen eigenaar van Pijnenburg geweest). Op het andere graf, gedekt met een zwart marmeren steen, zien we het wapen van de familie Insinger: twee zeemeerminnen boven elkaar.

(E.H.D. Insinger, de vader van de tegenwoordige bewoner van Pijnenburg, is niet op het kerkhof van de Lage Vuursche begraven, maar op de Algemene Begraafplaats aan de Wijkamplaan in Baarn, Klasse I, Vak 18, Nr. 1)

Aan de Hervormde Kerk werd in 1881, door de toenmalige bewoner van Pijnenburg, H.A. Insinger, een orgel geschonken. Indertijd hebben in de kerk twee herenbanken gestaan voor de bewoners van Pijnenburg: een voor de familie en een voor het personeel. Bij de jongste restauratie van de kerk zijn die banken niet opnieuw geplaatst. De familie is overigens niet hervormd, maar luthers.

Pijnenburg heeft dus een rijke geschiedenis, en we mogen blij zijn, dat het huis, het

park en het landgoed, na meer dan drie eeuwen, nog bestaan en zo goed onderhouden worden, en dat we in het mooie bos kunnen wandelen.

Bronnen

- Gronden en Afbeeldsels der voornaamste Gebouwen van alle die Philips Vingboons geordineert heeft.* 't Amsterdam by Clement de Jonge in de Kalverstraat in de gekroonde Konst en Caart-winkel (Gedateerd 1665).
- Fred Gaasbeek, Jan van 't Hof en Maarten Koenders, *Baarn, geschiedenis en architectuur*, Zeist 1994. Biltseweg 4, *** M. Pijnenburg, p. 206.
- Arie Jan Gelderblom: *'k Wil rijmen wat ik bouw. Twee eeuwen topografische poëzie*, Amsterdam 1994, p. 43.
- Jan Vos, *Alle de gedichten*, Amsterdam 1662.
- Thera Coppens, *Baarnse Lusthoven en hun bewoners*, Baarn 1990, p. 44.
- J.C. baron d' Aulnis de Bourouill, *Chronologische geschiedenis van Baarn*, deel II, Baarn 1886. (Manuscript in het archief van de Historische Kring Baerne)
- Cora Westland, *De levensroman van Andries de Wilde*, Wageningen z.j.
- Genealogie Insinger*, Nederland's Patriciaat, 72e jaargang, 1988, p. 249. Centraal Bureau voor genealogie, 's-Gravenhage.
- Baerne*, 21e jaargang nr. 3, september 1997, p. 7 (Herschreven en aangevuld voor dit artikel); 'Een Egyptisch graf in de Lage Vuursche', in: *Baerne*, 23e jaargang nr. 2, juni 1999, p. 4; *Baerne*, 23e jaargang nr. 3, september 1999, p. 7.
- Willem Otten, *Van Stulp tot Kerk*, Lage Vuursche 1988, p. 41.
- Hans Kruiswijk, *Ver van het gevoel der wereld. Een impressie van het landgoed Pijnenburg*, 2001.
- S.E. Pronk Czn, *Pronk-Stukken. Mededelingenblad van de Stichting Familiearchief Pronk, Nummer 6, december 1974.* (Reisverslag Cornelis Pronk. 1731)
- Utrechts Archief, R60-I. Inv.nr. 228, Pijnenburg
- Leonard Kasteleyn, 'Een Pronkende Haen', in: *Bulletin van het Rijksmuseum*, jaargang 44, 1996, nummer 2, p. 91.

Hans Bronkhorst (geb. 1922) is redacteur van het historisch tijdschrift *Baerne* en houdt zich verder bezig met de geschiedenis van Eemland en Baarn in het bijzonder. Hij heeft veel studies gemaakt van achttiende-eeuwse topografische tekeningen en etsen uit het Utrechts Archief, het Koninklijk Huis Archief, museum Flehite en het Rijks Prenten Kabinet.

De Sint-Paulusabdij in Utrecht

en haar rechten in Baarn en omgeving¹

Charlotte J.C. Broer

Omvangrijk zijn de bezittingen en rechten die de Utrechtse abdij van Sint-Paulus in Baarn in de Middeleeuwen heeft gehad, niet geweest, maar ze betroffen wel een vrij belangrijk recht als het patronaats- of collatierecht van de kerk en ook tiendrechten in een (klein) deel van Baarn. Het ging hierbij bovendien om rechten die – geheel ingebed in de uitgebreidere bezittingen van de abdij in Eemland – direct te herleiden zijn tot de ontstaanstijd van de kloostergemeenschap, die – vóór ze in 1050 door bisschop Bernold van Utrecht (1027-1054) naar de bisschopsstad werd overgebracht – gevestigd was op de Hohorst bij Amersfoort. In dit artikel zal worden geschetst hoe de abdij precies haar rechten in Baarn verwierf en vooral ook wat hiervan de achtergronden waren.

De kloostergemeenschap op de Hohorst

Op de Hohorst, later ook wel Heiligenberg genoemd, was omstreeks het jaar 1000 door bisschop Ansfried van Utrecht (995-1010) een cel gesticht waar hij zich bij tijd en wijle voor gebed en bezinning placht terug te trekken. Hierbij ontstond een kleine gemeenschap van lieden die – anders dan op dat moment in Utrecht zelf mogelijk was – een duidelijk monastiek georganiseerd religieus leven wensten te leiden. Deze gemeenschap werd voorts in de vroege jaren twintig van de elfde eeuw door Ansfrieds opvolger bisschop Adelbold (1010-1026) met hulp van de kloosterhervormer Poppo van Stavelot georganiseerd als benedictijner abdij en ten slotte omstreeks 1050 naar Utrecht verplaatst, waar ze als Sint-Paulusabdij een plaats kreeg naast de kapittels aldaar.

Bij deze gelegenheden van stichting, nadere organisatie en verhuizing van de gemeenschap zijn door de genoemde bisschoppen vanuit het algehele vermogen van de Utrechtse kerk, het zogeheten bisdomsgoed, steeds

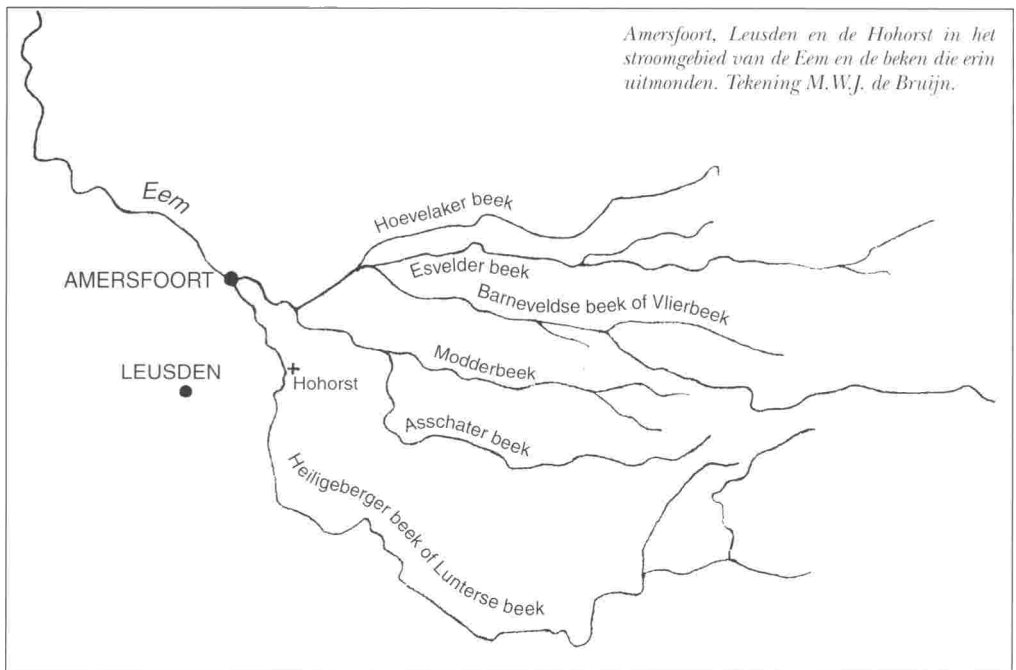
dotaties of schenkingen gedaan van goederen en rechten, die bedoeld waren om de kloostertelingen een materiële basis te verschaffen en waarvan de opbrengsten en inkomsten dienden voor hun levensonderhoud.

Deze schenkingen vinden we omschreven in een tweetal bevestigingsoorkonden voor de abdij, daterend uit respectievelijk 1028 en 1050.² In deze oorkonden worden ook verscheidene bezittingen en rechten in Eemland genoemd, in de min of meer nabije omgeving van de oorspronkelijke vestigingsplaats van de kloostergemeenschap op de Hohorst.

Eemland sinds de achtste eeuw

Sprekend over Eemland hebben we het over het direct ten oosten van de Utrechtse Heuvelrug gelegen stroomgebied van verschillende beken die vanuit het zuiden en het oosten bij Amersfoort samenkomen en vandaar als rivier de Eem verder naar het noorden stromen om daar ten slotte in het Almere, de latere Zuiderzee, uit te monden. Sinds een schenking van Karel de Grote in 777³ van onder meer de in dit gebied gelegen *villa* of het domein Leusden met allerlei toebehoren en ook een viertal waarschijnlijk grotere bosgebieden aan weerszijden van de Eem gold de Utrechtse kerk onder leiding van haar bisschop hier als de belangrijkste gerechtigde.

Oorspronkelijk zullen de zandgronden in dit gebied een vrijwel ononderbroken bosbegroeiing hebben gekend, afgewisseld met tussen de zandruigen en met name in de Gelderse Vallei gelegen veengebieden. Dergelijke veengebieden strekten zich ook meer naar het noorden toe uit, terwijl verder het oorspronkelijk zeer brede mondingsgebied van de Eem gedurende lange tijd, tot ver in de twaalfde eeuw, aan de invloed van de zee onderhevig was. Geleidelijk zouden door het ontstaan en de uitbreiding van nederzettin-

gen als die van Leusden de genoemde bossen in verschillende delen uiteenvallen. De oudste middeleeuwse bewoning in dit gebied treffen we aan langs de (noord)oostelijke randen van de hoge zandgronden van de Heuvelrug. Dat waren de gronden die door hun natuurlijke gesteldheid voor bewoning en bewerking het meest geschikt waren. Deze bewoning breidde zich in de periode vanaf de achtste tot en met de tiende eeuw geleidelijk uit. De nederzettingen namen in aantal en omvang toe, hetgeen ontginning heeft ingehouden. Daaronder verstaan we hier steeds: het omzetten van grond van welke aard dan ook in bouwland. In de vroegste tijd, de achtste en negende eeuw, betekende dat vooral nog op of aan de randen van de hoger gelegen zandgronden voornamelijk het rooien van bos. Pas later is men in staat geweest om ook meer lager gelegen gronden – hooi- en weilanden en veengronden – te ontginnen en permanent in gebruik te nemen als akkerland.

Omstreeks het jaar 1000, wanneer we hier de abdij van Hohorst op het toneel zien verschijnen, moeten we ons Eemland voorstellen als een nog maar ten dele bewoond gebied. Wanneer precies bepaalde nederzettingen zijn ontstaan, is niet met zekerheid te zeggen.

Leusden bestond in elk geval in de achtste eeuw. Hees, ten zuidwesten van Soest, wordt in de bronnen vermeld in de negende eeuw.¹ En hoewel ze pas in de elfde eeuw voor het eerst worden genoemd², is het niet onwaarschijnlijk dat toch ook nederzettingen als Soest en Maarn hun bestaan terugvoeren tot de negende en tiende eeuw.

Van Baarn zijn helaas geen werkelijk zeer oude eerste vermeldingen bekend. De ligging echter – op een uitloper van de hoge zandgronden van de Heuvelrug, waar in het algemeen de oudste bewoning en nederzettingen te vinden zijn – en de algehele structuur van de plaats, zoals bijvoorbeeld de aanwezigheid van een eng, wijzen erop dat het ook hier waarschijnlijk gaat om een oude, in de negende of tiende eeuw ontstane nederzetting. Rond het jaar 1000 heeft waarschijnlijk ook Amersfoort als nederzetting al wel bestaan. Een eerste vermelding van deze plaats vinden we in de oudste bevestigingsoorkonde voor de abdij op de Hohorst uit 1028.³

Elk van de genoemde nederzettingen zal omgeven zijn geweest door uitgebreide ontgonnen gronden. Gedeelten daarvan zullen wel in gebruik zijn geweest bij inwoners van de nederzettingen en daarom ook tot die

nederzettingen gerekend zijn. Echt scherp afbakende grenzen waren er waarschijnlijk nog niet toen de nederzettingen gering in aantal en omvang en er voldoende woeste gronden waren. Meer naar het noorden toe zal verder sprake zijn geweest van een uitgestrekte onbewoonde wildernis van bos- en veengronden.

Zoals gezegd lijkt de periode van de achtste en een deel van de negende eeuw een tijd te zijn geweest van het ontstaan en de uitbreiding van nederzettingen, hetgeen steeds met ontginningen gepaard ging. In de loop van de elfde eeuw nemen opnieuw grote ontginningen een aanvang. De periode daartussen, vooral de tweede helft van de negende eeuw, wordt in het algemeen geschetst als duister. Noormannaanvallen op Dorestad en Utrecht zorgden voor een sfeer van onrust en grote onzekerheid. De bisschop – en met hem waarschijnlijk het grootste deel van de aan de Utrechtse kerk verbonden geestelijkheid – week zelfs uit naar veiliger oorden en keerde eerst in de loop van de tiende eeuw, omstreeks 920 vanuit Deventer terug naar de bisschopsstad, waarvan hij toen de wederopbouw ter hand nam.

Over het algemeen wordt ervan uitgegaan dat de effecten van dit alles ook merkbaar zijn geweest op het platteland en dat ze daar een onderbreking of op zijn minst een stagnatie in de ontwikkeling en uitbreiding van de bewoning en daarmee van de ontginningsactiviteiten in deze streken veroorzaakt hebben. Het is in dit verband bijzonder interessant dat we voor Eemland niet alleen kunnen vaststellen – bijvoorbeeld archeologisch – dat die onderbreking of stagnatie zeer kort heeft geduurd, maar dat wellicht zelfs rekening mag worden gehouden met een min of meer doorlopende ontwikkeling vanaf de negende tot in de elfde eeuw.⁷ In delen van Eemland zijn namelijk niet alleen voor de vroege elfde, maar zeker ook voor de latere tiende eeuw – en misschien zelfs eerder – ontginningsactiviteiten aan te nemen. Met name betrof dit ontginningen in de omgeving van Amersfoort, namelijk op het Hogeland.⁸ In Amersfoort zelf was mogelijk al in de tiende eeuw een hof gevestigd, die als centrum diende voor de bisschoppelijke domeingoederen in deze contreien en van waaruit aan deze betrekkelijk vroege, maar ook la-

tere (geleidelijk steeds meer naar het noorden toe opschuivende) ontginningsactiviteiten leiding werd gegeven.

De oudste bezittingen van de abdij op de Hohorst

Na deze korte en zeer globale schets van Eemland omstreeks het jaar 1000 richten we onze aandacht op de schenkingen zoals die vanaf die tijd aan de kloostergemeenschap op de Hohorst en de abdij in Utrecht zijn gedaan. We kunnen dan stellen dat vanuit het in de achtste eeuw verworven en daarna in de loop van de eeuwen toegenomen bezit van de Utrechtse kerk in dit gebied de bisschoppen delen hebben genomen, die met nog verschillende andere bezittingen en rechten elders werden toegekend aan de kloosterlingen, om te dienen als bestaansbasis voor hun gemeenschap. De dotatie van Ansfried omvatte voor wat betreft Eemland allereerst de kerk van Leusden en verder een zekere hoeveelheid (veertien hoeven) land met toebehoren in Soest en Hees. Bisschop Adalbold vulde deze schenking aan met eveneens landbezit (zes en een halve hoeve) in Soest en bepaalde tiend-rechten in onder meer Amersfoort. Bisschop Bernold ten slotte doneerde enig landbezit (een halve hoeve) in Leusden.

Zo op het eerste gezicht lijkt dit alles niet een echt omvangrijk bezit en geheel van rechten. Niettemin betekenden deze schenkingen dat de abdij in later tijd naast de bisschop de belangrijkste afzonderlijke gerechtigde in Eemland was. Dit had allereerst te maken met het feit dat achter de betrekkelijk summiere omschrijvingen van het bezit in de oorkonden omvangrijker en complex samengestelde rechten schuilgingen. Bovendien zouden ook door ontginningen in die in de vroege elfde eeuw in deze streken al plaatsvonden maar ook gedurende de verdere Middeleeuwen werden voortgezet, het oorspronkelijke bezit en de rechten van de abdij geleidelijk zowel in omvang als betekenis toenemen.

In verband met de latere rechten van de abdij ten aanzien van de kerk en zekere tienden in Baarn is met name de schenking van bisschop Ansfried van belang, die betrekking had op de kerk van Leusden en daarbij de

weliswaar in de oorkonden niet genoemd, maar toch wel bij de schenking inbegrepen tiendrechten.

De kerk van Leusden en haar dochterkerken

Van deze kerk – bedoeld is de kerk van (Oud-) Leusden – mag worden aangenomen dat ze uiterlijk in de late tiende eeuw gesticht is, als dochterkerk afgesplijst van de dom in Utrecht.⁹ Ze is daarmee de oudste kerk in Eemland en geldt daarom als moederkerk in dit gebied. Dat wil zeggen dat in beginsel praktisch heel Eemland, voorzover het toentertijd bewoond was, tot de parochie Leusden behoorde en dat alle andere, later ontstane kerken in dit gebied – op de kerk van Amersfoort na – dochterkerken van Leusden zijn.

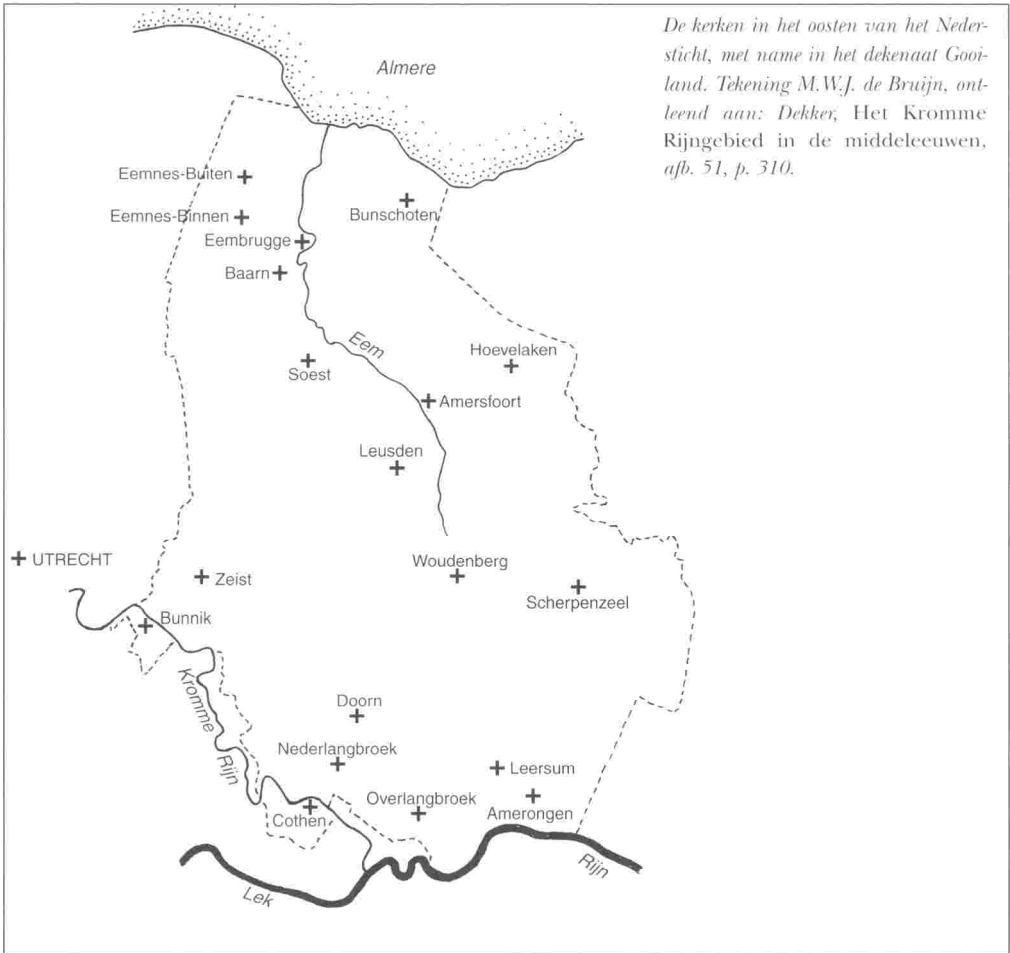
De schenking door Ansfried van de kerk van Leusden betekende dat deze tot dan toe bisschoppelijke eigenkerk werd tot een eigenkerk van de kloostergemeenschap, dat wil zeggen dat deze gemeenschap zich voortaan als eigenaar van de kerk kon beschouwen, dat de abt daarom de pastoor mocht benoemen en dat een deel van de opbrengsten van de kerk – offeranden bijvoorbeeld, maar ook betalingen die de gelovigen in de parochie verschuldigd waren bij dopen en begrafenissen – in plaats van alleen aan de parochiepriester of pastoor ook vooral aan de monniken van de Hohorst ten goede zouden komen. Op zichzelf was het bezit van een kerk in de elfde eeuw dus belangrijk en lucratief. En dat zou in de loop van de tijd alleen maar verder toenemen, omdat de bevolking sinds die tijd groeide en er ook in verschillende (reeds bestaande maar ook nieuw ontstane) nederzettingen kerken werden gesticht, die als dochterkerken van Leusden golden en waarvan dus de rechten aan de abdij als patroon van de moederkerk bleven behoren.

Het oorspronkelijk eigenkerkrecht ontwikkelde zich in de loop van de twaalfde en dertiende eeuw tot wat men noemt het patronaats- of collatierecht. Dat wil zeggen dat de abt voor zowel de voormalige Leusdense eigenkerk als de nieuw ontstane dochterkerken de pastoors niet helemaal direct meer kon benoemen, maar wel een kandidaat voor dit

ambt kon voordragen aan de aartsdiaken, die een dergelijke voordracht dan feitelijk niet echt kon negeren en bij gebleken formele geschiktheid de kandidaat officieel benoemde. De voordrachten of zogeheten collaties door de abt van Sint-Paulus voor de verschillende kerken in Eemland vinden we in de bronnen in onder meer het abdijarchief terug.

Bezien we dan welke kerken in Eemland als dochterkerken van Leusden kunnen worden beschouwd, dan beginnen we allereerst toch met een kerk te noemen waarvan dat niet het geval is geweest, namelijk Amersfoort. We stellen voor deze plaats vast dat we van het bestaan van parochiekerk, gewijd aan Sint-Joris, niet eerder dan omstreeks het midden van de dertiende eeuw vernemen. Wanneer deze kerk gesticht is weten we eenvoudigweg niet. Maar de stichter zal de bisschop zijn geweest, die we in later tijd nog in het bezit zien van het collatierecht of voordrachtsrecht voor het pastoorsambt. Van rechten van de abt van Sint-Paulus, als patroon van de kerk van Leusden, op de kerk van Amersfoort als mogelijke dochterkerk van Leusden blijkt in het geheel niets. Het optreden van de bisschop als kerkstichter, op grond waarvan hem het patronaatsrecht van de kerk toekwam, en het feit dat hij dit recht ook steeds voor zich gehouden lijkt te hebben, zal verband hebben gehouden met de aanwezigheid in Amersfoort van de bisschoppelijke hof.

Denkbaar is dat aan deze – waarschijnlijk dus in de tiende eeuw gestichte – hof van meet af aan een kapel verbonden was ten aanzien waarvan bisschop Ansfried zich de rechten voorbehield, toen hij omstreeks 1000 de kerk van Leusden overdroeg aan de gemeenschap van de Hohorst. Een kapel geëximeerd ten opzichte van de parochie Leusden, kan op een gegeven moment zijn verheven tot parochiekerk. Waarschijnlijk is dit echter gebeurd toen in noordelijk Eemland al verschillende andere nederzettingen waren ontstaan, voor wier inwoners – omdat er in Amersfoort geen kerk bestond – oorspronkelijk de kerk van Leusden als parochiekerk dienst deed en er in sommige gevallen ook zelfs al eigen kerken waren gesticht. Dat geldt dan voor de kerken van Soest, Baarn, Scherpenzeel, Hoevelaken, Eembrugge, Eemnes-Buiten, Eemnes-Binnen en Bunschoten.¹⁰

De kerken in het oosten van het Nedersticht, met name in het dekenaat Gooiland. Tekening M.W.J. de Bruijn, ontleend aan: Dekker, Het Kromme Rijngebied in de middeleeuwen, afb. 51, p. 310.

Van hoe zoiets in z'n werk ging vernemen we in het geval van Hoevelaken, waar in 1132 door de bisschop aan een aantal lieden een concessie werd verleend tot het ontginnen van het gebied.¹⁾ Naast de rechten van de ontginners-kolonisten werden ook hun plichten omschreven. Onder meer werd toen bepaald dat, zolang er in Hoevelaken zelf geen eigen parochiekerk was, men in Leusden ter kerke diende te gaan. Wanneer er op dat moment in het dichterbij gelegen Amersfoort een volwaardige parochiekerk had bestaan, zou het voor de hand hebben gelegen dat Hoevelaken onder deze kerk was gaan ressorteren en niet onder die van Leusden, die niet alleen verder weg gelegen, maar ook in andere handen dan die van de bisschop was. Toen er uiteindelijk wel een kerk in Hoevelaken werd gesticht –

een eerste vermelding van deze kerk dateert uit 1294¹²⁾ – gold deze als dochterkerk van die van Leusden en bleef ook het collatierecht ervan behoren aan de abt van Sint-Paulus. Soortgelijke regelingen zijn weliswaar niet expliciet bekend voor andere plaatsen in Eemland, maar zijn misschien toch wel meer getroffen.

Soest en Baarn

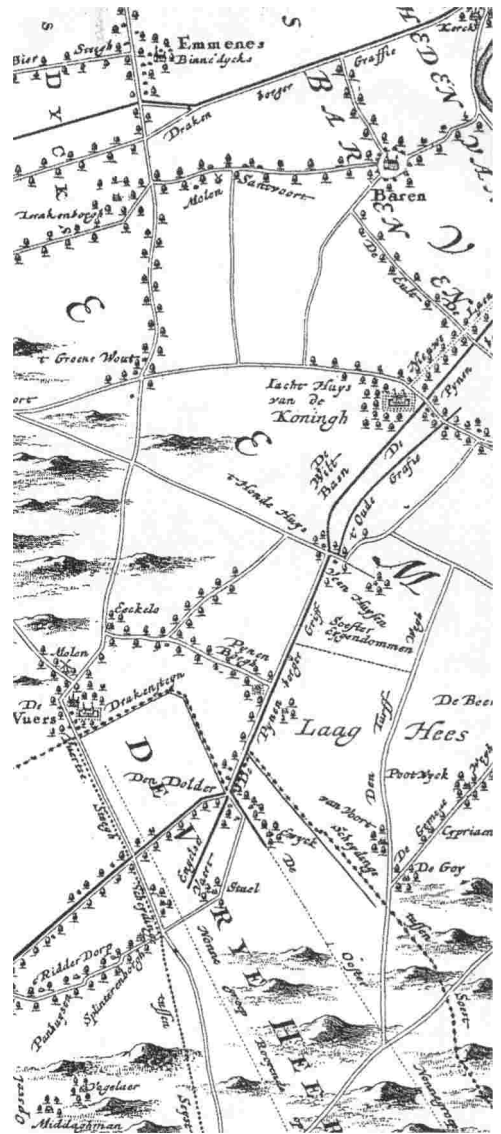
De kerken van Soest en Baarn vinden we niet vóór de veertiende eeuw in de bronnen, dat wil zeggen de leenregisters van de abdij, terug. Soest en wellicht toch ook Baarn mogen, zoals we zagen, echter worden gerekend tot de oude nederzettingen in Eemland die ont-

staan zijn globaal gesproken in de periode van de achtste tot en met de tiende eeuw en waarvoor in beginsel de kerk van Leusden als parochiekerk fungeerde. Naderhand gestichte kerken – de eerste vermelding van de kerk van Soest dateert van 1331¹³, die van de kerk van Baarn van 1385¹⁴ – zullen eveneens op basis van deze band met Leusden ter collatie hebben gestaan van abt van Sint-Paulus. Van de latere vermeldingen van collaties voor de kerk van Baarn is met name een interessante die uit 1543¹⁵, omdat daar blijkt dat de kerk van Baarn gewijd was aan Sint-Nicolaas en niet, zoals door Joosting en Muller¹⁶ gesteld en daarop steeds aangenomen is, aan Sint-Paulus.

Verdere kerkstichtingen in deze contrerien waren er in de dertiende eeuw en veertiende eeuw, in nederzettingen als Eembrugge, de beide Eemnessen en Bunschoten. Ook hier betrof het dochterkerken direct van Leusden, of indirect via de kerken van Soest en/of Baarn. De relatie tussen een moeder- en een dochterkerk blijkt in later tijd soms nog uit betalingsverplichtingen van (de pastoor van) de dochterkerk ten opzichte van (de pastoor van) de moederkerk¹⁷, bij wijze van compensatie voor door de afsplitsing van een deel van de moederparochie weggevallen inkomsten. Met betrekking tot vrijwel al deze kerken in Eemland vinden we in de bronnen in het abdijarchief of elders vermeldingen van collaties (voordrachten aan de aartsdiaken) door de abt van Sint-Paulus.

De tienden

Opgemerkt is al dat het bezit van een kerk, zoals de kloostergemeenschap dat in Leusden door de schenking van Ansfried verwierf, op zich als een lucratief recht gold. Niet alleen had de eigenaar, later de patroon van de kerk recht op een deel van de offeranden, onlosmakelijk met de kerk verbonden was in die tijd ook het zeer belangrijke tiendrecht. Dit hield in dat van de opbrengsten van het bouwland maar ook van de meeste nieuw-geboren dieren door de boeren een tiende deel moest worden afgestaan ten behoeve van de kerk, maar in de praktijk aan de eigenaar van de kerk. De schenking van Ansfried van de kerk

Nieuwe Kaart van den Lande van Utrecht, Bernard de Roy 1696. Fragment, met Baarn en het grensgebied met Soest en Hees.

van Leusden betekende dus – zonder dat het overigens in de oorkonden van 1028 en 1050 expliciet vermeld was – dat vanuit een groot deel van de parochie Leusden, in elk geval in de oudere nederzettingen Leusden, Soest en Hees en wellicht ook Scherpenzeel, die tienden aan de kloostergemeenschap op de Ho-horst toevielen. In andere in die tijd bewoon-

de delen van Eemland, en dan met name in en rond Amersfoort, heeft evenwel de bisschop deze tienden voor zichzelf behouden. Misschien was dat omdat deze tienden in die tijd nog golden als nieuwe tienden of *novalia*, dat wil zeggen tienden die geheven werden van (betrekkelijk) recent in cultuur gebrachte of ontgonnen gronden, die in het algemeen geacht werden de bisschop toe te behoren. Later zien we dat de bisschop deze tienden in leen heeft uitgegeven aan heren van Amersfoort die oorspronkelijk waarschijnlijk de meiers (beheerders namens de bisschop) van de hof aldaar zijn geweest. Nadien zijn deze heren van Amersfoort zich naar hun andere bezit in de omgeving ook heren van Stoutenburg gaan noemen.

Van de tienden nu die de abdij in Leusden, Soest, Hees en Scherpenzeel verwierf, diende een deel – meestal een derde deel – weliswaar te worden aangewend voor het onderhoud van de pastoor, maar het merendeel van de opbrengsten kwam toch direct ten goede aan de kloosterlingen, zonder dat die hiervoor veel meer hoefden te doen dan ze zelf te halen of te laten halen. Uit later tijd zijn er berichten over mensen, die vanwege de abdij in de verschillende plaatsen deze tienden (in natura) gingen innen, waarna degenen die in Soest en Hees land hielden van de abdij en mede daarom tot allerlei diensten verplicht waren, de opbrengsten met wagens naar Utrecht dienden te brengen om ze daar af te leveren in de korenschuur van de abdij.¹⁸ Hoewel we geen bronnen hebben over hoe dit voor de allervroegste periode geregeld was, valt aan te nemen dat die opbrengsten oorspronkelijk in de abdij op de Hohorst zelf zullen zijn gebracht. Daar zullen ze immers in de eerste plaats voor het levensonderhoud van de monniken bestemd zijn geweest.

In Baarn was – gezien de veronderstelde ouderdom van de nederzetting toch wel enigszins opmerkelijk – niet de abdij van Sint-Paulus maar de bisschop de voornaamste oorspronkelijke tiendgerechtigde, die in de veertiende eeuw hier ook de rechtsmacht nog in handen had en liet uitoefenen door een schout. Die tienden in Baarn werden tot 1310 van de bisschop in leen gehouden door Everard van Stoutenburg, die ze in dat jaar verkocht aan het kapittel van Sint-Jan in Utrecht.

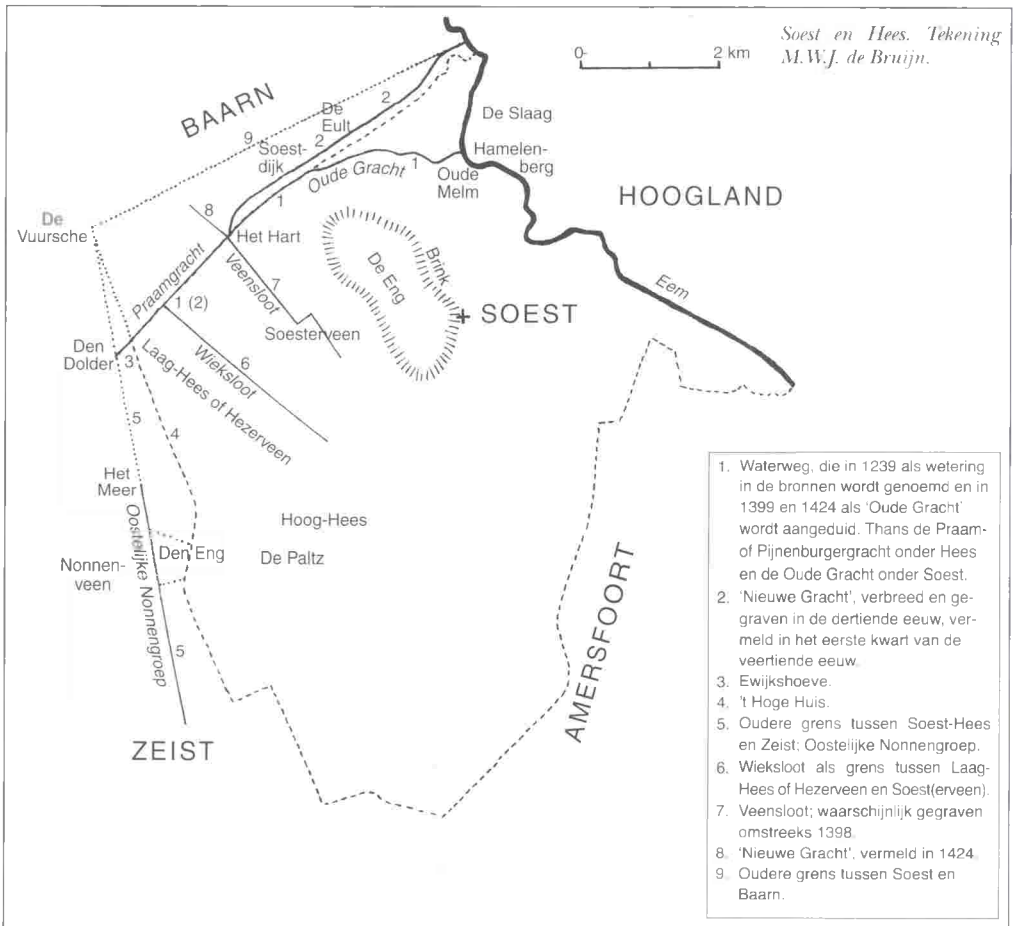
Dit gebeurde na bemiddeling door de bisschop, die deze tienden vervolgens van leenroerigheid bevrijdde¹⁹, dat wil zeggen dat het kapittel deze tienden niet in leen hield van de bisschop maar ze als zijn allodiaal of vrijeigen bezit mocht beschouwen. Het kapittel bezat reeds het tiendrecht in de Vuursche, mogelijk op grond van eerdere bisschoppelijke schenking.²⁰ Het bezit van de tienden van Baarn sloot duidelijk territoriaal op dit oudere bezit aan.

De genoemde Everard van Stoutenburg die in 1310 afstand deed van zijn rechten, stamde uit het ministerialengeslacht Van Amersfoort. Leden van deze familie waren naar alle waarschijnlijkheid ooit de meiers, dat wil zeggen de beheerders, van de bisschoppelijke hof in Amersfoort, die wellicht in die hoedanigheid ook de tienden van Baarn in handen hebben gekregen. Van deze Baarnse tienden zou dan kunnen worden aangenomen dat ze oorspronkelijk – misschien in de tiende en zelfs in de vroege elfde eeuw nog als *novalia* – verbonden zijn geweest met de hof en vooral de tienden in Amersfoort, die als zodanig uitgezonderd waren van Ansfrieds schenking aan de Hohorst van de kerk en tienden van Leusden en toen vooralsnog aan de bisschop zijn blijven behoren.

Toch bezat de abdij in Baarn in een klein gebied zekere tiendrechten, en wel van het goed De Eult.²¹ Gebleken is evenwel dat de grens scheiding tussen de gerechten Baarn en Soest ooit noordelijker lag dan later het geval was.

De grens tussen Soest en Baarn

Tussen Soest en de zandgronden van Baarn lag oorspronkelijk een veengebied, dat althans voor een deel gerekend lijkt te zijn tot Soest, maar dat in tegenstelling tot bijvoorbeeld het Soester- en Hezerveen geen deel uitmaakte van de meentgronden. Er blijkt niets van gebruiksrechten van bewoners van Soest en Hees of van de andere kant van bewoners van Baarn. Dit woeste veen, waarvoor eerst in het laatste kwart van de veertiende eeuw sprake lijkt te zijn van een systematische exploitatie²², werd geacht toe te behoren aan de bisschop, die er ten behoeve van anderen vrij en naar believen over kon beschikken.

In 1239 kreeg het kapittel van Sint-Jan van de bisschop toestemming om over deze hem toebehorende gronden gelegen onder Soest een wetering aan te leggen naar de Eem, bedoeld voor de afwatering van het aan het kapittel toebehorende veen bij de Vuursche.²⁴ Het is in het eerste kwart van de vijftiende eeuw (1424) waarschijnlijk deze wetering – dan ter onderscheiding van een inmiddels aangelegde 'Nieuwe Gracht' als Oude Gracht aangeduid – die de grens tussen Soest-Hees en Baarn vormde. Eerder echter strekte – blijkens een grensomschrijving in een oorkonde uit 1324/5²⁵ – het gerecht Soest zich verder uit over wat dan genoemd wordt de 'Nieuwe Gracht', daarbij rakend aan het Ridderveen bij de Vuursche en doorlopend tot aan een sloot die de grensscheiding vormde tussen Soest en Baarn. Ook het vanuit Soest gezien

aan de overzijde van de Eem gelegen Soestbroek en Soestmaat worden in de bronnen vermeld als behorend tot het gerecht Soest.²⁵

Dat met 'Nieuwe Gracht' de huidige Praamgracht bedoeld wordt²⁶ en dat Soest-Hees zich inderdaad verder dan later, in de vijftiende eeuw, het geval was naar het noorden en noordwesten heeft uitgestrekt, blijkt uit de omschrijving van het goed De Eult, zoals die in de veertiende-eeuwse vermeldingen van door de Van Lokhorsten en Van Abcoudes van de abdij in leen gehouden (tiend)rechten voorkomt.²⁷ Gelet op de daar beschreven situering van het vanuit Soest gezien aan de overzijde van de Praamgracht gelegen goed – *tussen die Nije graft ende sceijdinghe van Zoys ende Baerne* – kan er haast geen twijfel over bestaan of met 'Nieuwe Gracht' de tegenwoordige Praamgracht is bedoeld. Wanneer we tenslotte zien

dat dit goed De Eult in 1350, wanneer Goede Staal ten behoeve van een altaar in de dom aan de bisschop het allodiaal bezit ervan overdraagt om het goed daarna in erfelijke pacht terug te ontvangen, gesitueerd wordt in het gerecht Soest²⁹, dan is zonder meer duidelijk dat de toenmalige grens van het aan de abdij behorende gerecht Soest noordelijker moet hebben gelegen dan later het geval was.

Hiermee is dan de op het eerste oog vreemde verdeling van de tiendrechten in dit grensgebied van Soest en Baarn te verklaren. Sint-Paulus bezat de tienden van het (van de bisschop in leen gehouden) goed De Eult, dat in later tijd steeds geacht werd deel uit te maken van het gerecht Baarn, waar de bisschop lange tijd de voornaamste en oorspronkelijke tiendgerechtigde was. Oorspronkelijk gelegen onder Soest was De Eult echter evenals de overige landerijen in de omgeving – op grond van de schenking van Ansfried van kerk en tienden van Leusden – tiendplichtig aan de abdij. Denkbaar is dat het hier gaat om een klein gebied, dat misschien in de elfde, anders wellicht in de twaalfde eeuw – in elk geval veel eerder dan het omliggende veengebied – mogelijk na uitgifte door de bisschop, ontgonnen werd. Bij een dergelijke uitgifte kan dan zijn bepaald dat de tienden, *novalia* waarover de bisschop kon beschikken, zouden toekomen aan de abdij als tiendgerechtigde in Soest. Toen dan later als gevolg van een grenswijziging De Eult in plaats van tot Soest (-Hees) tot Baarn ging behoren, bleven deze tiendrechten van de abdij onaangetast.

Waar nu precies de oude grens tussen Soest en Baarn gelopen heeft is moeilijk uit te maken. Voor tijdgenoten en betrokkenen zal de in de veertiende eeuw genoemde *slotte daer die sceijdinge gaet tusschen Zoys ende Baerne*³⁰ als grens misschien duidelijk zijn geweest, voor ons biedt ze als geografische afbakening weinig houvast. Meer dan te stellen dat het gaat om een ons verder onbekende sloot die ergens ten noorden van de huidige grens tussen Soest en Baarn van de Vuursche naar de Eem gelopen moet hebben, lijkt aldus niet mogelijk.

Voor wat betreft het tijdstip van de grensverlegging ten slotte, deze moet ergens tussen 1350 en 1394 hebben plaatsgehad. In het eerstgenoemde jaar werd, toen Goede Staal afstand deed van zijn goed ten behoeve van

een altaar in de dom, De Eult nog gesitueerd in het gerecht Soest. In de daaropvolgende erfpachtverlening door de bisschop wordt vermeld dat het goed was *gheleghen tusschen Soest ende Baerne bi der Ouder Graft*.³⁰ In 1394 is bij de verlening van land dat behoort tot De Eult sprake van een situering *in den gerichte van Baerne*.³¹ De grensverlegging moet dan dus inmiddels hebben plaatsgehad.

Mogelijk is dit omstreeks 1379 gebeurd. In de bisschoppelijke rekening van dat jaar wordt melding gemaakt van een onderzoek naar en vaststelling van de grensscheiding tussen Soest en Baarn.³² Dit onderzoek hield verband met de in het laatste kwart van de veertiende eeuw aangevangen intensieve exploitatie van dit veen tussen Soest en Baarn. En hoewel er niet met zoveel woorden van een grensverlegging sprake is, achten we het toch niet ondenkbaar dat omstreeks die tijd de bisschop de greep op wat hij beschouwde als zijn rechten op de woeste gronden zo sterk mogelijk heeft willen doen zijn. Wellicht daarom heeft hij het wenselijk geacht deze onontgonnen veengronden niet langer te laten behoren tot het aan de Sint-Paulusabdij behorende gerecht van Soest, maar ze juist bij het aan hem zelf behorende gerecht van Baarn te voegen. Bekend is hoe er in diezelfde tijd over het innen van novale tienden in deze streken (met name in Leusden, Soest en Hees) onenigheid heeft bestaan tussen de bisschop en de Sint-Paulusabdij.³³ Het veiligstellen van de rechten van de bisschop door de verlegging van de grens tussen Baarn en Soest dient dan wellicht ook in het licht van die ontwikkelingen te worden gezien. Een concrete regeling omtrent deze grenswijziging is ons echter niet bekend.

Hiermee hebben we nagegaan en achterhaald wat de herkomst en oorsprong is van de rechten en bezittingen die de abdij in later tijd had in Baarn, te weten het patronaatsrecht ten aanzien van de kerk en het recht op bepaalde tienden binnen wat nu Baarn is. Deze rechten kunnen uiteindelijk allemaal worden teruggevoerd tot het alleroudste bezit van de kloostergemeenschap op de Hohorst, namelijk de van de grondlegger van de gemeenschap, bisschop Ansfried van Utrecht, afkomstige schenking van de kerk van Leusden met de daarmee verbonden tienden in de parochie, waartoe toen ook Baarn hoorde.

Noten

- 1 Dit artikel is hoofdzakelijk gebaseerd op mijn in oktober 2000 verschenen dissertatie (Charlotte J.C. Broer, *Uniek in de stad. De oudste geschiedenis van de kloostergemeenschap op de Hohorst bij Amersfoort, sinds 1050 de Sint-Paulusabdij in Utrecht: haar plaats binnen de Utrechtse kerk en de ontwikkeling van haar goederenbezit (ca. 1000-ca. 1200)*, Utrecht 2000). Gekozen is bij dit artikel voor een beperkte annotatie; voor een uitgebreider notenapparaat, een uitvoerige literatuurlijst en een behandeling van een ruimere context van het hier besproken abdijbezit in Baarn wordt in zijn algemeenheid verwezen naar voornoemde publicatie.
- 2 *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299*, uitgave A.C.F. Koch, 's-Gravenhage 1970 (hierna aangehaald als Koch, *OHZI*), nr. 76 en nr. 81.
- 3 *Diplomata Belgica ante annum millesimum centesimum scripta* I, uitgave M. Gyseling en A.F.C. Koch, z. pl. [Brussel] 1950, (hierna aangehaald als *DD belg.* I), nr. 178.
- 4 *DD belg.* I, nr. 182 (anno 838).
- 5 Koch, *OHZI*, nr. 76 (anno 1028).
- 6 Koch, *OHZI*, nr. 76.
- 7 Zie in dit verband ook C. Dekker, *Het Kromme Rijngebied in de middeleeuwen. Een institutioneel-geografische studie*, *Stichtse Historische Reeks*, 9, z. pl. [Zutphen] 1983, p. 265 en Broer, *Uniek in de stad*, p. 279-281, p. 304.
- 8 Zie hiervoor uitvoerig Broer, *Uniek in de stad*, p. 304-316.
- 9 Dekker, *Het Kromme Rijngebied*, p. 311.
- 10 Collatierechten van de abt van Sint-Paulus ten aanzien van (vrijwel) al deze kerken vindt men onder meer vermeld in Het Utrechts Archief, Sint-Paulus (inventaris: C.A. van Kalveen, *Inventarissen van de archieven van de S. Paulusabdij te Utrecht, 1307-1804, en de S. Laurensabdij van Oostbroek te De Bilt, 1346-1800*, Utrecht 1993), nr. 31, f. 34-34v, en Het Utrechts Archief, Dom (inventaris: K. Heeringa, *Inventaris van het archief van het kapittel ten Dom*, Utrecht 1929), nr. 3367.
- 11 *Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301*, 5 delen, uitgave S. Muller Fz., A.C. Bouman e.a., Utrecht/'s-Gravenhage 1920-1959 (hierna aangehaald als *OSU*); deel I, uitgegeven door S. Muller Fz., Utrecht 1920, nr. 341.
- 12 *OSU V*, nr. 2614.
- 13 Het Utrechts Archief, Sint-Paulus, nr. 30, f. 28v.
- 14 Het Utrechts Archief, Sint-Paulus, nr. 30, f. 42v-43.
- 15 Het Utrechts Archief, Sint-Paulus, nr. 34, f. 35v.
- 16 *Bronnen voor de geschiedenis van de kerkelijke rechtspraak in het bisdom Utrecht in de middeleeuwen*, uitgave J.G.C. Joosting en S. Muller Hz., Eerste afdeling: *De indeeling van het bisdom*, uitgave S. Muller Hz., 2 delen, *Werken der vereniging tot uitgave der bronnen van het Oude Vaderlandsche Recht*, 2de reeks, nrs. 8, 17, 's-Gravenhage 1906-1915, II, p. 378.
- 17 Zo bijvoorbeeld nog in de zestiende eeuw in het geval van Bunschoten aan de kerk van Ter Eem of Eembrugge (Het Utrechts Archief, Sint-Paulus, nr. 33, f. 43-43v, (anno 1521). Eenzelfde betaling aan de pastoor van Eembrugge werd ook gedaan vanwege zowel de kerk van Eemnes-Binnen als die van Eemnes-Buiten.
- 18 Het Utrechts Archief, Sint-Paulus, nr. 209.
- 19 Het Utrechts Archief, Bisschoppen van Utrecht (inventaris: S. Muller Fz., *Catalogus van het archief der bisschoppen van Utrecht*, Utrecht 1906), nr. 302; Het Utrechts Archief, Kapittel van Sint-Jan (inventaris niet gepubliceerd), nr. 211; zie ook A.J. Maris, *Eemnes. Rechtsgeschiedkundige ontwikkeling van gemeente en waterschap*, Utrecht 1947, p. 17.
- 20 *OSU II*, nr. 582 (1207-1212 vóór december 5). Zie met betrekking tot de rechten van Sint-Jan bij de Vuursche ook E.N. Palmboom, *Het kapittel van Sint-Jan te Utrecht. Een onderzoek naar verwerving, beheer en administratie van het oudste goederenbezit (elfde-veertiende eeuw)*, Amsterdamse Historische Reeks, grote serie, 20, Hilversum 1995, p. 248-253.
- 21 Het Utrechts Archief, Sint-Paulus, nr. 30, f. 192v-193. Deze tienden werden van de abdij in leen gehouden door de Van Lokhorsten, die er in 1371 afstand van deden ten gunste van de deken en het kapittel van Sint-Jan (Maris, *Eemnes*, p. 17; Het Utrechts Archief, Kapittel van Sint-Jan, nr. 213).
- 22 *Rekeningen van het bisdom Utrecht, 1378-1573*, uitgave K. Heeringa, 3 delen, Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap, 3de serie, 50, 59, 60, Utrecht 1926-1932, I, 1, p. 202-203 (anno 1379).
- 23 *OSU II*, nr. 943 (anno 1239).
- 24 Het Utrechts Archief, Sint-Paulus, nr. 30, f. 162v-163.
- 25 Het Utrechts Archief, Sint-Paulus, nr. 30, f. 162v.
- 26 Deze hier als 'Nieuwe Gracht' aangeduide Praamgracht was misschien al in de dertiende, anders in de vroege veertiende eeuw aangelegd als een nieuwe vaarverbinding vanaf het Hart naar de Eem, dit ter vervanging van dat deel van de Oude Gracht onder Soest, dat waarschijnlijk voor de afvoer van turf niet geschikt was en in tegenstelling tot diezelfde Oude Gracht onder Hees daarvoor ook niet geschikt te maken viel (zie in dit verband uitvoerig Broer, *Uniek in de stad*, p. 288-301).
- 27 Het Utrechts Archief, Sint-Paulus, nr. 30, f. 192v-193.
- 28 Het Utrechts Archief, Dom, 2801.
- 29 Het Utrechts Archief, Sint-Paulus, nr. 30, f. 162v-163.
- 30 Het Utrechts Archief, Dom, nr. 2802.
- 31 A.J. Maris, *Repertorium op de Stichtse leenprotocollen uit het landsheerlijk tijdvak, I. De Nederstichtse leenacten (1394-1581)*, 's-Gravenhage 1956, p. 29, nr. 36.
- 32 *Rekeningen van het bisdom Utrecht 1378-1573*, I, 1, p. 203.
- 33 Broer, *Uniek in de stad*, p. 273.

Charlotte J.C. Broer (1959) studeerde middeleeuwse geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. In oktober 2000 promoveerde zij op een proefschrift over de vroegste geschiedenis van abdij op de Hohorst bij Amersfoort, later de Sint-Paulusabdij in Utrecht. Tevoren publiceerde zij al artikelen over onder meer de positie van de vrouw in de Middeleeuwen, de eerste Utrechtse kerken (samen met dr. M.W.J. de Bruijn) en de ontginningsgeschiedenis van Eemland. Recentelijk verscheen *Het Utrechts kerkenkruis. Feit of fictie?* Charlotte Broer is thans werkzaam bij het Nederlands Centrum voor Volkscultuur in Utrecht, publiceert in de daar verschijnende tijdschriften *Traditie* en *Alledaagse Dingen* en geeft regelmatig lezingen over tal van onderwerpen.

Lieu de mémoire

Het verdriet van een paard

Jaap Kruidenier

Tegen een vooruitstekend muurtje van de Nieuwe Baarnse School aan de Smutslaan in Baarn zit een levensgroot wit paard. Het maakt een enigszins bedroefde indruk en kijkt de voorbijganger wat lodderig aan, alsof het te diep in het glaasje heeft gekeken en nu herstellende is van een forse kater. Op zijn buik staat in rode kapitalen de latijnse spreuk: *Vis Temperata Fortior* (Beteugelde kracht is sterker). Er zullen hoogstwaarschijnlijk maar weinig voorbijgangers zijn, die dit beeld ooit hebben opgemerkt en vermoedelijk zijn er nog minder mensen, die de functie en de historische achtergrond van dit beeld kennen.

Het wapen van 1867

Na jarenlang terugkerende discussies in de gemeenteraad, kreeg Baarn in 1969 eindelijk het uit de veertiende eeuw daterende gemeentewapen terug, waarop een gouden Sint Nicolaas staat afgebeeld in een veld van lazuur. Hiermee verdween het wapen met de Romeinse slaaf en het paard, dat meer dan een eeuw had dienstgedaan. De komst van dit laatstgenoemde wapen is in Baarn een bekende, maar nog altijd gemakkelijke geschiedenis.

In 1866 namelijk stelde burgemeester Laan de raad voor om het gemeentewapen te veranderen. Als reden gaf hij op dat de vroegere gemeente niet meer bestond, omdat de Vuursche bij Baarn was gevoegd. Die samensmelting had echter al tien jaar eerder plaatsgevonden; bovendien was nergens bepaald dat bij toevoeging van een buurtschap een gemeente zou ophouden te bestaan. Er hoefde dus helemaal geen nieuw wapen te komen.

Hoe dan ook, burgemeester Laan verraste de aanwezigen met een gloednieuw ontwerp. De brave raadsleden, blijkbaar gespeend van elk gevoel voor historie en traditie, hechten zonder meer hun goedkeuring aan de schets, die hun getoond werd. Men besloot aan de

koning te vragen het nieuwe wapen te mogen voeren. En wat voor een wapen!

'Een veld van lazuur, beladen met een springend paard van zilver, getoomd van keel (rood) en geleid door een Romeinse slaaf van goud; het schild bedekt met een gouden gravenkroon; onder het schild een lint van keel, waarop het motto: *Vis Temperata Fortior*.' Hoe de zinspreuk op het vredige Baarn moest worden toegepast ontging de goegemeente volledig; ook begreep men niet wat zo'n woest paard en een slaaf uit de oudheid in Baarn te zoeken hadden. De Hoge Raad van Adel noemde de verandering zelfs 'hoogst zonderling'.

Toch verleende op 6 maart 1867 koning Willem III zijn hoge goedkeuring aan het nieuwe embleem. Sint Nicolaas was na vijf eeuwen verdrongen door een man-met-paard.

De charmes van de barones

Hoe burgemeester Laan aan deze vreemde wapenfiguur kwam is voor velen een bekend verhaal. Baronesse Hulft-Taets van Amerongen-

Het ontwerp voor het gemeentewapen uit 1867 door baronesse Hulft Taets van Amerongen. (coll. Historische Kring Baarne)

Een meer kunstzinnige vormgeving van het wapen met de slaaf en het paard. (coll. HKB)

gen, hofdame van koningin Sophie, had tijdens haar reis met de koningin naar Stuttgart in het park van het Kurhaus een prachtig marmeren beeld gezien. De familie Taets van Amerongen was bevriend met de familie Laan en op een ontvangst bij de burgemeester werd een door de barones gemaakte tekening van het beeld getoond. Bij het afscheid 'vergat' de enthousiaste hofdame haar kunstwerk mee te nemen. En hier beginnen de geruchten. De burgemeester zou buitengewoon gecharmeerd zijn geweest van de barones en wist blijkbaar geen groter bewijs van verering te schenken dan om haar tekening om te zetten in een nieuw gemeentewapen. Maar nog een andere mogelijkheid deed zich voor: was de heer Laan in zijn hart misschien anti-katholiek en hinderde de bisschopsfiguur hem?

De terugkeer van Sint Nicolaas

De burgerij was kennelijk niet zo gelukkig met het nieuwe wapen. Al spoedig klonken schimpscheuten en in het begin van deze eeuw sprak men spottend over 'de badmeester met het paard van Kuyser'. Rooms-katholieke

Sint Nicolaas, het oorspronkelijke wapen van Baarn. (coll. HKB)

inwoners van Baarn besloten in 1919 om pogingen in het werk te stellen tot terugkrijgen van het oude gemeentewapen met de bisschop. In oktober 1938 informeerde burgemeester Van Reenen bij de secretaris van de Hoge Raad van Adel of er een redelijke kans bestond op inwilliging tot herstel van het oude wapen van Baarn. Het antwoord was bevestigend. Er kwam echter oppositie uit de Christelijke Historische hoek. De CH-kiesvereniging verzocht de raad tijdens een zitting in 1939 het voorstel van Burgemeester en Wethouders herinvoering van het oorspronkelijke wapen niet aan te nemen. De kiesvereniging was bevreesd dat 'het overgrote deel der Baarnsche burgerij welke de Protestantse beginselen is toegedaan, aan een bisschop aanstoot zou kunnen nemen'. Als tweede argument schoof men de financiële consequenties naar voren. Dit laatste bezwaar was doorslaggevend en het voorstel werd voorlopig teruggenomen.

Sint Nicolaas verdween tot na de Tweede Wereldoorlog in de ijskast en bleef daar tot de jaren zestig. Pas in de raadsvergadering van 4 juni 1969 werd unaniem besloten tot herstel van het oude gemeentewapen.

Het teruggekeerde paard tegen de gevel van de Nieuwe Baarnse School. (coll. Kruidenier)

Het betegelde paard

Door alle feestvreugde om de terugkeer van Sint Nicolaas, was men het arme weggejaagde zilveren paard met zijn gouden slaaf vergeten. Niemand toonde medelijden, terwijl ze toch meer dan honderd jaar het wel en wee van de Baarnse bevolking hadden meegemaakt.

Waar de Romein gebleven is, is tot op heden onbekend. Het paard is echter teruggevonden. Het heeft zich bedroefd, maar ook wat angstig teruggetrokken in een donker hoekje op het schoolplein van de Nieuwe Baarnse School. Zijn kracht lijkt voorgoed betegeld en is waarschijnlijk niet sterker, al staat er anders op zijn buik geschreven. Leunend tegen een muurtje zit het berustend te wachten op de schoolkinderen, die het mogen beklimmen.

Medelijden

De schepper van dit beeld is de Haagse beeldhouwer Donald Duk (zonder ck) en het is in 1985 geplaatst na het totstandkomen van de

nieuwe vleugel aan de school. Donald Duk kreeg de opdracht om een beeld te maken voor de kinderspeelplaats, dat niet alleen aantrekkelijk voor kinderen moest zijn, maar dat ook als klimobject dienst zou kunnen doen.

Omdat hij als Hagenaar niets van Baarn wist, raadpleegde hij een boek over heraldiek en stuitte daarbij op de geschiedenis van het Baarnse wapen. Medelijden deed hem besluiten het weggestuurde paard te laten terugkeren. Uit massief kunststof gegoten kijkt het ons verdrietig aan. Wat mij betreft mag het tot in lengte van dagen Baarn blijven verfraaien.

Literatuur

- W.H.G.F. Hubers, *De geschiedenis van het wapen van Baarn 1867-1969*, Baarn 1985.
- E. Witsenburg-Horsman, 'Geschiedenis van het wapen van Baarn', in: *Baerne*, jaargang 9 (1985) nummer 1, p. 9-11.
- J. Kruidenier, 'Het medelijden van Donald Duk', in: *Baerne*, jaargang 13 (1989) nummer 4, p. 25-28.
- T. Pluim, *Uit de geschiedenis van Baarn*, Baarn 1932.

Jaap Kruidenier (geb. 1936) was werkzaam als docent wis- en scheikunde. In 1974 medeoprichter van de Historische Kring Baerne en sinds die tijd lid van de redactie van het tijdschrift *Baerne*. Publiceerde diverse artikelen over Baarn.

Drakenburg

*Gemeenschapsoord en volkshogeschool te Baarn
Oprichting en eerste jaren (1938-1955)*

Henk Michielse

In 1938, tegen het einde van de Crisisjaren, gingen de eerste spaden in de grond voor een bouwkamp van jonge katholieke werklozen op het fraaie landgoed Drakenburg, gelegen in het westen van de gemeente Baarn, grenzend aan het territorium van Laren en Hilversum en genoemd naar het vroegere kasteel van die naam. Het kamp was gereed in september, het werd in gebruik genomen in oktober en op 25 januari 1939 werd het officieel geopend door een vertegenwoordiger van het Ministerie van Sociale Zaken en ingezegend door de aartsbisschop van Utrecht Mgr. J. de Jong, de latere kardinaal. In dit bouwkamp zouden werkloze jongeren eigenhandig het katholiek Gemeenschapsoord en Volkshogeschool Drakenburg gaan bouwen en daarmee ook de grondslag leggen voor een karakteristiek stukje socio-culturele geschiedenis. Toen het hoofdgebouw gereed was, kon het eigenlijke werk van start gaan – vormingsbijeenkomsten voor alle lagen van de bevolking – en daarmee ook de spanning die zat opgesloten in de termen 'katholiek gemeenschapsoord' en 'volkshogeschool'. De eerste term verwijst naar de verzuiling en de tweede juist naar pogingen om die te overwinnen.

Het bouwkamp

Het plan om in het kader van de jeugdwerklozenzorg een 'katholiek, nationaal cultuurcentrum' te bouwen dateerde al van 1932, maar het kon pas gerealiseerd worden toen in 1936 het Rooms Katholiek Werklieden Verbond (RKWV), de latere K.A.B. (Katholieke Arbeidersbeweging), zich geheel achter het plan plaatste uit 'een ruim en diep begrip van de sociale en culturele nooden van ons volk' en geld ter beschikking stelde voor de aankoop van de grond en de lasten van het kampwerk. Daarnaast kwam er ook subsidie van het Nationaal Crisis Comité en de regering.

Doel van het bouwkamp was tweeledig. Aan de ene kant ging het er om jonge katholieke werklozen tussen 16 en 25 jaar enkele maanden in een leef- en werkgemeenschap bij elkaar te brengen voor 'nuttige, leerzame, zoveel mogelijk vakkundige arbeid' in een gezonde omgeving en onder goede leiding en aan de andere kant hen door 'positieve vorming en opvoeding', zowel van geestelijke als vakmatige aard wat mee te geven voor de toekomst. Het gaat niet alleen om werkverschaffing, schreef *De Gooi en Eemlander* (24 januari 1939) in een positieve reportage, maar om het opvoeden van de jongens tot nieuwe, bewuste werkende leden van de gemeenschap: 'Zoo hoopt men de jongens, die door de lange werkloosheid hun evenwicht zijn kwijtgeraakt, weer te vormen tot krachtige leden der maatschappij.'

De jongens hadden tot taak een gebouwencomplex neer te zetten, waarvan het interieur van een 'waardige eenvoud' was, maar niettemin 'een zekere verfijning inhoudt die de vrucht is der beschaving' en waarvan het exterieur rekening moest houden met het fraaie landschappelijke karakter van de omgevende natuur.

Het kamp werd beheerd door een 'kampcommissie', waarin twee vertegenwoordigers zaten van het RKWV, een van de Jonge Werkman, een priester en Jan Beerends namens de in 1933 in het leven geroepen Stichting Gemeenschapsoord. De dagelijkse leiding berustte bij Jan Beerends als 'kampcommandant', een aalmoezenier en een viertal leiders. Ook de jongens hadden wat in te brengen. De verschillende vakgroepen vormden zogenaamde arbeidsgildes, die onder leiding stonden van een volwassen voorman en een leider uit de groep, terwijl alle leiders in de zogenaamde 'werkraad' zaten. In het eindverslag van het bouwkamp is sprake van 'een geregeld zelfbestuur uit en door de kampgenooten'.

De stichters van het kamp wilden er geen

*Officiële opening 25 januari
1939 in aanwezigheid van
aartsbisschop J. de Jong.
(foto: part. coll.)*

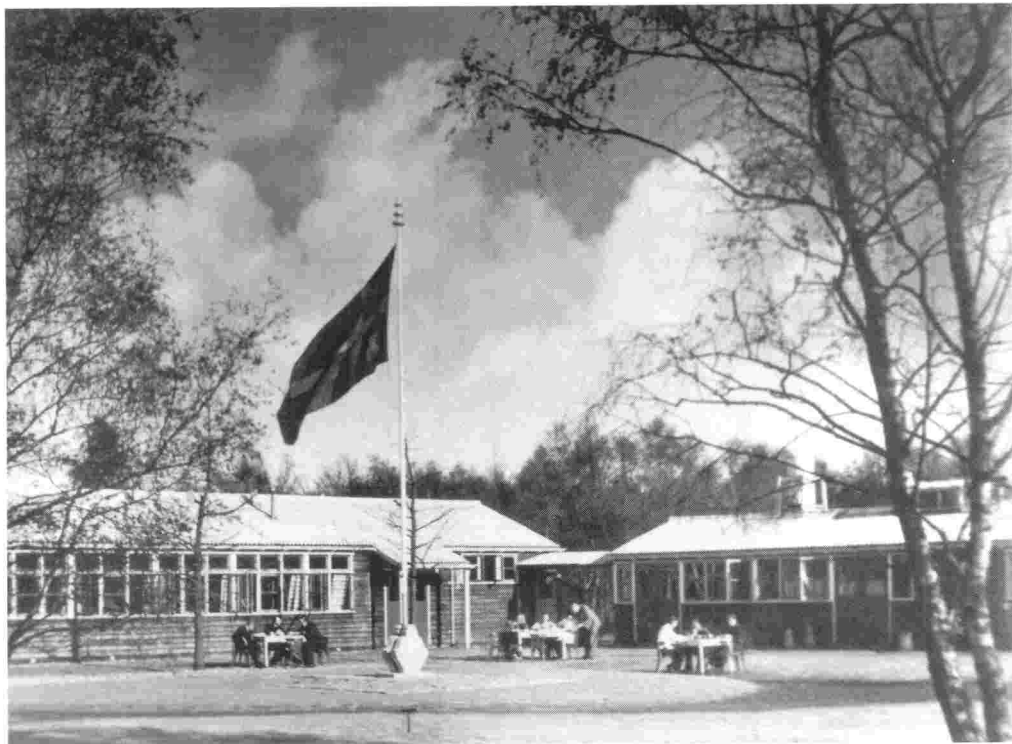

'gesticht' van maken, de sfeer moest prettig zijn en het werk-objekt zowel technisch-materieel als ideëel aantrekkelijk. In het eerste jaar werkten er in totaal 234 jongeren, gemiddeld zo'n 70 per periode. Van mei 1940 tot begin 1941, toen Drakenburg gevorderd werd door de bezetter voor de Nederlandse Arbeidsdienst, was de gemiddelde bezetting 95 man. Door hen werd heel wat gepresteerd. Er moest grondwerk worden verricht, zoals de aanleg van een 6 kilometer lange hoofdweg, wandelwegen door bos en hei, plantsoenen en een moestuin. Daarnaast was er allerlei ambachtelijk werk: metselen, timmeren, smeden, schilderen, meubelmaken, tuinieren enzovoort.

Indrukwekkend vormingsprogramma

Al moest de sfeer prettig zijn, de dagorde in het kamp was pittig. Om 6.30 uur opstaan, wassen en ochtendgymnastiek, om 7 uur naar de Mis, om 8.15 uur samenkomen rond de kampvlag en daarna onder het zingen van kampliedjes afmarcheren naar het werk. Dat werk duurde tot 12 uur en 's middags van 13.00 tot 17.00 uur. Na het avondeten was er het avondprogramma, dat deels op ontwikkeling en deels op ontspanning was gericht. Enkele middagen per week werd er aan lichamelijke oefening en sport gedaan.

Het vormingsprogramma was indrukwekkend

De barakken van het werkkamp. (foto: part. coll.)

kend. Het viel uiteen in een verplicht en een vrij deel, enerzijds op cultureel gebied en anderzijds op dat van de elementaire en vakkundige scholing. Op cultureel gebied waren verplicht: de wekelijkse vormingsavond, de wekelijkse volkszangavond, het wekelijkse boekenuurtje en de liturgie cursus van drie uur per week. Wat scholing betreft moesten de jongens zowel cursussen volgen op hun vakgebied als een cursus Nederlandse taal van 75 minuten per week. Tot het vrije programma behoorden sociale lessen, een kunstnijverheids cursus, clubs voor natuurstudie, een vormingsgroep, kerkzang, een uitgebreide cursus Nederlands, taallessen en boekhouden. Met steun van de katholieke openbare leeszaal uit Laren en Hilversum was er een wisselende collectie van 100 boeken. Later kwam er een bibliotheek met 450 eigen boeken en een leestafel met daarop alle katholieke kranten en de bladen van de katholieke vakbonden, waarvoor volgens het eindverslag 'intense belangstelling' bestond.

Tijdens de vormingsavonden zijn in de loop van de tijd zo'n honderd, voor de jonge werklozen vaak zware, onderwerpen behandeld, naast toneel- en filmvoorstellingen en declamatieavonden. Een reeks avonden was gewijd aan 'de Christelijke Cultuur'. Daarnaast typische volkshogeschool-onderwerpen als 'Aard en karakter van het Nederlandse volk', 'Het volkskarakter in onze letterkunde', 'Nederlandse volksgebruiken', 'Geestelijke stromingen in Nederland' en 'Vlaanderen en Noord-Nederland'. En verder thema's als 'Beginnelen der maatschappij', 'Geschiedenis van de arbeidersbeweging', 'Naar en in Lourdes' en 'Het leven van de heilige Tarcisius'.

Hoe het al die jongens verder is vergaan en welke invloed het bouwkamp op hen heeft gehad, is nooit onderzocht. Wel heb ik zelf bij toeval twee van die (immiddels overleden) mannen leren kennen, de een uit Laren en de ander uit Best. Voor beiden geldt, dat zij later sociaal-actieve en kritische mensen waren met meer dan gewone belangstelling voor samenle-

ving en cultuur. Het doel dat *De Gooi en Eemlander* omschreef lijkt dus wel gerealiseerd te zijn.

Verzuiling

Hoe moet de oprichting van Drakenburg als gemeenschapsoord en volkshogeschool cultuur-historisch geplaatst worden? Ongetwijfeld past deze in de lange historische trend die men 'het burgerlijk beschavingsoffensief' is gaan noemen, het streven van de hogere klassen sinds het einde van de achttiende eeuw naar ontwikkeling en vorming van de lagere en in de nog veel langere trend van disciplineren en heropvoeding van het volk door de instituties van kerk en staat. In de katholieke krant *Het Centrum* (2.12.1933) schreef Paul Kuijpers bij de oprichting van de Stichting Gemeenschapsoord: 'Negentienhonderd jaar Christendom waren niet toereikend om miljoenen zwakkeren tot betere mensen te vormen. Het proletariaat zonk weg in een staat, waarvan de verheffing niet langer meer een hoog sociaal ideaal is, maar een noodzakelijke voorwaarde voor het voortbestaan van een volk'.

Meer specifiek past de oprichting van Drakenburg in de cultuur-historische conjunctuur van de jaren dertig en veertig: aan de ene kant de emancipatie van de Nederlandse katholieken en hun organisatie in de eigen katholieke zuil en aan de andere kant het streven van jonge intellectuelen sinds de jaren dertig om de verzuiling juist te overwinnen.

Het initiatief tot de stichting van Drakenburg als gemeenschapsoord en volkshogeschool was genomen door een groep katholieke jongeren, waaronder de latere eerste directeur Jan Beerends. De groep had een spreekbuis in het in 1931 opgerichte maandblad *Bouwen – loopmare voor katholieke cultuur*.

Aanvankelijk leek deze groep geheel te passen in de katholieke verzuiling. De Nederlandse samenleving was grotendeels georganiseerd langs levensbeschouwelijke lijnen. Naast de protestants-christelijke zuil en de zogenaamde 'Rooie Familie' van sociaal-democratische organisaties was de machtigste van alle de katholieke zuil; eigenlijk niet zozeer een 'zuil' maar eerder een gotische pijlerbundel met een hoofdzuil en een oneindige reeks nevenzuiltjes ter ondersteuning. Voor elk maat-

schappelijk deelgebied waren er katholieke organisaties, van de katholieke partij, het katholieke onderwijs, de katholieke pers en de KRO tot aan de befaamde katholieke geitenfokvereniging. Toen anderen met vormingsinstanternaten begonnen, zoals de algemene volkshogescholen en het sociaal-democratische Troelstra-oord (gelieerd aan het 'Instituut voor Arbeidersontwikkeling'), konden de katholieken niet achterblijven.

In de sfeer van de verzuiling horen ten dele ook de initiatieven van de groep rond Jan Beerends. In 1928 kwam zij met het idee een katholiek vakantieverblijf op te richten met nadruk op de culturele strekking ervan, maar het RKWV ging er uiteindelijk niet op in. Tenslotte werd in 1933 de Stichting Gemeenschapsoord in het leven geroepen die uitvoering moest geven aan het plan om via een werklozenproject tot een eigen katholiek cultureel centrum te komen, waarbij 'cultureel' niet zozeer staat voor 'kunstzinnig', maar voor morele omvorming van individu en samenleving.

In het blad *Bouwen* (maart 1938) gaf de groep een kijkje in haar ideële achtergrond. Er wordt verwezen naar een mislukt idee van Nijmeegse studenten om in navolging van de Franse *Equipes sociales* te komen tot discussiegroepen van studenten, jonge arbeiders en soldaten. Er kwamen wel 100 werklozen op af, maar geen studenten. 'Bittertafel-gereedeneer om de maatschappij te hervormen' zag *Bouwen* als 'de eigenaardigheid van de studentengemeenschap', maar het idee om 'intellectuelen en werklozen' bij elkaar te brengen sprak de groep wel aan.

Jan Beerends zelf zet zich in de lijn van het katholieke sociale denken in *Bouwen* af tegen het 'dwaalbegrip van de klassenstrijdtheorie', maar ook tegen de 'verwongen levenspraktijk' bij hen die deze theorie verwierpen. Wel wist men, schrijft hij, het katholieke volksdeel principieel te organiseren in vak- en standsformaties, maar door de maatschappelijke wanverhoudingen werden die vaak in een vechtpositie tegenover elkaar gedrongen. Zo ontstonden er zulke kloven, 'dat de volkscultuur als geheel daardoor ernstig werd geschaad en de geestelijke eenheid van het volk aangetast.' Het was nodig 'de weg terug naar het volle leven der gemeenschap' op te zoeken, de 'geestelijke volkseenheid' te herstellen.

Volkshogeschoolbeweging

Met deze laatste gedachte komt Jan Beerends dicht in de buurt van de volkshogeschoolbeweging. Als voorbeeld van het verlangen naar herstel van de geestelijke volkseenheid noemt hij niet voor niets expliciet, naast zijn eigen katholiek gemeenschapsoord, het volkshogeschoolwerk te Bakkeveen.

Het volkshogeschoolwerk stamt uit Denemarken, waar de dichter en theoloog N.S.F. Gruntvig vanaf het midden van de negentiende eeuw uit verzet tegen het opdringen van rationalisme, liberalisme en urbanisatie probeerde het platteland te emanciperen. In Nederland gaf de grote crisis van de jaren dertig de stoot tot de oprichting van de Vereniging tot Stichting van Volkshogescholen (1931). De eerste volkshogeschool werd gestart in Bakkeveen (1932), waar in internaatsverband cursussen werden georganiseerd voor jonge boeren, werklazen en studenten. Doel van de vereniging was 'het geven van een zedelijk-geestelijke ontwikkeling aan volwassen personen als grondslag voor de vernieuwing van de volkscultuur en ter versterking van de volksgemeenschap'.

De volkshogeschoolgedachte werd voornamelijk gedragen door jonge (niet-confessionele) intellectuelen. Eind jaren dertig van de twintigste eeuw komen we hen tegen bij het blad *Het Gemenebest*, waarin de eenheid van het Nederlandse volk en de Nederlandse cultuur bepleit werd boven de verdeeldheid van klassen, zuilen en gewesten. Onder de oorlog treften we hen aan in de Nederlandse Unie van De Quay, Enthoven en Linthorst Homan, die het Nederlandse volk wilden verenigen tegenover de bezetter, maar tegelijk autoritaire ideeën hadden over de vernieuwing van de Nederlandse samenleving in een geest van nationale eenheid. De hoofdleder (directeur) van Bakkeveen was secretaris van de Unie. En na de oorlog zijn ze weer te vinden in de Nederlandse Volksbeweging (NVB), die zijn wortels had in het gijzelaarskamp St. Michielsgestel en die vernieuwing van de samenleving nastreefde in de geest van het *personalisme*. 'dat is de idee van de polariteit van de bewuste, gevormde mens in de rechtvaardige, harmonische gemeenschap' (H. de Vries Reilingh). De NVB propageerde krachtig de

'volksopvoeding' en pleitte voor het samengaan van sociaal-democraten, katholieken en protestanten in een nieuwe partij die moest breken met de vooroorlogse verdeeldheid, de Partij van de Arbeid.

Intussen streefde de Vereniging tot Stichting van Volkshogescholen er naar om in elke provincie een algemene volkshogeschool van de grond te krijgen. Dat lukte maar ten dele. De Vereniging had tegen het eind van de jaren veertig volkshogescholen gesticht in Bakkeveen (Fr), Markelo (Ov), Havelte (Dr), Bergen (NH). Uithuizen (GR), Rockanje (ZH) en Eerbeek (Gld), maar m.n. in de zuidelijke provincies kreeg zij geen voet aan de grond. In de kring van de Vereniging had men dan ook grote moeite met de oprichting van katholieke volkshogescholen zoals in Limburg, Borne en Baarn; men zag het als een contradictio in terminis, 'katholiek' en 'volkshogeschool' sloten elkaar eigenlijk uit.

Spanning

In de nieuwe stichting Drakenburg kwamen dus twee, nogal contradictoire, strevingen bij elkaar. Aan de ene kant het katholiek gemeenschapsoord, dat tot taak had de eenheid van de katholieke cultuur en het katholieke volksdeel te bevorderen boven klassentegenstellingen en aan de andere kant de volkshogeschoolgedachte die de eenheid van het *hele* Nederlandse volk en de Nederlandse cultuur beoogde.

Jan Beerends c.s. waren zich van deze spanning wel bewust. Verschillende voormannen van katholieke gemeenschapsoorden en volkshogescholen waren lid of sympatisant van de NVB, ook in het bestuur van Drakenburg. Beerends zelf was 'een graag geziene gast' in Bakkeveen en tijdens de oorlog werkte hij mee aan een algemene volkshogeschoolcursus in Noord-Holland.

In 1935, toen de Stichting Gemeenschapsoord nog geen eigen gebouw bezat, had Jan Beerends op een conferentie al een inleiding gehouden over 'De betekenis eener Katholieke Volkshogeschool', naast Prof.dr. J.B. Kors o.p., die sprak over 'Grondslagen en richtlijnen der Katholieke Cultuur'. Snel na de heropening van Drakenburg na de bezetting werd

er in het bestuur gediscussieerd over de betekenis van de volkshogeschool. Men noemde Drakenburg, ook als volkshogeschool, 'strikt confessioneel', al streefde het wel naar goede samenwerking met 'Bakkeveen'. Het bestuur was het allesbehalve eens met de theoreticus van het Limburgse Gemeenschapsoord en Volkshogeschool Prof.dr. J.A.J. Peters c.s.s.r., hoogleraar te Nijmegen, die de katholieke sfeer daar rechtvaardigde in het katholieke karakter van het gewest. Dit was volgens Drakenburg, gewild of ongewild, het standpunt van de 'Bakkeveense groep'. Voor Drakenburg kon deze rechtvaardiging niet gelden; het lag immers niet in een homogeen katholieke streek. Een gesprek met Prof. Peters over deze kwestie werd 'zeer teleurstellend' gevonden.

Maar ook in het bestuur van Drakenburg zelf werd er verschillend over gedacht. Dr. Ir F. Tellegen, zocht het uitgangspunt van het volkshogeschoolwerk voor Drakenburg niet in het religieuze, doch in het nationale en het maatschappelijke. Men moest een formulering zoeken, waarmee Limburg én de Bakkeveense groep het eens zouden kunnen zijn. Ook Jan Beerends sprak zich uit voor een bepaalde eensgezindheid en samenwerking met de Bakkeveense groep. In de folder van Drakenburg uit 1948 staat, dat de volkshogeschool is gericht 'op de innerlijke vernieuwing van mens en samenleving in christelijke zin en wordt gedragen door een geest van verbondenheid met de gehele Nederlandse volksgemeenschap.' Zij sloot haar deuren niet voor andersdenkenden, integendeel: het ging juist 'om de ontmoeting van verschillende gezindten in een geest van wederzijds begrijpen.'

In 1955 zei Beerends in *De Tijd*, dat het Drakenburg er om ging 'de vrije ontplooiing van de menselijke persoon, in relatie tot de gemeenschap te bevorderen' en dat men koos voor de volkshogeschool omdat daarin de gemeenschap werkelijk beleefd kon worden. Het ging om een 'open katholicisme'; het katholieke volksdeel maakte deel uit van een groter geheel en daarom stond Drakenburg ook open voor niet-katholieken. In 1938 had een andere oprichter, Bernard Verhoeven, Drakenburg al verbonden met het 'katholiek humanisme'.

Drakenburg en de andere volkshogescholen op katholieke grondslag verenigden zich

Drakenburg kort na de bouw. (foto: part. coll.)

in 1949 in een federatie (in 1951 kerkelijk goedgekeurd) en gingen nauw samenwerken met de Bakkeveense groep. In de statuten van Drakenburg uit 1948 werd het doel nog omschreven als: het scheppen van een centrum van katholieke Nederlandse cultuur (volkshogeschool) en het bevorderen van gemeenschappelijke culturele of sociale arbeid (volkshogeschoolwerk). In 1959 wordt het doel omschreven zoals Beerends dat in *De Tijd* had gedaan en komt er geen verwijzing meer in voor naar het katholicisme, al zou Drakenburg nog wel 9 jaar officieel een 'volkshogeschool op katholieke grondslag' blijven.

Ruzie met de K.A.B.

Na de oorlog gaat de Stichting Gemeenschapsoord Drakenburg daadwerkelijk exploiteren en het volkshogeschoolwerk opzetten, met steun van Kardinaal de Jong die daarvoor het bedrijfskapitaal ter beschikking stelde. Maar de vreugde werd spoedig vergald door een langlopend heftig conflict met de Katholieke Arbeidersbeweging (tot in 1955).

Toen in 1936 het RKWV (later K.A.B.) het

Slaapzaal in de barak van het bouwkamp. (foto: part. coll.)

geld verschaftte voor het terrein en de bouwmaterialen. had de Stichting Gemeenschapsoord als voorwaarde gesteld, dat zij zelfstandig zou blijven. In 1937 werden er twee bestuurders van het RKWV in het bestuur van het Gemeenschapsoord benoemd en er zouden geen voorwaarden aan de samenwerking worden gesteld. Maar in 1939, toen het bouwkamp al gestart was, ontstonden de eerste strubbelingen. Het landgoed Drakenburg was aangekocht ten behoeve van het gemeenschapsoord, maar het RKWV wilde ineens ook zijn vakantiecentrum *Nieuwenoord* op het terrein bouwen. Anderhalf jaar voorbereiding gingen verloren; de architect moest een bijna geheel nieuw plan maken, stelde Beerends later bitter vast.

Bij de start in het najaar van 1945 werden de afspraken tussen Drakenburg en het RKWV nog eens op een rijtje gezet: voor de f86.000 die het RKWV ter beschikking had gesteld, zou Drakenburg maximaal 4% rente betalen; de Stichting had het recht om het oord in eigendom te verwerven. Maar in 1946 ging het definitief mis. Eerst was er een geschil over de vraag of de K.A.B. naast het voordragen van twee vertegenwoordigers in het be-

stuur ook het benoemingsrecht had. Vervolgens maakte het hoofdbestuur van de K.A.B. bezwaar tegen een studiebijeenkomst over sociaal werk met allerlei katholieke organisaties. Het was woedend over een afspraak van Drakenburg voor cursussen met de diocesane K.A.B.-Utrecht, noemde dit 'ongedisciplineerd en onorganisatorisch' (het ergste verwijt binnen de arbeidersbeweging) en verbood zulke afspraken buiten het hoofdbestuur om. En tenslotte verbood het hoofdbestuur van de K.A.B. aan Drakenburg om zich rechtstreeks voor steun te richten tot de afzonderlijke vakbonden, aangesloten bij de K.A.B.

Bemiddelingspogingen door Nederlandse bisschoppen hielpen niet. Ook niet, dat het episcopaat Drakenburg benoemde tot 'landelijke culturele centrale' en evenmin dat in 1947 belangrijke katholieke voorlieden adhesiebetuigingen ondertekenden voor de vrijheid van het cursuswerk in Drakenburg, zoals de latere kardinaal Bernard Alfrink, Anton van Duinkerken, Marga Klompé en Jo Cals. Van beide kanten werden advocaten aange trokken, maar ook dat leidde niet tot een definitieve oplossing. Vanaf 1953 kreeg Draken-

burg hulp van het zogenaamde *Comité tot behoud*. Lid waren onder andere hoogleraren als Rogier (Nijmegen) en Verberne (Tilburg). Het comité verzamelde zo'n 180 handtekeningen van vooraanstaande katholieken onder een adhesiebetuiging, waarbij weer die van Bernard Alfrink, toen bisschop-coadjutor van Utrecht. De Hilversummer Middellhoff wees in een brief aan de secretaris van het comité, Dr. Bernard Delfgaauw, op het belang van Drakenburg voor het Gooi, als 'gesprekscentrum voor iedereen'. Het conflict zou voortduren tot juli 1955, toen uiteindelijk de Stichting het gebouw Drakenburg met omliggend terrein van de K.A.B. kon kopen voor de som van f225.000.

Wat waren de motieven van de K.A.B. om zo'n 'ongenoeglijk' conflict aan te gaan?

Op basis van de stukken in het archief van Drakenburg zie ik er een drietal. Op de eerste plaats zag de K.A.B. zich door de aankoop van het terrein en de bemoeienis met het bouwkamp als de eigenlijke eigenaar. Op de tweede plaats deelde het hoofdbestuur bij een bemiddelingspoging door kardinaal de Jong mee Drakenburg te willen hebben als centrum voor de eigen, pas opgerichte 'cultuurdienst'; een zelfstandig Drakenburg zou daar een ongewenste concurrent van zijn. Tenslotte, en dat was waarschijnlijk de diepste reden, waarschuwde het hoofdbestuur van de K.A.B. volgens Jan Beerends tegen de 'personalistische mentaliteit' die op Drakenburg zou heersen. De K.A.B. had haar eigen 'betrouwbare instellingen' en wilde geen 'roofbouw op de akkers der standsorganisatie'. 'Personalisme', dat stond voor de 'doorbraak' en daarmee voor het ondergraven van de katholieke organisatiestructuur ten behoeve van algemene instellingen.

Vormingswerk

Ondertussen ging Drakenburg door met het werk, aan de ene kant de door haar zelf georganiseerde volkshogeschoolbijeenkomsten voor allerlei groepen en rond allerlei thema's en aan de andere kant de bijeenkomsten van andere organisaties (in 1946 en 1947 in totaal 112) waarbij de staf van Drakenburg overigens vaak ook een deel van het programma verzorgde.

Het eigen werk groeide gestaag. In 1946 bedroeg het aantal eigen bijeenkomsten 12, met 846 deelnemers en 3872 mandagen (het aantal deelnemers maal het aantal dagen). In 1949 ging het om 22 bijeenkomsten, 1705 personen en 5251 mandagen en in 1952 om 41 bijeenkomsten, 2298 personen en 12.166 mandagen. Trots berekende Jan Beerends, dat er in de periode 1946-1952 in totaal 11.669 deelnemers waren geweest, tegen 11.000 in Bakkeveen. Drakenburg stond dus 'aan de top'.

Beerends verzette zich tegen de kritiek van Bernard Delfgaauw, dat er te weinig arbeiders kwamen. Bijeenkomsten als die over 'Bruggenbouw tussen de standen' en 'Emigratie-contactdagen' trokken veel arbeiders. Maar hij moest toegeven, dat dit vooral ongeorganiseerd waren en dat er inderdaad te weinig uit de katholieke arbeidersorganisaties afkomstig waren vanwege het verzet van de K.A.B. Daarnaast kwamen er ook groepen gezinsverzorgsters, naaisters en winkelmeisjes en ook zij behoorden, aldus Beerends, tot 'de arbeidersstand'.

Wat de weekends en studieweken met open inschrijving betrof ging het in 1948/49 om thema's als:

- Christendom en communisme
- Duitsland als Europees probleem
- Wezen en karakter van de volkscultuur
- Christendom en humanisme
- Het Nederlandse geestesmerk
- Gezinscultuur.

Daarnaast waren er bijeenkomsten voor volkszang, reidansen, handenarbeid en folklore. In de loop van de tijd gingen Drakenburg en de andere volkshogescholen op katholieke grondslag ook meedoen met de drie-weekse cursussen van de Bakkeveense vereniging voor medewerkers uit grote bedrijven.

Postscriptum

Dat laatste, de toenemende samenwerking met de Bakkeveense groep, is kenmerkend voor de ontwikkeling van Drakenburg. De twee groepen volkshogescholen groeiden naar elkaar toe. Drakenburg werd steeds meer een 'gewone' volkshogeschool. In 1968 fu-

Gevelsteen boven de hoofdingang. (foto: part. coll.)

seerden drie volkshogescholen op katholieke grondslag – Drakenburg, Valkenburg en Borne – na langdurige discussie met de Bakkeveense vereniging in de nieuwe algemene *Vereniging van volkshogescholen*, die zich met een mond vol als doel stelde ‘volwassenen en hen die op de drempel van de volwassenheid staan in internaatverband mogelijkheden te bieden tot een verdere ontplooiing van de persoon en hun de waarde te doen ervaren van het als mensen in gelijkwaardigheid samen leven, -werken en -spreken, in gerichtheid op het vinden van hen gezamenlijk bindende waarden, en inspirerend tot het vandaaruit vorm geven aan het samenleven in hun eigen tijd’. Eind jaren tachtig dwong een CDA-minister deze vereniging te fuseren met de federatie van christelijke en katholieke vormingscentra en de Woodbrookers (religieuze socialisten). Kort daarna werd ook een fusie afgedwongen van de vele instellingen tot een tiental grote – vooral op de commerciële markt gerichte – VTA-instellingen (Vorming, Training, Advies); de naam ‘volkshogeschool’ verdween overal, al kon het werk – gedeeltelijk – doorgaan. De Volkshogeschool Drakenburg ging samen met de Woodbrookers van Bentveld in Travers, dat het maar kort uithield. De fusiegolf zette door tot nog nog grotere VTA-instituten. In Baarn stopte dit werk. Nu is Drakenburg een conferentieoord tussen heel veel andere, maar het ligt nog altijd in de fraaie omgeving van het oude landgoed in de west-

hoek van Baarn. Er dreigt wel gevaar. Het bestuur beslist in juli of het oude gebouw wordt afgebroken en vervangen door een moderne ‘doos’. Zo ja, dan zal er weer een karakteristiek stuk cultuurgeschiedenis verloren gaan. Helaas.

Bronnen en literatuur

- Archief van de Stichting Katholiek Gemeenschapsoord en Volkshogeschool Drakenburg, 1928-1966.* (Het betreft een beperkte collectie in het Utrechts Archief afkomstig uit de nalatenschap van Jan Beerends, de eerste directeur).
- Hans Bronkhorst, ‘Drakenburg, een verdwenen Baarns kasteel. Twee tekeningen uit het Rijksprentenkabinet’, in: *Baarne*, 2000 nr. 3.
- Fons Erens, *Als een rode draad – een Limburgse Volkshogeschool. Geschiedenis van haar ontstaan en groei*, Merkelbeek 1992.
- Henk Michielse, *Welzijn & discipline – van tuchthuis tot psychotherapie: strategieën en technologieën in het sociaal beheer*, Amsterdam 1997 (2^e druk).
- Henk Michielse, *De burger als andragoog – een geschiedenis van 125 jaar welzijnswerk (1848-1972)*, Amsterdam 1984 (4^e druk).
- Karel Roessingh e.a., *Een halve eeuw Volkshogeschoolwerk – een bundel opstellen over het volkshogeschoolwerk in de jaren 1931-1981*, Amersfoort 1981.
- Cees Stapel, ‘Een “Exercitio Spiritualis” – de discussie over de “algemeenheid” van de volkshogeschool’, in: *Bericht aan de leden* - Uitgave van de Vereniging voor Volkshogeschoolwerk, herfst 1998.
- Cees Stapel, ‘De archieven van het volkshogeschoolwerk in Nederland – verantwoording’, in: Mr C. Stapel (samensteller), *De archieven van het volkshogeschoolwerk in Nederland*, Bakkeveen 1999.
- H.D. de Vries Reilingh, *De Volkshogeschool*, Groningen 1946.
- H.G.W. van der Wielen, *Geschiedenis, doel en wegen der Volkshogeschoolbeweging*, Amsterdam 1956.
- Dr. H.C.M. Michielse** (1934) studeerde geschiedenis in Nijmegen en promoveerde in Amsterdam in de sociale wetenschappen. Hij werkte ondermeer als journalist en sinds 1972 als universitair hoofddocent in de sociale faculteit van de Universiteit van Amsterdam. Hij publiceerde onder andere *De burger als andragoog – een geschiedenis van 125 jaar welzijnswerk 1848-1972* (Amsterdam 1977) en *Welzijn & discipline – Van tuchthuis tot psychotherapie: strategieën en technologieën in het sociaal beheer* (Amsterdam 1989). Momenteel is hij voorzitter van TVE.

Conimex, een 'exotische' conservenfabriek te Baarn

Frits Booy

Hoewel Baarn vooral bekend staat als een fraai aangelegd villadorp in het Gooi (wat niet klopt, want het ligt in Eemland), waren en zijn er ook vele bedrijven te vinden, waaronder een aantal landelijk bekende zoals Philips' Phonographische Industrie¹, de muisjesfabriek van De Ruyter en Conimex, rijsttafelproducten. Over de geschiedenis van Conimex tot de laatste verhuizing naar het Baarnse industrieterrein in 1980 gaat dit artikel.

Van goeden huize

Het is allemaal begonnen in 1932 in het koetshuis van de Baarnse notaris Schouten met het 'kind' van de ondernemende notariszoon A.E. (Ton) Schouten, die zijn bedrijfje 'Conimex' doopte: **CON**serven **IM**- en **EX**port. Hij legde zich voornamelijk toe op de import van Spaanse producten als ansjovis, sardines en olijfolie, die hij door vakanties had leren kennen en waarderen. Later kwamen er producten uit Italië zoals macaroni en spaghetti bij. De bestellingen werden toen met fiets bij de winkels bezorgd, maar de jonge Schouten wilde zijn omzet vergroten.

In 1936 vond hij een compagnon in zijn jeugdvriend A.J.M. (Fons) Sterneberg, telg uit een eeuwenoud ondernemersgeslacht. Notaris Schouten woonde en werkte in de grote witte villa 'Mariënhof' aan de Eemnesserweg, met een achtertuin die helemaal achter de huizen aan de Mollerusstraat liep tot aan de percelen aan de Laanstraat. Het gezin van tabaksfabrikant Sterneberg woonde op Mollerusstraat 3. De achtertuinen van deze twee families grensden aan elkaar en doordat er geen afscheiding was, beschikten de kinderen Schouten en Sterneberg over een groot speelterrein met klimbomen, vijvers, doolhof en schommels, een waar kinderparadijs.

Beide jonge ondernemers kwamen bij toeval

in contact met het echtpaar Millenaar, dat in Hilversum een uitzendbureautje voor Indische maaltijden had. Zij was Nederlands-Indische en hij was Hollander, had in het KNIL gezeten en was gepensioneerd. Mevrouw Millenaar heeft de recepten gegeven en de schoonvader van Schouten, apotheker Kauffeld, die in Nederlands-Indië woonde, kende Indische-kruidenleveranciers in Batavia.

Zo werd 'Conimex, rijsttafelproducten' geboren. Het kantoor en de productie-afdeling van het bedrijf werden gevestigd in het verbouwde koetshuis van de notaris. Daar was ook een magazijn voor blikken, flesjes, verpakingskarton en dergelijke. Toen de familie van tuinman Bastiaanse uit het tuinmanshuis vertrok, werd dat een dienstwoning voor het bedrijf. 'Kwaliteit en voorlichting' was sinds 1936 het devies. In 1939 werd het koetshuis uitgebreid, er kwamen een grote loods en nieuwe machines en de productie van steeds meer Indische artikelen werd in eigen hand genomen.

Er werd begonnen met een stuk of tien mensen, die nasi goreng en bami in blik en allerlei soorten sambal en kruidenpoeder in flesjes produceerden. In de buurt vond men het Indische luchtje niet echt lekker: het straatje bij het koetshuis werd al snel de 'uiensteeg' genoemd. De mensen die uit Nederlands-Indië kwamen, vonden de nasi en bami van Conimex niet pittig genoeg, maar om de Nederlandse markt te veroveren wilde het bedrijf zich aanpassen aan de Nederlandse smaak. Achteraf een verstandige keuze.

Het productieproces van toen

Het productieproces zat als volgt in elkaar: Schouten kocht de kruiden in de havens van Amsterdam en Rotterdam, deze werden gedroogd tussen de rozenperken van de fraaie notaristuin. De rijst uit Indië kwam in balen van

N.V.

Conimex

BAARN

fabrikanten van rijsttafelproducten-conserven import-export

Het logo van 'Conimex rijsttafelproducten'.

honderd kilo op een trailer aan, deze werd in een gebouwtje opgeslagen, het gashok, totdat dat helemaal vol was. Dan werd het hok potdicht afgesloten en kwam er een firma uit Amsterdam met een heel grote pot blauwzuurgas. Dat werd dan aangestoken en zo werd al het ongedierte dat uit Nederlands-Indië was meegekomen, gedood. Dat moest ook wel, want er zaten zogenaamde klanders bij (=kalenders, dat zijn vraatzuchtige zwarte insecten). Na veertien dagen gingen deur en raam van het hok weer open en werd alles doorgetocht. Daarna ging alle rijst naar boven.

De rijst werd gekookt in drie heel grote potten met grote zeven erin. Tien kilo werd, na gekookt te zijn, circa twintig kilo. De zeef met rijst werd er vervolgens uitgehaald en op een tafel leeggegooid en uitgestreken tot deze koud werd. De rijst werd dan op een wagen naar de keuken gebracht. In de maalderij werden groente en kruiden vermalen en daarna naar de keuken gebracht. Daar werd alles gekookt en met gekookt vlees en uien goed met de rijst vermengd. Het aldus ontstane product ging dan naar een tafel met twee weegschalen. Daar werden de porties afgewogen, in blikken gedaan en aangestamp. Daarna gingen de blikken naar de flensmachine die de deksels erop deed, waarna elk blik vacuüm werd gezogen. Alles liep langs een soort railtjes, waardoor er niets afviel – de blikken duwden elkaar voort. De flesjes werden nog lang met de hand gevuld, dat was een heel gedoe. Zo moest dat bij de sambal met een trechter en een spatel gebeuren en dat met een productie toen van veertigduizend flesjes per jaar! Tenslotte kwamen blikken en flesjes op de verpakkingsafdeling, papieren wikkels werden eromheen gedaan en alles werd in dozen gezet, klaar voor vervoer naar de klanten.

In het begin was de marine de grootste afnemer van het bedrijf, want daar stond eens per week nasi goreng op het menu. Na 1945 werd dat Albert Heijn.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog

In de oorlog kwam de productie op een laag pitje te staan, ook al doordat de aanvoer van rijst en andere producten uit Nederlands-Indië stakte. Dankzij de in het Westland gekweekte Spaanse pepers kon de productie van sambal worden gehandhaafd. Voor het overige werd het roer noodgedwongen omgegooid en men ging over tot het produceren van geheel andere artikelen als soeppasta, surrogaatchocolade en jusblokjes. In september 1944 kwamen de meeste bedrijven, dus ook Conimex, volledig stil te liggen. In één opzicht kon het bedrijf zich nog verdienstelijk maken: er werden flessen met pekewater gemaakt, waarmee het vlees van de slacht lang goed kon worden gehouden. Men vroeg er bij de boeren geen geld voor, maar ruilde deze flessen tegen voedsel.

Tijdens de eerste maanden van de Tweede Wereldoorlog zaten drie jongens van 18 à 19 jaar in het gashok ondergedoken. Ze hadden het hok aangekleed met vloerkleden en meubels van de dochter van de notaris, die uit haar huis had gemoeten. De inboedel van dat huis was in een loods op het terrein opgeslagen. Maar de Duitsers kregen lucht van dat gashok en wensten hun gasmaskers daarin uit te proberen. Dus moest het hok zeer snel worden leeggeruimd door de drie onderduikers. Tweemaal per week kwamen groepen Duitse soldaten van 40 à 50 man op het terrein om dat hok in te gaan. Dat werd dus te gevaarlijk voor de onderduikers, bovendien wist heel Baarn op een gegeven moment dat je bij Conimex makkelijk kon onderduiken. Toen moesten de jongemannen voor hun eigen veiligheid vertrekken.

De directeuren waren erg goed voor hun personeel. Ze haalden ook grappen met elkaar uit. Zo vroeg Fons Sterneberg eens midden in de oorlog aan de jonge medewerker Jan Dijkhorst of hij bij Ton Schouten, die toen al erg aan een

spierziekte leed, voor Sinterklaas zou willen spelen. Fons zou dan voor pakken zorgen en een kleine collega zou Zwarte Piet zijn. Ze moesten zich verkleden en laten schminken bij kapper Egtberts, in de Laanstraat. Dijkhorst kreeg ook een groot dik rood boek met een vel met instructies erin en maakte zelf er nog wat tekst bij. 's Avonds traden ze op in de kamer van Ton boven in de villa. Daar waren naast de verpleegster toevallig ook de oude notaris en Fons aanwezig. Dijkhorst speelde zijn rol goed. Ton zat zich te verbijten om flink te reageren, maar dat kon natuurlijk niet bij Sinterklaas. Maar de andere morgen moest Dijkhorst bij directeur Schouten komen. Die zei dat hij wel wist wie Sinterklaas geweest was en dat een ander het geplaag verzonden had. Maar hij had er erg van genoten; dat viel dus mee voor Dijkhorst. Helaas is Ton Schouten in 1944 aan zijn ernstige ziekte overleden.

Stijgende vraag naar rijsttafelproducten

Vanaf 1946 werd de vraag naar Indische producten veel groter door teruggekeerde soldaten en talloze gerepatrieerde Indische Nederlanders die de smaak daar te pakken hadden gekregen. Nasi en bami kwamen in de eetmo-

de. Fons ging vaak naar het Koloniaal Instituut (nu: Tropenmuseum) in Amsterdam om er in de bibliotheek te 'studeren' en schreef zelfs een boekje over Indisch eten. De aanvoer van grondstoffen kon de eerste jaren natuurlijk niet uit Indonesië komen, maar de benodigde kruiden en andere zaken kon men elders uit de wereld betrekken en ook het Westland bleef Spaanse pepers leveren, later kwamen ze uit Zuid-Europa en Marokko. Conimex begon met de productie van kroepoek, mie, ketjap enzovoort. De Nederlandse markt werd moeiteloos veroverd, want concurrentie bestond er nauwelijks. De zaak breidde zich enorm uit en kreeg van lieverlee vele agenturen in geheel Europa en over de hele wereld. Ook daar bleef concurrentie uit. De kantoren kwamen in het notaris-huis, waaraan in later jaren steeds meer ruimten werden gebouwd.

Ook de reclame werd stevig aangepakt: het Baarnse reclamebureau Van Borssum Waalkes werd ingeschakeld, talloze folders werden gedrukt en waren in winkels te verkrijgen, en er werden vele winkeldemonstraties en causerieën voor huisvrouwen verzorgd. Ook op diverse tentoonstellingen en beurzen betreffende voedingsproducten en aanverwante zaken was Conimex nadrukkelijk aanwezig. De toenemende

De villa 'Mariënhof' van notaris Schouten aan de Eemnesserweg in Baarn, alwaar ook het notariskantoor was gevestigd. (foto: part. coll.)

Het Conimex-complex in circa 1980. Er is bedrijfsruimte aan het voormalige notarishuis vastgebouwd. Na een fikse brand op de zolderverdieping is deze gesloopt, waardoor de herkenbaarheid van de oude villa min of meer verdween. Helemaal rechts het aangebouwde woonhuis van meneer Joop Sterneberg. (foto: part. coll.)

welvaart die de gewoonte om buitenshuis te gaan eten stimuleerde, vergrootte de omzet enorm. Ook al maakte men in 1940 wel zeventien soorten sambal, de diversiteit van de producten bleef toenemen: in 1967 is er sprake van wel meer dan honderd verschillende artikelen!

Naast Fons Sterneberg (meneer Fons of A.S.) kwamen nog meer broers Sterneberg voor of bij de zaak werken. P.A.M. (Paul) Sterneberg was eerst sigarenfabrikant zoals zijn grootvader, vader en ooms Sterneberg. Daarna verzorgde hij de kroepoekproductie voor Conimex achter zijn huis aan de Faas Eliaslaan.

In 1946 kwam broer J.A.M. (meneer Joop of J.S.) Sterneberg bij het bedrijf. Deze had eerst in Amsterdam bij het passagebureau De Vries & Co en later bij notaris Schouten gewerkt. Hij begon als vuller van sambalflesjes en bediener van de mie-machine. Zo werkte hij zich in en op. Tenslotte beheerde hij de afdeling Personeelszaken en moest hij in de fabriek alles doorlopen in verband met de menselijke aspecten. Daar was hij zeer geschikt voor, hij was vriendelijk en sociaal maar stelde eisen aan het personeel.

Na de oorlog kocht Conimex het hele terrein van de erven Schouten en de grote notaristuin werd bij de Sterneberg-tuin getrokken. Het 'Romeinse' borstbeeld dat er stond, werd toen gek-scherend 'Albert Heijn' genoemd, want die was

toen de grootste klant van Conimex geworden. De kantoren kwamen in het notarishuis, dat zeker wat de directiekamer betreft in stijl werd gehouden: donker hout, antiek meubilair en fraaie zaken aan de muur. Ook de panden 11 en 13 aan de Mollerusstraat werden bij het bedrijf betrokken. Fons Sterneberg bleef in zijn ouderlijk huis wonen. Hij was een tijd gemeenteraadslid en wethouder van Baarn, mede-organisator van de bloemendefilés op Koninginnedag, lid van het 5 mei-comité en vele jaren bestuurslid en voorzitter van de watersportvereniging 'de Eem'.

In 1950 kwam Joop in de directie. Hij moest veel reizen voor de zaak; hij bezocht, soms samen met broer Fons, agenten in Duitsland, België, Frankrijk en Zwitserland, meestal per auto met chauffeur R. Taling. Maar ook onder andere Australië, Hongkong, Amerika, Brazilië, de Nederlandse Antillen en Canada werden door Joop bezocht. Hij wist dat interesse in relaties de verkoop doet stijgen, maar hij had sowieso veel belangstelling voor mensen. Ook hij zat – als opvolger van zijn broer Fons – in de organisatie van het defilé op 30 april. Hij richtte de Contactgroep Baarnse Bedrijven op, die een succes werd, en was een tijd lang voorzitter van het bestuur van de Baarnse Openbare Bibliotheek.

In augustus 1953 werd het bedrijf opgeschrikt door een grote brand, waarbij naast al het on-

misbare verpakkingsmateriaal ook de zolder van de villa verloren ging. Veertien dagen na de brand echter draaide de productie weer op volle toeren! In circa 1954 liet Joop een klein huis aan het Conimexkantoor aan de Eemnesserweg bouwen, waar hij circa vijftig jaar met zijn vrouw heeft gewoond. Bij het zilveren jubileum van het bedrijf in 1957 werkten er 115 mensen, die voor een omzet zorgden, die vijftig maal zo groot was als die in 1932! In praktisch alle landen van Europa, in talloze delen van de wereld zoals Amerika, Canada, Australië, Nieuw Zeeland en Afrika werden en worden Conimex-producten verkocht.

Verplaatsing en vernieuwing

In 1972 verhuisde het productiedeel van Conimex onder zachte druk van de gemeente wegens stankoverlast naar het industrieterrein 'De Noordschil' in Baarn en werd het hele productieproces gemoderniseerd. Het assortiment werd uitgebreid met verscheidene andere Indische en Chinese producten. De directie en de afdelingen verkoop, inkoop, administratie en marketing bleven echter in het verbouwde notarisshuis. De opening van de nieuwe fabriekshal en het veertigjarig bestaan van het bedrijf werden groots gevierd, met onder andere een receptie in authentieke Indische stijl. In 1980 verhuisden ook de kantoren naar het industrieterrein en een paar jaar later werd het oude complex gesloopt; er werden 66 kleine woningen en het dienstencentrum 'De leuning' aan de rand van het terrein neergezet. De vroegere notaristuin, te vinden achter en naast het complex 'Lommeroord' aan de Eemnesserweg, is nog steeds te betreden. De fraaie perken van deze tuin zijn helaas verdwenen, gelukkig bleven de oude bomen en de kleine doolhof gespaard. (Merkwaardig is trouwens dat dit complex 'Lommeroord' genoemd is, de naam van een ooit verderop gelegen villa van notaris Van Ditshuizen, die stond waar nu 'Brinkendael' is. Het nieuwe wooncomplex had eigenlijk 'Mariënhof' moeten heten, naar de villa van notaris Schouten, waarvoor het in de plaats is gekomen.)

Conimex kwam in 1972 in handen van de Engelse multinational Reckitt & Colman, die het bedrijf heel aantrekkelijk moet hebben gevonden: na veertig jaar kwam het vijftigmiljoenste

flesje sambal van de band, beheerste Conimex 85% van de Nederlandse markt en bestreek de export 43 landen over de hele wereld. Bij de overname werd als voorwaarde gesteld dat er een Sterneberg in de directie zou blijven om de overgang makkelijker te maken. Dat werd dus meneer Joop met naast hem een Engelsman. Fons stopte er in 1972 na bijna veertig jaar mee en werd onder andere daarom benoemd tot Ridder in de orde van Oranje-Nassau. Joop werd in 1977 gepensioneerd, maar hij bleef aan als commissaris; toen was Fons al een jaar dood. Er waren toen 250 werknemers.

In 1980 kwam het nieuwe bedrijfscomplex van R&C in Baarn gereed, dat werd feestelijk geopend door de toenmalige Britse ambassadeur in Nederland, waarbij ook de president-directeur van R&C, de commissaris van de koningin in Utrecht, de directeur-generaal van het ministerie van economische zaken en de burgemeester van Baarn aanwezig waren. Conimex werd in 1990 verkocht aan C.P.C. International (U.S.A.), die het met onder andere Knorr onderbracht in een aparte divisie: Bestfoods Benelux B.V. Dat is nu van Unilever.²

Literatuur

Conimexpost, maart 1957

Bert Stomp, 'In gesprek met Joop Sterneberg', in: *Baerne*, 20^e jaargang nr. 4, 1996, p. 11-16.

Noten

- 1 Zie voor de geschiedenis van Philips' Phonographische Industrie in Baarn het artikel in dit nummer van Leo Boudewijns, p. 57.
- 2 Met dank aan de heren J. Dijkhorst, A.G. Everard en J.A.M. Sterneberg.

Frits (F.J.) Booy (geb. 1942) behaalde na de middelbare school de aktes Nederlands M.O. A en B. Hij was 34 jaar leraar Nederlands, waarvan ruim 30 jaar aan Het Baarnsch Lyceum. Begin 2001 ging hij met vervroegd pensioen, maar hij bleef als archivaris aan het Lyceum verbonden. Hij is voorzitter van de Stichting Geschiedenis Kinder- en Jeugdliteratuur en bestuurslid van de Stichting Nationaal Sint Nicolaas Comité. Sinds kort zit hij in de redactie van *Baerne*, tijdschrift van de Historische Kring "Baerne". Regelmatig publiceert hij artikelen over oude kinderboeken en over de geschiedenis van het sinterklaasfeest en van Baarn.

De gobelins en paneelschilderingen van Cuno van den Steene

'Hij was een perfectionist in zijn werk'

Gerard Brouwer

Van Rotterdam naar Baarn

Cunegondus (Cuno of Cuun) Theodorus Emile van den Steene werd op 6 juli 1909 geboren in Rotterdam. Hij bracht zijn jeugd door in Maastricht, waar hij de lagere school doorliep. Hij zei hierover:

'dat verblijf in Zuid-Limburg is, geloof ik, van invloed geweest voor mijn ontwikkeling als schilder en tekenaar, want in Maastricht werd ik voor het eerst tot schilderen en tekenen geïnspireerd'.

Zijn talent voor tekenen en schilderen was zonneklaar en zo ging hij op zeventienjarige leeftijd studeren aan de Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen in Rotterdam. Hij volgde lessen in schilderen, tekenen, etsen en lithograferen van de (toen) bekende lithograaf Molijn en de etser Derkzen van Angeren.

Van den Steene's eerste baan, om zijn avondstudie aan de Academie die drie en een half jaar duurde, te kunnen bekostigen, was leerling-etaleur. Dat duurde maar even, omdat het hem niet beviel. Zijn tweede betrekking beviel hem beter: het schilderen van reclameborden voor bioscopen, vermoedelijk in dienst van het Atelier Engelman. Tijdens zijn academietijd ontmoette Cuno van den Steene Reina Muller, met wie hij op 16 januari 1935 trouwde. In dezelfde tijd maakte hij kennis met de wat oudere Edmond de Cneudt, die in 1922 aan de Academie was komen studeren. Rond 1930 studeerde Van den Steene af. Na een vijftal jaren in Rotterdam te hebben gewoond, vluchtte het gezin Van den Steene in de meidagen van 1940 naar Baarn. Zij vonden woonruimte in de Laanstraat 41d, boven een winkel. In Baarn ontmoette hij Edmond de Cneudt opnieuw. De hernieuwde kennismaking met Edmond de Cneudt en zijn vrouw groeide uit tot vriendschap tussen beide echtparen.

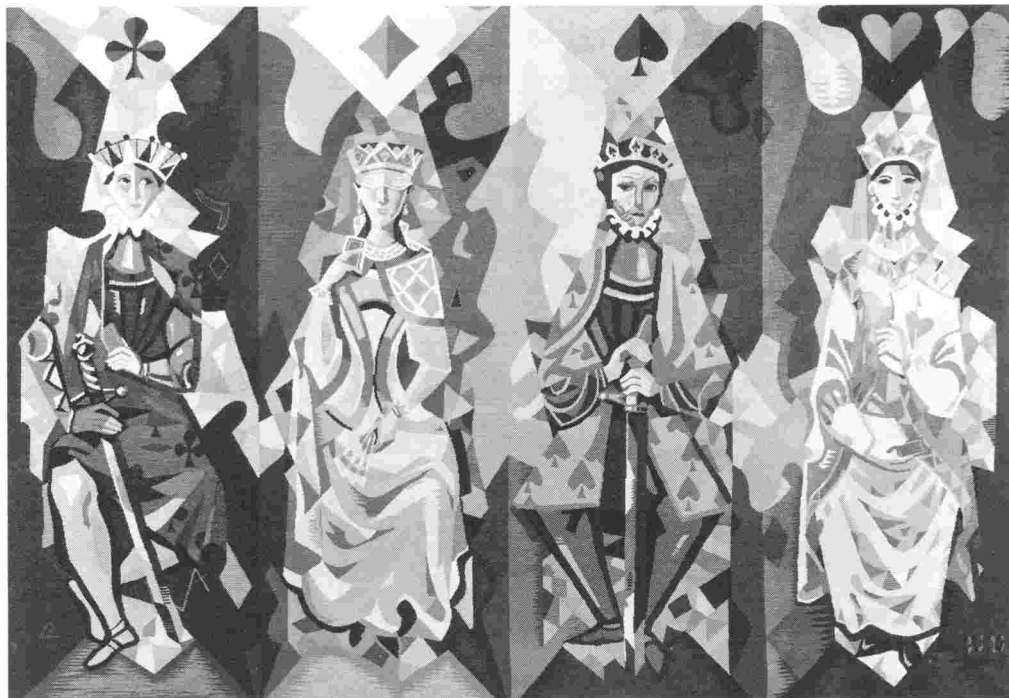
Samenwerking met weverij De Cneudt

In 1937 was Edmond de Cneudt in Huize 'Middelwijck' aan het Kerkpad te Soest een handweverij en tapijtknoperij begonnen. Vier jaar later kocht hij de villa 'Courbe voie' aan de Fennesserweg in Baarn (door de eaudécologie fabrikant J.J. Boldoot gebouwd in 1885). De villa richtte hij in als woonhuis en kantoor; in het gebouw erachter werden de handweverij en de tapijtknoperij ondergebracht.

'Het was Handweverij Edmond de Cneudt, die mij in 1942 opdracht gaf een ontwerp te maken voor 'n wandtapijt, voorstellend "De Apostel Paulus", groot plm. 3 m².'² Deze eerste opdracht werd in 1943 uitgevoerd voor mevrouw E. van Spaendonck in Tilburg.³

Na de Tweede Wereldoorlog bloeide de tapijtweefkunst in Nederland. Omstreeks 1950 waren er in ons land verscheidene handweverijen. Behalve De Cneudt was er het Paapje in Vooreschoten, de Knipscheer in Laren en De Uil in Amsterdam, om de bekendste te noemen. Als gevolg van de grote bouwactiviteit in ons land – in het kader van de wederopbouw – was er veel behoefte aan monumentale kunst: in openbare gebouwen, scholen, directiekamers enz. Geweven wandtapijten waren zeer in trek: zij 'verwarmden' het kale en ongezellige beton van de nieuwe architectuur. Ook in Baarn maakte, dankzij De Cneudt en onder meer Van den Steene, de tapijtweefkunst een bloeitijd door, totdat in 1984 het bedrijf van De Cneudt als gevolg van faillissement werd gesloten.

Van 1942 tot 1968 werkten Van den Steene en De Cneudt nauw samen. Ruim dertig kleine en grote wandtapijten zijn in die samenwerking ontstaan, meestal voor bedrijven, en enkele keer voor een particulier zoals de vier portretten van de dochters van dr. Drost. Soms was Van den Steene opdrachtgever van een wandtapijt, dan weer De Cneudt.

Wandtapijt voor de cardroom van de 'Statendam' Holland-Amerika Lijn, jaartal onbekend. (foto Klein Baarn)

In 1944 werd 'De legende van Westenschouwen' geweven, een gobelin met de afmetingen 178 x 319 cm. Het tapijt verbeeldt het verhaal van de zeemeermin die werd gevangen en haar vrijheid van de vissers niet terugkreeg, met als gevolg dat stad en land door het water werden verzwolgen. Bijzonder is dat pas in 1958 het wandtapijt het kantoor van De Cneudt verliet – waar het dus vele jaren had gehangen – om aan de bevolking van Schouwen-Duiveland te worden aangeboden. Een geschenk (op initiatief van de Nederlandse Kunststichting) van o.a. aannemers, die de dijken hadden gedicht, aan de eilandbewoners; als bewijs van dank voor hun hulp bij het herstelwerk. Het tapijt hangt thans in het museum van Zierikzee.

'Dit gobelin,' zegt Edmond de Cneudt (...) 'is ons wel heel lief. Wij zetten het op tijdens de laatste oorlogswinter. De spanning, de toewijding voor dit werk deed ons veel van de verdere ellende vergeten. Het was bijna voltooid toen de bevrijding kwam. We lagen hier precies onder vuur en de granaatscherven vlogen door het getouw. Kijk hier kunt u de reparatie zien'.⁴

Van den Steene droeg in niet onbelangrijke mate bij aan de monumentale kunst, o.a. door het ontwerpen van het wandtapijt 'De Graalridder' voor de firma Allan in Rotterdam (1949) en het wandtapijt 'Oud-Rotterdam', voor het hoofdkantoor van de Rotterdamsche bank. 'De Graalridder' was trouwens een thema dat Van den Steene nog twee keer zou tekenen op zijn ontwerpcartons, en wel o.a. voor Pander in Den Haag, eveneens in 1949.

Een kleine maar belangrijke opdracht kreeg Van den Steene in 1951 van het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen: namelijk het maken van een wandkleed met als onderwerp de parabel 'De Verloren Zoon'. Op hetzelfde thema werd ook door zes andere kunstenaars (Kees Andrea, Hans Bayens, Jaap Bouhuys, Theo Kurpershoek, Christiaan De Moor en Charles Roelofs) een gobelin ontworpen. Zij spraken af – om de eenheid te bewaren – identieke kleuren, 19 stuks, te gebruiken, dezelfde blauwe achtergrond en dezelfde schaal van de figuren te nemen. De wandkleden werden zowel door De Cneudt als De Knipscheer uitgevoerd. De stijgende

wolprijzen maakten echter deze opzet onmogelijk, waarna het ministerie van O. K. en W. financiële steun verleende, zodat de serie als regeringsofdracht werd voltooid.⁵

De tentoonstelling van deze wandkleden was op veel plaatsen in Nederland te zien, o.a. in het Prinsenhof in Delft, in 1952 en in het Gemeentemuseum Den Haag in 1953.

'(...) dat er ook in Nederland op het gebied der tapijtweeffkunst – zie vooral de bijzonder mooie toegevoegde tapijten van Bayens en V.d. Steene – iets gaande is, daar geeft deze kleine tentoonstelling zeker blijk van'.⁶

'(...) Een bijgevoegd wandtapijt van Van den Steene is misschien nog mooier, statievoller dan zijn (Kees Andrea wordt hier bedoeld, GB) bijdrage tot deze parabel (...)'.⁷

en

'(...) Het best geslaagd zijn Kees Andrea, Bayens en Cuno van den Steene. Vooral die beide laatsten die al eerder ervaring in deze kunst opdeden, leverden prachtig werk (...)'.⁸

In 1956 ontwierp Van den Steene het wandtapijt voor het hoofdkantoor van de Steenkolen Handels Vereniging in Utrecht, met – hoe kan het anders – steenkool als onderwerp: een man die een grote zak met steenkool op zijn rechterschouder draagt.

Ter gelegenheid van het 70-jarig bestaan in 1960 van de firma Bendien, confectiefabrieken met vestigingen o.m. in Almelo en Nijmegen, weefden de dames Mies van Os en Lokke Laurijssens op het atelier van De Cneudt het tapijt 'Martinus'. In het wandtapijt werden 148 kleuren verwerkt, onmogelijk voor Van den Steene om op de ontwerpcartons aan te geven, aldus de weefsters. Voortdurend contact met elkaar was dus vereist. Het weven van het gobelin duurde bijna 1000 uur!⁹

Het tapijt vertoont veel overeenkomst met het gelijknamige gobelin voor het ziekenhuis in Bergen op Zoom. Opvallende verschillen tussen beide zijn de datering in Romeinse cijfers, de afmetingen en de ingeweven monogrammen van Bendien en Bergen op Zoom.

Tussen 1950 en 1960 ontwierp Van den Steene vijf wandtapijten voor de Nederlandse Dok- en Scheepsbouw Maatschappij en de Holland-Amerika Lijn. In diezelfde jaren wa-

ren ook Pander en De Klerk opdrachtgevers voor wandtapijten.

In 1961 werd een tweede 'Legende van Schouwen' gemaakt, nu met andere afmetingen (180 x 290 cm) voor een firma of particulier in Zwitserland (De Jong, volgens het productie-overzicht van Ric de Cneudt). Beide gobelins waren, op één uitzondering na, de grootste die zij samen lieten weven in het atelier van de Cneudt, dus ook de tijdrovendste, omdat één weefster één maand werkte aan één vierkante meter.¹⁰

In 1968 ontwierp Van den Steene zijn laatste en tevens grootste gobelin (315 x 535 cm): een voorstelling van St. Martinus van Tours. Het wandtapijt kreeg een plaats in de aula van het Ziekenhuis Lievensberg in Bergen op Zoom, waar het nu nog steeds hangt.¹¹

De kruiswegstaties

'In opdracht van De Knipscheer ben ik momenteel bezig met het ontwerpen van 14 cartons voor een kruisweg, die bestemd is voor een Brabantse parochiekerk. Dit is de eerste maal, dat in Nederland aan een tapijtweverij opdracht gegeven is een kruisweg te weven. Dit ontwerpen van tapijten is voor mij een samenvatting van mijn intenties op beeldend gebied, die ik, monumentaal componerend in kleur, tot eigen leven tracht te brengen'.¹²

Handweverij 'De Knipscheer' (ook spinnerij en ververij) werd in 1933 opgericht door Wiek Claessen, in een eeuwenoude Saksische boerderij in het hart van Laren (NH). Wiek Claessen was een baanbreker m.b.t. de moderne handweeffkunst. Vanaf 1939 werkte hij samen met Cor van Mourik. In de bloeitijd van het bedrijf werkte er 40 weefsters, spinsters en knoopsters. Van bekende kunstenaars als Leo Gestel, Jaap Bouhuys, Theo Kurpershoek, Nel Klaassen en Jean Lurçat (F) werden opdrachten uitgevoerd. Naast gobelins werden er, in de Saksische boerderij, ook tafelkleden, tapijten, bekledings- en gordijnstoffen geweven. Het handelsmerk van de weverij was een klein schaartje.¹³

In 1977 hield 'De Knipscheer' op te bestaan, na het overlijden van Cor van Mourik.¹²

Voor 'de Knipscheer' ontwierp Van den Steene in 1954 veertien gobelins, voorstellen-

Paneelschildering op de 'Rotterdam' Holland-Amerika Lijn, voorstellende motieven van de Aegische Zee (1959). (foto: Artifon Rotterdam)

de de Kruisweg. Zij waren een geschenk aan pastoor dr L.J.L.M. de Gruyter van de Parochie H. Hart van Jezus in Eindhoven, van zijn parochianen, ter gelegenheid van zijn 25-jarig jubileum.

De gobelins hadden alle een afmeting van 1m x 1,25 m. Ook bij dit project was zijn aanwezigheid voor de weefsters van groot belang. Cuno van den Steene, soms vergezeld van zijn zoon Mark, ging dan ook vaak op de brommer naar Laren. Dagblad *De Tijd* van 14 juli 1954 berichtte hierover:

'(...) een en ander heeft aan Cuno van den Steene grote eisen gesteld. Door de prachtige samenwerking met de weefsters zijn de tapijten van een grote schoonheid geworden. Zij die door hun theoretische ingesteldheid zouden menen, dat het onderwerp zich niet voor de wandtapijten leent, zullen bij de kruisweg van Cuno van den Steene ongetwijfeld tot andere gedachten komen (...)

Aan de veertien staties is een jaar later het tapijt 'De Verrijzenis' door Van den Steene toegevoegd, vervolgens ook nog een tapijt voorstellende Christus als Koning/Overwinnaar.¹⁴

'(...) Na de staties, gehouden in de donkere, sobere tonen van de Passie, ontwierp Cuno van den Steene de 'Verrijzenis' in een kleurengamma van triomferende pracht. Vanuit de achtergrond, die geweven is in blijde lichte en donkere blauwen, rijst de Heer uit zijn graf, gehuld in een wit kleed, doorweven met zachte grijze nuanceringen. De feestelijke gloed van de scharlaken mantel werfelt zich om het lichaam en een nimbus van stralende gouden en gele tinten omstraalt het. De dunne staf met het vaandel wuift naar links en geeft een speels accent aan de krachtige compositie, die alle aandacht naar de omhoogrijzende figuur van de Verlosser trekt. De grillige decoratieve figuren aan de linker- en rechterzijde geven door hun kleurwerking van roze, groene, grijze en gele tinten een heel eigen werking aan de dy-

namische uitbeelding van de centrale figuur. De voorstelling wordt omsloten door een sobere diep-grijze omlijsting'.¹⁵

Het moet de gelovige Cuno van den Steene veel genoegen hebben gedaan de opdracht voor de kruiswegstaties te krijgen en die vervolgens uit te voeren.

De huiskamer als atelier

In het huis aan de Balistraat 22 in Baarn, waar het gezin Van den Steene van de Laanstraat naartoe was verhuisd, was de woonkamer in gebruik als werkruimte voor het maken van paneelschilderingen. Zo nodig werd zelfs het plafond eruit gehaald, zoals gebeurde bij de paneelschildering voor de ss 'Rotterdam' van de Holland-Amerika Lijn: panelen met een oppervlakte van 150 m², met motieven van de Aegeïsche zee. Zijn grootste opdracht ooit en één die vele maanden van werk betekende en waar het gehele gezin aan meedeed.

De panelen van de Aegeïsche zee werden per vier tegelijk beschilderd, terwijl Van den Steene op een door hem zelf gebouwde stelling in de woonkamer stond. Hij werkte aan de schildering vanaf het linkerpaneel, waren er vier panelen klaar dan nam hij het linkerpaneel weg, schoof de drie overgebleven stuks naar links, en voegde een nieuw paneel toe rechts van de drie beschilderde panelen. Sommige panelen waren gebogen, dat betekende dat er ook gebogen balken bij hoorden om de panelen vast te schroeven.¹⁶

Wanneer de van meubelplaat gemaakte panelen klaar waren, werden ze in aan elkaar geplakte kranten vervoerd naar de spuiert in Rotterdam. Zelf noemde Van den Steene de wandschilderingen 'geslepen lakwerk', omdat de panelen alléén glad beschilderd konden worden; en omdat deze werden gespoten voordat ze in het ss 'Rotterdam' werden bevestigd, op de gebogen voorwand van de grote danszaal 'Ritz Carlton', op het promenadedek, in de eerste klasse van het schip.

Voor het m.s. 'De Prins der Nederlanden' van de KNSM maakte Van den Steene in 1957 de paneelschildering 'Het Vrouwtje van Stavoren', bestemd voor de eetzaal van het motorschip. Wandschilderingen werden door hem

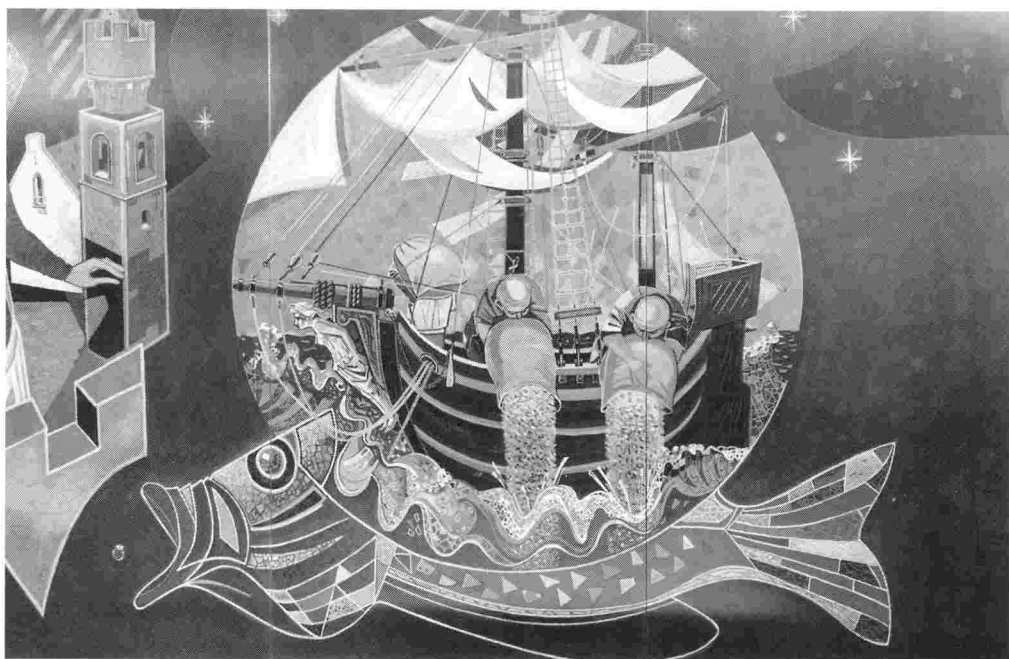
vervaardigd in de gebouwen van Schunck warenhuizen in Heerlen en Vroom en Dreesmann in Den Haag; paneelschilderingen voor DAF in Eindhoven en voor het schip 'Keizerswaard' van de VNS.

'(...) Voor de grote vergaderzaal van het nieuwe kantoorgebouw van Van Doorne's Automobielfabrieken te Eindhoven schilderde ik een paneel van 315 x 180 cm. Verder krijg ik regelmatig opdrachten voor paneel- en wandschilderingen voor schepen. Zo heb ik voor de lounge van de 'Maasdam' drie wandschilderingen gemaakt en heb ik in opdracht van de Ned. Dok- en Scheepsbouw Mij. o.m. wandschilderingen aangebracht in voor Finland, Noorwegen en Ierland bestemde schepen. Ik wil hier nog aan toevoegen, dat ik vorige week een grote wandschildering van 30 m² voltooid heb voor een nieuw Warenhuis aan de Hoogstraat in Rotterdam.¹⁷ Ik heb hieraan met veel voldoening gewerkt, omdat ik er door in de gelegenheid werd gesteld ook een klein steentje bij te dragen bij de opbouw van de nieuwe city van Rotterdam (...)'.¹⁸

In 1956 maakte Cuno van den Steene samen met zijn zoon Reinald de wandschildering 'Atlanta' voor de ontvangsthal van het KNSM gebouw in Amsterdam (nu het Open Haven Museum). Deze opdracht was een gevolg van de grote tevredenheid van de zijde van de KNSM, over de door Van den Steene gemaakte wandschilderingen op haar schepen; decoraties die waren uitgevoerd onder leiding van de scheepsarchitect Johan van Tienhoven (1907-1971).

Opmerkelijk is de wijze waarop de schildering in de ontvangsthal is uitgevoerd. De voorstelling is grotendeels geschilderd in een denkbeeldige mozaïekstructuur, waardoor het lijkt alsof we met een oud, verweerd Romeins mozaïek te maken hebben. De voorstelling is niet omkaderd maar loopt aan alle kanten op onregelmatige wijze af. Van den Steene experimenteerde met deze werkwijze van al rond 1950. Een identieke uitvoering was ook terug te vinden in zijn wandschilderingen voor de Oranjestad, de Willemstad en de Maasdam.¹⁹

Ongeveer een jaar geleden werden de zoons van Cuno van den Steene, Reinald en Mark, door 'Het Open Haven Museum' benaderd, omdat het museum de wandschildering wilde laten restaureren. Men wilde weten welke verf voor de wandschildering was gebruikt, een

Detail van paneelschildering 'Het vrouwtje van Stavoren' op de 'Prins der Nederlanden' KNSM (1959). (foto: Spies)

vraag die Reinald van den Steene kon beantwoorden. Volgens een medewerker van het museum, die vertelde dat de staat van de wandchildering redelijk is, maar dat het kunstwerk schoongemaakt moet worden (door o.a. nicotine vervuild), is de restauratie op dit moment nog niet begonnen.²⁰

Artibus

Een van de laatste opdrachten die Cuno van den Steene uitvoerde, voordat hij les ging geven aan de Kunstacademie Artibus in Utrecht, was een 150 m² grote wandschildering in de nieuwe tearoom van Vroom en Dreesmann in den Haag, voorstellende het uitgaansleven rond 1900.²¹

In het begin van de jaren zestig liep het aantal opdrachten dat Van den Steene kreeg sterk terug. Dat was de reden dat hij deeltijd-docent grafische vakken werd aan de academie voor middelbaar kunst- en nijverheidsonderwijs in Utrecht, de stichting Artibus, van 1964 tot 1970.

Op 5 juli 1971 overleed Cuno van den Steene in het Algemeen Ziekenhuis aan de Torenlaan in Baarn, op de avond voor zijn tweeëntwintigste verjaardag.

Noten

- 1 'Gehoord en opgetekend' (XII), gesprek met Cuno van den Steene, in de *Baarnsche Courant* van 20 november 1953.
- 2 Idem.
- 3 Catalogus 'Eeuwen Wandtapijt', 1969, uitgave Nederlands Textielmuseum Tilburg ter gelegenheid van de tentoonstelling van gobelins in de Katholieke Hogeschool te Tilburg van 3 april 1969 t/m 31 mei 1969, een expositie waaraan Van den Steene met het wandtapijt 'Apostel Paulus' deelnam.
- 4 Artikel in *De Rotterdammer* van 30 september 1950.
- 5 Artikel in *Elseviers Weekblad* van 14 maart 1953.
- 6 Recensie in *Het Vrije Volk* van 25 februari 1953.
- 7 Recensie in *De Haagsche Courant* van 28 februari 1953.
- 8 Recensie in de *Volkskrant* van 14 maart 1953 (het deel van de parabel dat Cuno van den Steene voor zijn rekening nam was 'de feestmaaltijd na de terugkeer').
- 9 *Het oog van de naald*, personeelsorgaan van Bendien's Confectiefabrieken n.v., jubileumnummer februari 1960.
- 10 Gesprek met Ric de Cnendt op 28 februari 2001.
- 11 Brief van Ziekenhuis Lievensberg – van de heer J. Staps pastorale dienst – van 3 juli 2001.
- 12 'Gehoord en opgetekend' (XII), gesprek met Cuno van den Steene, in de *Baarnsche Courant* van 20 november 1953.
- 13 Artikel 'Nederlands Textiel traditie en vernieuwing 1950-2000' door Caroline Boot, conservator beeldende kunst van het Nederlands Textielmuseum te Tilburg (uitgave van genoemd museum).
- 14 Brief van 4 mei 2001 van pastoor drs E. Seidel van de Parochie van het Heilig Hart van Jezus in Eindhoven.

- 15 Deel van artikel in onbekend dagblad (ongedateerd).
 16 Gesprek met Mark van den Steene op 19 juni 2001.
 17 Het betreft hier de muurschildering in het nieuwe pand van de manufacturenhandel Martens en Co., ontworpen door architect E. Kraayvanger, gebouwd in 1952. De muurschildering was een geschenk van het personeel.
 18 'Gehoord en opgetekend' (XII), gesprek met Cuno van den Steene, in de *Baarnsche Courant* van 20 november 1953.
 19 Onna, Edwin van, *Inrichting en decoratie van de voormalige passagiershal der KNSM*, uitgave Open Haven Museum Amsterdam, mei 1994.
 20 Telefoongesprek op 27 januari 2002 met een medewerker van 'Het Open Haven Museum'.
 21 De wandschildering bevindt zich nu in de directiekamer van Vroom en Dreesmann (aldus Mark van den Steene in het gesprek van 6 februari 2001).

Uitgevoerde opdrachten (een selectie):

Wandtapijt 'Oud-Rotterdam' voor het nieuwe hoofdkantoor Rotterdamsche Bank Rotterdam
 Wandschildering in chapelle ardente r.k. wees- en bejaardentehuis Rotterdam(?)
 Wandschildering Vroom en Dreesmann Den Haag
 Wandschildering(en) in warenhuizen A. Schunck Heerlen ('Schuttersfeest' en/of 'Carnaval')
 Wandschildering in hoofdbureau politie Den Bosch (?) (gebouw is gesloopt)
 Paneelschildering voor DAF te Eindhoven (grote vergaderzaal)
 Paneelschildering op het schip de 'Keizerswaard' van de VNS
 (jaartallen mij onbekend):

- 1944: wandtapijt Legende van Westenschouwen (in 1958 geplaatst in raadhuis Zierikzee);
 1949: wandtapijt voor fa Allan in Rotterdam *Graalridders*; begin jaren '50: paneelschilderingen en wandtapijten op het ss Oranjestad *Gezicht op Aruba* en het ss Willemsstad *Dagelijks leven in Zuid-Amerika* beide van de KNSM;
 begin jaren '50: wandschilderingen op Noorse, Finse en Ierse schepen van NDSM;
 1952: opdracht wandtapijt *De verloren zoon* i.o. Ned. Regering;
 1952: wandschildering voor fa Martens (manufacturenhandel) aan de Hoogstraat te Rotterdam;
 1951: drie wandschilderingen en het wandtapijt *Neptunus* op de Maasdam van de HAL;
 1955: 14 wandtapijten voor Heilig Hartkerk te Eindhoven *Kruiswegstaties*; later nog twee wandtapijten toegevoegd;
 1956: wandschildering in KNSM gebouw in Amsterdam (nu Open Haven Museum) voorstellende o.m. de 6 boven- en benedenwindse eilan-

- den in de Caraïbische zee, waarop de KNSM lijndiensten onderhield;
 1956: wandtapijt voor het kantoor van de SHV te Utrecht;
 1957: paneelschildering *Het Vrouwtje van Stavoren* op het ms Prins der Nederlanden en paneelschildering op het ss Oranje-Nassau beide van de KNSM;
 1959: paneelschildering op het ss Rotterdam van de HAL voorstellende *motieven van de Aegische zee*;
 1959: wandobject op het ms Prinses Irene van de Oranjelijn;
 1960: wandtapijt voor de firma Bendien te Almelo;
 1961: twee wand- of paneelschilderingen op de Nieuw-Amsterdam IV van de HAL.

Literatuur

- Holderman, R., *Holland-Amerika Lijn zo was het*, uitg. Christina, Almere Haven z.j.
 Prospectus s.s. 'Rotterdam', Holland-Amerika lijn, z.j. *Het oog van de naald*, personeelsorgaan van Bendien's confectiefabrieken n.v., Almelo, 14^e jrg no 7, jan/febr 1960.
Eeuwen wandtapijt, catalogus tentoonstelling van 3 april 1969 t/m 31 mei 1969 in de Katholieke Hogeschool te Tilburg, uitg. Nederlands Textielmuseum Tilburg.
 Pieter A. Scheen, *Lexicon Nederlandse beeldende kunstenaars 1750-1950*, 1970.
Grote Winkler Prins encyclopedie, 9^e druk, Elsevier, Amsterdam 1992.
Baarn, geschiedenis en architectuur, door Fred Gaasbeek, Jan van 't Hof, Maarten Koenders, eindredactie Roland Blijdenstijn, Uitgeverij Kerckebosch BV – Zeist; Spou/Utrecht 1994.
 Onna, Edwin van, *Inrichting en decoratie van de voormalige passagiershal der KNSM*, uitg. Het Open Haven Museum, Amsterdam, mei 1994.
 Berg, Henk, *Over stalletjes en parket. Rotterdam en het witte doek*, uitg. Ad Donker, Rotterdam 1996.
 Productie-overzicht van Ric de Cneudt d.d. 28 februari 2001.

Gerard Brouwer (1942) was van 1977 tot 1979 voorzitter van de Historische Kring Baerne. In diezelfde periode was hij lid van de redactie van het tijdschrift *Baerne*. Hij schreef over de Baarnse geschiedenis in onder meer *Baerne, Flehite en Tussen Vecht en Eem*. Vanaf januari 2001 maakt hij opnieuw deel uit van de redactie van *Baerne*.

Archiefnieuws

De archieven van de gemeente Baarn

Matthijs Andreas

In de eerste helft van de jaren negentig van de twintigste eeuw kwam in Eemland een model van archiefsamenwerking tot stand tussen Amersfoort, Bunschoten, Baarn, Leusden, Soest en Woudenberg. Iedere gemeente bleef zelfstandig opereren maar koos in de persoon van de gemeentearchivaris van Amersfoort voor een bundeling.

In de loop der jaren is deze samenwerking uitgegroeid tot een centrale archiefbewaarplaats voor de archieven van deze gemeenten te Amersfoort. Inmiddels zijn ook het waterschap Vallei en Fiem en de gemeente Fennens aangesloten.

Met als doel een betere dienstverlening voor het publiek zijn de oude archieven van Baarn en De Vuursche over de periode 1603 tot 1950 overgebracht van het Baarnse gemeentehuis naar de archiefbewaarplaats in Amersfoort. Recentelijk zijn hier ook de tot dan toe bij het Utrechts Archief ondergebrachte archieven van de dorpsgerichten Baarn en De Vuursche en de Doop-, Trouw- en Begraafregisters en archieven van Baarnse notarissen aan toegevoegd. Hiermee is al het oude overheidsarchief van Baarn op één plaats verenigd.

Voor 1811 sprak men nog niet van gemeenten en was het bestuur op het platteland van Utrecht onderverdeeld in 'gerechten'. De term gerecht werd niet alleen gebruikt voor het bestuur van dat gerecht, de schout en de bureu of schepenen, maar ook voor het gebied waarin iemand de rechtsmacht bezat. De taak was dus tweeledig; enerzijds bestuursorgaan en anderzijds rechterlijk college. De bestuurlijke taak beperkte zich veelal tot waters-taatszaken en het innen van belastingen. Belangrijker was de rechterlijke functie. Het gerecht was bevoegd in zowel civiele als strafrechtelijke zaken. Maar ook voor de vrijwillige rechtspraak was het gerecht het bevoegde gezag. Hieronder vielen overdrachten van rechten en eigendommen, bezwaring van onroerende goederen, openbare verkopen en niet-gereformeerde huwelijken en echtscheidingen. Een in onze ogen vanzelfsprekende scheiding tussen bestuur en rechtspraak

kwam pas in 1811 tot stand. De tweedeling van bestuur en rechtspraak is ook in de archieven van de gerechten terug te vinden. De archiefstukken die voortvloeiden uit de rechterlijke taak zijn in het begin van de negentiende eeuw gescheiden van de stukken die voortvloeiden uit de bestuurlijke taak. De bestuurlijke stukken werden op het gemeentehuis beheerd. De rechterlijke stukken belandden na veel omzwervingen in het Utrechts Archief.

Voor genealogisch onderzoek is een veelvuldig geraadpleegde en al langer in Amersfoort berustende bron de in 1811 ingevoerde registers van de Burgerlijke Stand en het uit 1850 stammende bevolkingsregister. In de Burgerlijke Stand worden bepaalde gebeurtenissen vastgelegd: geboorte, huwelijk en overlijden. Het bevolkingsregister legt vast wie er per woning in de gemeente woont. Daarbij wordt geregistreerd wanneer de bewoners daar zijn komen wonen, waar ze vandaan komen en als ze vertrekken waarheen ze zijn gegaan. Deze registers hebben nu een belangrijke aanvulling gekregen met de van vóór 1811 daterende retroacta van de Burgerlijke Stand, beter bekend als de kerkelijke Doop-, Trouw- en Begraafregisters.

De derde categorie uit Utrecht ontvangen archieven zijn die van Baarnse notarissen over de periode 1800-1915. Als gevolg van de inlijving van het Koninkrijk Holland bij Frankrijk werd op 1 januari de Franse wet op het notarisambt van 25 Ventôse an XI (16 maart 1803) van kracht. Dit hield in dat in geheel Nederland notariële standplaatsen werden gecreëerd en dat de vrijwillige rechtspraak die door de gerechtsbesturen werd uitgeoefend, op de notaris overging. Voor Baarn betreft het de archieven van de notarissen Collard, Cambier van Nooten, Beets, Van Dithuyzen en diverse leden van de familie Pen. Deze zijn ontsloten door inventarissen en in te zien, behalve de notariële archieven jonger dan 94 jaar.

Archiefdienst Amersfoort,
Stadhuisplein 7, Amersfoort
Tel.: 033-469 50 17.

Colofon

Bestuur en redactie Tussen Vecht en Eem

De Stichting TVE is een samenwerkingsverband van meer dan 30 lokale en regionale organisaties op historisch en aanverwant gebied. De Stichting bevordert en verbreidt de kennis op historisch gebied betreffende de streek. Voorts ijvert zij voor het behoud van cultuurhistorische en karakteristieke waarden. Donateurs van de Stichting TVE ontvangen het tijdschrift gratis.

Donatie/abonnement

Donateurs kunnen zich aanmelden bij:

mw. P.L.H.M. Perry-Vlasveld, Braam 34, 1273 EA Huizen – 035-5266848

Voor opgave als donateur kunt u gebruik maken van het Antwoordnummer 549, 1400 VB Bussum. De minimum donatie bedraagt € 13,50 per jaar. Girorekeningnummer Postbank 3892084. Extra nummers van het tijdschrift zijn te bestellen onder Antwoordnummer 549, 1400 VB Bussum (portvrije enveloppe).

Dagelijks bestuur

dr. H.C.M. Michielse (voorzitter) – Huizerstraatweg 37, 1411 GL Naarden – 035-6944091

Mw. H. Lustig (secretaris) – Karel Doormanlaan 65, 1271 CB Huizen – 035-5267945

F.H. Bos (penningmeester) – Stargardlaan 10, 1404 BD Bussum – 035-6941382

dr. J.D.C. Branger – 's-Gravelandseweg 86/62, 1217 EW Hilversum – 035-6310288

T. Kruijmer-Vos – Botterstraat 7a, 1271 XL Huizen – 035-5251713

L. van Eijle – Geuzenweg 284, 1221 CB Hilversum – 035-5882835

drs. E.J.J. de Paepe – Ludgeruslaan 139, 1216 SZ Hilversum – 035-6241026

Algemeen bestuur

Vertegenwoordigers van: Historische kring “Baerne” | Historische kring Bussum | Historische kring Blaricum | Historische kring Eemnes | Historische kring “In de Gloriosa” Ankeveen, 's-Graveland, Kortenhoeve | Hilversumse historische kring “Albertus Perk” | Historische kring Huizen | Historische kring Laren | Historische kring Loenen aan de Vecht | Historische kring Loosdrecht | Historische kring Muiden | Stichting “Comite Oud Muiderberg” | Vereniging Werkgroep Vestingstad Naarden | Historische kring Nederhorst den Berg | Historische kring Weesp | Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland, afdeling Naerdincklant | Streekarchief voor het Gooi en de Vechtstreek, Hilversum | Stads- en Streekarchief Naarden, Muiden, Bussum te Naarden | Stadsarchief Weesp | Vereniging Curtevenne, 's-Graveland | Vereniging van Vrienden van het Gooi | Dudok Stichting, Hilversum | Nederlandse Genealogische vereniging, afdeling Gooi en Eemland | Geologisch Museum Hofland, Laren | Stichting Couleur Locale, Blaricum | Stichting tot bevordering van de belangen van het Goois Museum, Hilversum | Stichting “Hilversum, Pas Op!” | Stichting Huizer Museum | Stichting Omgevingseducatie Gooi, Vecht- en Eemstreek | Werkgroep klederdrachten Eem en Gooiland | Singer Museum, Laren | Stichting Vrienden van het Nederlands Vestingmuseum, Naarden | Stichting De Hof, Hilversum | Stichting Weesp Kijk Uit!, Weesp | Stichting Behoud het Oude Dorp, Huizen

Redactie

drs. I.B. Laarakkers (hoofdredacteur) – Comeniuslaan 20, 1412 GP Naarden – 035-6781333

drs. E.C. Schild-Schofaerts (secretaris) – Huizerweg 9, 1401 GD Bussum – 035-6918978

C.M. Abrahamse – Diependaalselaan 294, 1215 KH Hilversum – 035-6292646 (kantoor)

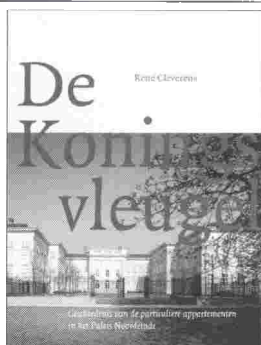
dr. J.D.C. Branger – 's-Gravelandseweg 86/62, 1217 EW Hilversum – 035-6310288

drs. A. Kos – Bovenmaatweg 105, 1274 RE Huizen – 035-5252242

dr. P.H.D. Leupen – Burg, Lambooylaan 15, 1217 LB Hilversum – 035-6245704

A. Medema – De Wetering 5, 8939 BN Leeuwarden – 035-6957815 (kantoor)

Uitgeverij Verloren

RENÉ CLEVERENS, **De Koningsvleugel**. Geschiedenis van de particuliere appartementen in het Paleis Noordeinde. 176 blz., gebonden, geïllustreerd in kleur, ISBN 90-6550-659-4, € 23,-

Koning Willem I, koning Willem III, koningin Emma, koningin Wilhelmina en prinses Juliana hadden hun privé-vertrekken in de zogenaamde Koningsvleugel. Iedere bewoner richtte de kamers opnieuw in, naar eigen of eigentijdse smaak. Cleverens beschrijft en toont hoe zij dat deden.

ANTHEUN JANSE, **Ridderschap in Holland**. Portret van een adellijke elite in de late Middeleeuwen. (ADELGSCHIEDENIS 1), 514 blz., gebonden, geïllustreerd, ISBN 90-6550-667-5, € 29,95

Op basis van biografische gegevens van een groot aantal edelen schetst Janse een boeiend groepsportret van de Hollandse ridderschap tussen ca. 1275 en 1475. Er veranderde veel in deze periode, maar wat bleef waren de relatieve geslotenheid van de ridderschap en haar maatschappelijke positie.

DINI HELMERS, **'Gescheurde bedden'**. Oplossingen voor gestrande huwelijken, Amsterdam 1753-1810. 426 blz., ingenaaid, geïllustreerd, ISBN 90-6550-701-9, €30,-

Aan de hand van rechtbankverslagen, notariële akten en verhalen van getuigen vertelt Dini Helmers de trieste maar soms ook smakelijke verhalen van 18e-eeuwers die van hun huwelijk af wilden. Zij laat zien hoe formele scheidingen verliepen en welke alternatieven gekozen werden.

CLÉ LESGER, **Handel in Amsterdam ten tijde van de Opstand**. Kooplieden, commerciële expansie en verandering in de ruimtelijke economie van de Nederlanden ca. 1550-ca. 1630. (AHR GS 27), 296 blz., gebonden, geïllustreerd, ISBN 90-6550-686-1, €28,-

De uitzonderlijke commerciële bloei van Amsterdam rond 1600 wordt in verband gebracht met de herstructurering van het havensysteem, veroorzaakt door Opstand en scheiding. Lesgers benadering van dit fenomeen leidt ook tot een nieuwe kijk op de organisatie van de vroegmoderne handel in het algemeen.

KEES RIBBENS, **Een eigentijds verleden**. Alledaagse historische cultuur in Nederland, 1945-2000. 382 blz., ingenaaid, geïllustreerd, ISBN 90-6550-658-6, €31,-

Aan de hand van drie thema's (historisch toerisme, herdenkingen en de verbeelding van het verleden op de Nederlandse televisie) geeft historicus Kees Ribbens een verrassend beeld van enkele kenmerkende verschijningsvormen van historische belangstelling bij 'gewone' Nederlanders.

Postbus 1741, 1200 BS Hilversum | Larenseweg 123, 1221 CL Hilversum | T 035-6859856 | F 035-6836557 | info@verloren.nl | www.verloren.nl | Onze boeken zijn verkrijgbaar in de erkende boekhandel.

Bij directe bestellingen worden verzendkosten in rekening gebracht.

Een goed advies voor al Uw inlijstwerk
Kunsthandel Lijstenmakerij

Scheel Frame Design

Hoofdstraat 10 tel. 035 54 153 02 Baarn

Het adres voor vakkundig inlijsten en vrijblijvend advies: restauratie-, in- en verkoopadvies
In- en verkoop van Uw overvloedige kunst, ook in consignatie
Taxatie- en restauratie-advies altijd gratis, kom gerust eens binnen
U bent welkom dinsdag t/m vrijdag van 11.00 tot 17.30, zaterdag van 10.30 tot 16.00 uur

BAUME & MERCIER

GENEVE · 1830

juwelier
van doorm

Brinkstraat 14 -16 3741 AN Baarn
Tel.: 035 - 5413107 Fax: 035 - 5416963

C A T W A L K
AUTHENTICALLY SWISS

APOTHEEK JULIUS

Sinds 1886

M.A. Smulders-de Jong en W.P.J. Goemans
Apothekers

UW GENEESMIDDEL – ONZE ZORG

Laanstraat 26, 3743 BG Baarn
Telefoon (035) 5412432
Fax (035) 5421021
e-mail apo.julius@worldonline.nl

Prins | makelaars b.v.

Makelaars met meerwaarde!

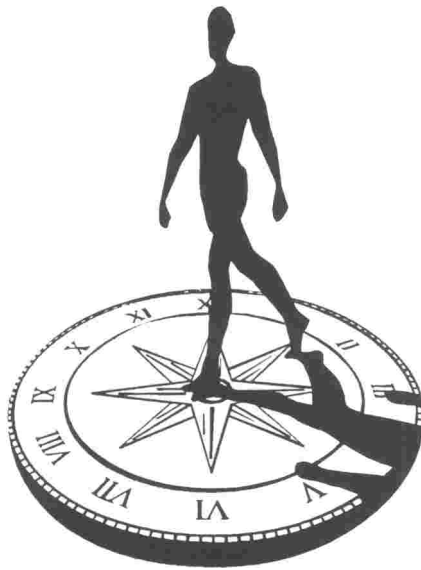
Eemnesserweg 55
Tel.: (035) 541 20 00
info@prinsmakelaars.nl

3740 AE Baarn
Fax (035) 541 30 31
www.prinsmakelaars.nl

Voor nu en later

Rabobank Soest-Baarn

Leuker leven dan je van plan was

U waardeert de fijne dingen in het leven. Conservatrix biedt hoogwaardige verzekeringsproducten die daar bij passen. En dat doen we al 125 jaar. Vraag uw verzekeringsadviseur naar onze zorgvuldig afgestemde pensioenen, interessante combinaties van sparen en beleggen of scherpe hypotheektarieven. Kijk op www.conservatrix.nl of bel ons op (035) 548 08 72.

Conservatrix levensverzekeringen

Smit & Delen

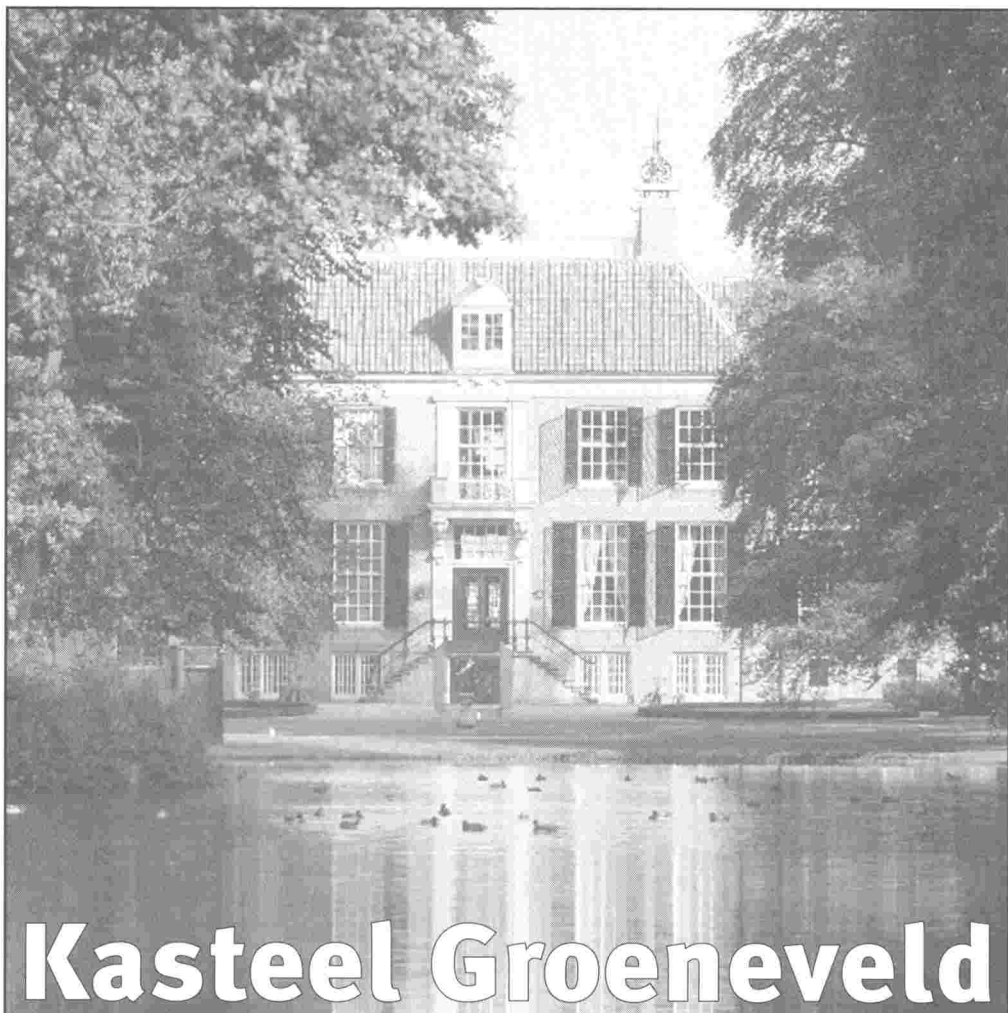
N O T A R I S S E N

Eemnesserweg 12 • Postbus 97, 3740 AB Baarn
Telefoon: (035) 541 33 21
Telefax: (035) 541 81 53

NOTARISKANTOOR VAN DER HEIDE

Gerrit van der Veenlaan 1a
Postbus 117
3740 AC Baarn
Tel. 035-5420145
Fax 035-5420140

Kasteel Groeneveld

Nationaal centrum voor bos, natuur en landschap

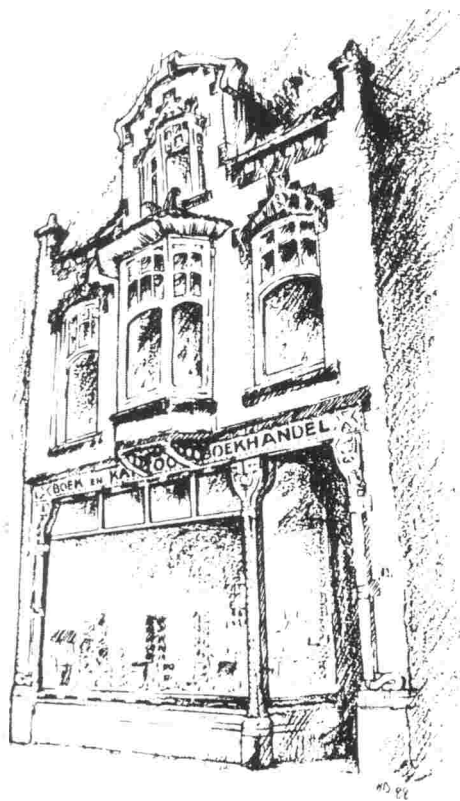
Kasteel Groeneveld in Baarn is zo'n drie eeuwen jong. Landhuis en park bieden een zeer boeiende kijk op ons verleden. Zo heeft het huis nog originele 18de-eeuwse behangselschilderingen in de grote ontvangstzaal. Terwijl het park – gerestaureerd in de Engelse landschapsstijl – her en der nog sporen toont van de oudere Franse Stijl die er 'onder' ligt.

In deze setting van pure geschiedenis worden dynamische tentoonstellingen met betrekking tot kunst, natuur en landschap georganiseerd.

Voor meer informatie: 035 - 54 20 446 en www.kasteelgroeneveld.nl

Kasteel Groeneveld, Groeneveld 2, 3744 ML Baarn

Openingstijden: dinsdag t/m zondag 11.00 tot 17.00 uur

Sinds 1886

BOEKHANDEL DEN BOER

Laanstraat 69 - 3743 BC Baarn - Telefoon 035 - 542 68 51
Fax 035 - 542 68 60 - www.denboer.nl

Gespecialiseerd
in literatuur,
kunst- en kinderboeken

In een klein stationnetje...

*De bruine tafels langs de muren
De piano zwart van rookgenot
Staat stom verstild te turen
Naar alles wat hier wordt bespot*

*Zo slinken weg de zomerdagen
De winter kruipt hier als een muis
Hier komt men om de koffie vragen
Of om de rode wijn van 't huys*

*De kranten horen vaak de zuchten
Van gasten over dat van toen
De koffie met gebak en vruchten
Soms vragen ogen om een zoen*

*Zo komt en gaat de gaande man
Passanten op het paard in dromen
Met stok, nu het nog even kan
Hier weet je dat je graag mag komen*

*Zo gaat het door
En op het spoor
Denderen de treinen
Tussen de wijnen*

*In dit station wordt alles goed
De dagen worden hier geen nachten
De glans van eeuwigheid is zoet
De ouderdom geeft hier geen klachten*

Eethuys-Café

'De Generaal'

LT. GENERAAL VAN HEUTSZLAAN 5
3743 JL BAARN-TEL. (035) 542 17 84

Hét ware huis

Van Berkum Makelaars

Van Berkum Makelaars bv | Makelaars in en taxateurs van onroerende zaken
Nieuw Baarnstraat 93 Postbus 135 3740 AC Baarn | Lid NVM Wonen - BOG
telefoon (035) 541 84 45 | info@vanberkummakelaars.nl

FLAVA

art gallery

"Gooiersgracht", 45 x 85, olieverf op doek, Johan Meijer, Blaricum, 1885 - 1970

- ◆ 19e / 20e eeuwse traditionele schilderkunst
- ◆ inkoop / verkoop / schoonmaak / restauratie
- ◆ speciale aandacht voor Gooische schilders / lokaties

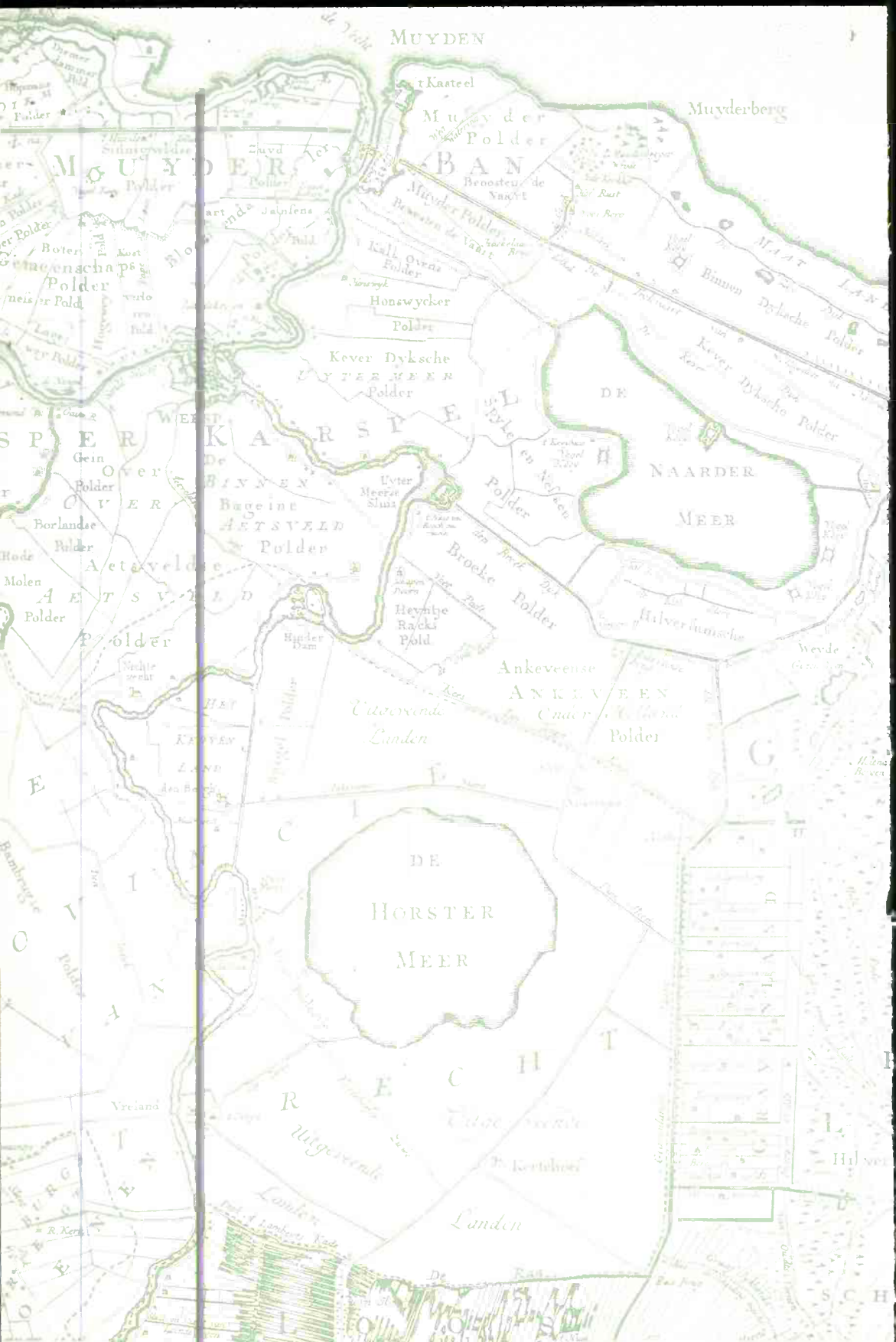
Werken van o.a.:

C. Artz, C. Bouter, B. Brouwer, D. Schulman, J. Meijer,
J. Knikker, A. Knikker, H. Dekker, G. Delfgaauw, G. Munthe,
D. Smorenberg, W. Vester, A. Verhoesen,
G. v. Emmerik, P.A. Schipperus, W. v. Soest, H. v. Moerkerken.

*Openingstijden: woensdag: 13.00 - 17.00
vrijdag: 14.00 - 18.00 en 19.00 - 21.00 / zaterdag: 13.00 - 17.00*

Kapelstraat 26, 1404 HZ Bussum, Tel/Fax: 035 - 6 91 43 50

MUYDEN

Muyderberg
Muyder Polder
Banoosten de VAAIT

Muyder Polder
Banoosten de VAAIT

Kell Over
Polder
Honswycker
Polder

Kever Dyksche
UYTER MEER
Polder

Uyter
Meer
Sluis

Broeke
Polder

Heynthe
Racki
Polder

Ankeveense
ANKLEVEN
Polder

Vloerlands
Landen

DE
HORSTER
MEER

DE
HORSTER
MEER

RECHT
Landen

RECHT
Landen

RECHT
Landen

RECHT
Landen

RECHT
Landen

Muyderberg

DE NAARDER
MEER

DE NAARDER
MEER

DE NAARDER
MEER

Hilverluische
Polder

Hilverluische
Polder

Hilverluische
Polder

Hilverluische
Polder

Hilverluische
Polder

Hilverluische
Polder

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER

MUYDER